

Nederduitse orthographie

Pontus de Heuter

editie G.R.W. Dibbets

bron

Pontus de Heuter, *Nederduitse orthographie* (ed. G.R.W. Dibbets). Wolters-Noordhoff, Groningen
1972

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/heui001nede01_01/colofon.htm

© 2007 dbnl / G.R.W. Dibbets

ic weet wel dat die onder die gemeente wil laten iet uitgaen, verscheiden zinnen en natuirs oordelen getroost mout wezen, hem mitsdien te vreden houdende dat deutzamige naturen al ten besten weten te keren, dat uit gouder menijngge gedaen wert.

Nederduitse Orthographie, p. 18-19

Voorbericht

In de Inleiding van mijn *Nederduitse Orthographie van Pontus de Heuiter (1581)*; een inleiding schreef ik in 1968 dat ik hoopte de tekst van De Heuters werk 'binnen niet al te lange tijd' te laten verschijnen, voorzien van een inleiding en van (vooral verwijzend) commentaar. Deze belofte los ik hier in. De inleiding heb ik beperkt tot dit Voorbericht: wie uitvoeriger inlichtingen wenst, kan te rade gaan in mijn bovengenoemde studie. De commentaar - die, na gereedkomen, door prof. dr. W.J.H. Caron kritisch werd doorgelezen en op een aantal plaatsen overeenkomstig zijn opmerkingen kon worden verbeterd, waarvoor ik hem hier hartelijk dank zeg - is uitvoeriger uitgevallen dan aanvankelijk in mijn bedoeling lag: eenmaal bezig met het schrijven ervan meende ik er goed aan te doen citaten uit andere grammaticale geschriften op te nemen die licht konden werpen op De Heuters tekst. Ondanks deze uitvoerigheid blijft de commentaar voor een enkeling op een aantal plaatsen misschien onvolledig, wat mede komt doordat De Heuiter niet altijd even duidelijk is (wie zegt bijvoorbeeld dat hij in de woordenreeksen die hij soms als voorbeelden geeft, ook inderdaad bestaande woorden bedoelt?).

De tekst werd afgedrukt naar het exemplaar van *Nederduitse Orthographie* dat zich onder sign. 340 c 6 bevindt in de bibliotheek van de Nijmeegse universiteit. De Gotische letter en de civilité van het origineel werden in onze uitgave romein gedrukt; andere lettertypen en afkortingen werden gecursiveerd. Aangebrachte correcties werden in de noten aangegeven. In de noten werden, naast boektitels, ook woordverklaringen cursief gedrukt.

Bij het lezen van De Heuters boek houde men voor ogen dat hij streefde naar een koine, een beschaafde taal, die was samengesteld uit de welluidendste elementen van de verschillende streektalen, met name Hollands, Brabants en Vlaams. Dit alles valt niet los te denken van De Heuters levensloop: na zijn geboorte, op 23 augustus 1535, en eerste onderricht in Delft trekt hij via Leiden en Mechelen naar Parijs, waar hij het licentiaat in beide rechten behaalt. Als geestelijke vertoeft hij in Gorinchem, vanwaar hij na de woelingen van 1572 de wijk neemt. Hij belandt in de Zuidelijke Nederlanden, vanwaar hij in 1578 weer naar het noorden gaat. Zijn studiereizen naar Frankrijk en zijn verblijf in Deventer, Brussel en Sint Truiden, waar hij 6 augustus 1602 overlijdt, vallen na het verschijnen van *Nederduitse Orthographie* in 1581 bij Plantin te Antwerpen.

Voor het overige spreke de tekst, waarbij de commentaar als handreiking diene.

G.R.W. Dibbets

Afkortingen

- Caron: W.J.H. Caron, *Klank en teken bij Erasmus en onze oudste grammatici*, Groningen-Batavia 1947.
- D: G.R.W. Dibbets, *Nederduitse Orthographie van Pontus de Heuter (1581); een inleiding*, Assen 1968.
- Dafforne: R. Dafforne, *Grammatica ofte Leez-leerlings Steunsel*, Amsterdam 1627.
- Erasmus: *De recta Latini Graecique sermonis Pronunciatione, Dialogus*, geciteerd naar *Desiderii Erasmi Roterodami Opera Omnia*, t. I (ed. Joh. Clericus, Leiden 1701).
- Goemans: L. Goemans, *Antonius Sexagius' De Orthographia Linguae Belgicae herdrukt en met inleiding en aanmerkingen voorzien*, in *L.B.* 4 (1900-1901), p. 65-123.
- Goropius Becanus: *Opera Ioan. Goropii Becani, Hactenus in lucem non edita*, Antwerpen 1580.
- Hellinga: W. Gs. Hellinga, *De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands*, Amsterdam 1938.
- Heule I: Christiaan van Heule, *De Nederduytsche Grammatica ofte Spraec-konst*, uitgegeven, ingeleid en toegelicht door W.J.H. Caron, Groningen-Djakarta 1953 (= Trivium I, 1).
- Heule II: Christiaan van Heule, *De Nederduytsche Spraec-konst ofte Taelbeschrijvinghe*, uitgegeven, ingeleid en toegelicht door W.J.H. Caron, Groningen-Djakarta 1953 (= Trivium I, 2).
- Janssen: H.H. Janssen, *Historische grammatica van het Latijn*, Den Haag 1952.
- Jellinek: M.H. Jellinek, *Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik von den Anfängen bis auf Adelung*, Heidelberg 1913-1914.
- Kiliaan: *Dictionarium Teutonico-Latinum, Praecipuas Linguae Teutonicae Dictiones Latinè interpretatas*. Studio et opera Cornelij Kiliani, Antwerpen 1574.
- Lambrecht: *Néderlandsche Spellijnghe, uutghesteld bij vraghe ende andwoorde* dier Joas Lambrecht, Gent 1550 (geciteerd naar de heliotypische uitgave van 1882).
- Livet: Ch-L. Livet, *La grammaire française et les grammariens du XVIe siècle*, Genève 1967².

- Mekerchus: Adolphi Mekerchi Brugensis *De veteri et recta pronuntiatione linguae Graecae commentarius*, jam auctus & recognitus. Antwerpen 1576.
- MnlWb: *Middelnederlandsch Woordenboek*, 's-Gravenhage 1885-1928.
- Montanus: P. Montanus, *De Spreeckonst*, uitgegeven en ingeleid door W.J.H. Caron, Groningen 1964 (= Trivium V).
- Niedermann: M. Niedermann, *Historische Lautlehre des Lateinischen*, Heidelberg 1953.
- Priscianus: *Prisciani Institutionum Libri*, geciteerd naar *Grammatici Latini ex recensione H. Keilii*, t. II, Leipzig 1855.
- Quintilianus: *The Institutio Oratoria of Quintilian*, with an english translation by H.E. Butler, London-Cambridge 1958-1961.
- Schönfeld: A. van Loey, *Schönfelds Historische Grammatica van het Nederlands*, Zutphen z.j.⁷.
- Van der Schuere: Jacob van der Schuere, *Nederduydsche Spellinge*, uitgegeven, ingeleid en toegelicht door F.L. Zwaan (= Trivium II).
- Sexagius: A. Sexagius, *De orthographia Linguae Belgicae, sive de recta dictionum Teutonicarum scriptura, secundum Belgarum, praesertim Brabantorum, pronuntiandi usitatam rationem*, in *L.B.* 3 (1899-1900), p. 183-245.
- Thurot: Ch. Thurot, *De la prononciation française depuis le commencement du XVIe siècle d'après les témoignages des grammariens*, Parijs 1881-1882.
- Twe-spraack: *Twe-spraack vande Nederduitsche Letterkunst*, Leiden 1584 (geciteerd naar de uitgave door W.J.H. Caron, Groningen 1962 (= Trivium III)).
- Weijnen *Dial.*: A.A. Weijnen, *Nederlandse dialectkunde*, Assen 1966².
- WNT: *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, 's-Gravenhage 1863-heden.

Bij het teken * begint in de oorspronkelijke uitgave de bladzijde waarvan het nummer in margine wordt aangegeven. Staat er een paginanummer, maar geen *, dan valt het begin van de regel samen met het begin van de bladzijde van het origineel.

[Nederduitse orthographie]

NEDERDVITSE
ORTHOGRAPHIE,

Dat is:

Maniere houmen oprecht Nederduits spellen ende
schrijven zal/ niet alleen nut ende nootelic die op
recht begeren te schrijven / maer al die zulx de
iwincheit zoufen te leren.

By een vergaert door Pontus de Heuiter van
Delft/ Canonic van Gorinchem.

T'ANTWERPEN,
By Christoffel Plantijn.
M. D. LXXXI.

+Tbouc tot zijn Meester.

Waerom zent ghij mij
 Dezen tijt onvrij¹⁾
 Wijt ende breet²⁾ door des werelts plecken?
 Men ziet t'alder zij
 Van meest al die lij³⁾
 Dat klein is, beschimpen en begecken.
 Die my zullen zien
 Alleen oft gemien⁴⁾
 Haer verwonderende boven maten
 Zullen laes mitsdien⁵⁾,
 Zonder te verbien⁶⁾,
 My willen bannen van tsheren⁷⁾ straten.
 Roupende wel stout⁸⁾,
 Zeer fel ende bout⁹⁾,
 Mosselen willen mede vis wezen¹⁰⁾,
 Dit zijn leuren kout¹¹⁾
 Zonder merh en smout¹²⁾
 Die zond non boosheit konen¹³⁾ ghenezen¹⁴⁾.
 Men behoort doh¹⁵⁾ niet
 Vit te gheven iet,
 +Noh onder die menschen laten komen
 Dan dat stiht, en biet
 Zalicheit zeer vliet¹⁶⁾
 En die mens helpt uit doinckerheits stromen.
 Ja¹⁷⁾ dat mah¹⁸⁾ zeer zaen
 Talder weh en paen¹⁹⁾
 D'afgoderien uitrouien mahtih
 Door Goods woorts vermaen
 En wisen touraen²⁰⁾
 Die nu allesins²¹⁾ wercken krahtih.

+3

+4

- 1) De Tachtigjarige Oorlog is in volle gang.
- 2) *overall heen.*
- 3) *lieden.*
- 4) *in gezelschap.*
- 5) *daarom.*
- 6) *zonder dat ertegen een verbod wordt uitgevaardigd.*
- 7) *des heren.*
- 8) *brutaal.*
- 9) *onbeschaamd.*
- 10) *hij wil ook meedoen; hij verbeeldt zich ook wat.*
- 11) *onbetekenende beuzelarijen.*
- 12) *zonder belang.*
- 13) *kunnen; Vlaamse vorm.*
- 14) *die geen geestelijk heil brengen.*
- 15) *toch.*
- 16) *vlijtig; vgl. WNT XXI, kol. 2118.*
- 17) Vul aan: 'Men behoort doh niet uit te geven iet dan'.
- 18) *kan.*
- 19) *overall.*
- 20) *raadgevingen.*
- 21) *overall.*

Wil dees¹⁾ nu leren
 Ons pen regeren
 Schrijven en spellen tegens d'oude ze²⁾?
 Leert deucht vermeren
 Daer in gheneren³⁾,
 Wat bedij⁴⁾ doh dees nieuwen a, b, c?
 Dus Meester neemt raet
 Van diet hem verstaet⁵⁾,
 Weert schande en opspraec van ons beiden,
 Want dat van mij gaet⁶⁾
 Schijnt klein zijn van baet
 En weinigh hulps die school te bereiden.

⁺*Die Meester tot zijn bouc.*

⁺5

Op u Requeest⁷⁾ (bouxken) is ripelic gheaht⁸⁾.
 Inder Schriifscholen Consistorii⁹⁾ welbedaht¹⁰⁾
 Daer voor Apostil veel hebben gegeven¹¹⁾,
 Dat ghii nergens dart¹²⁾ voor schroomen noh beven:
 Angezien ghy niet¹³⁾ leert dat is tegen goods woort,
 Noh dat int minste die gemeen ruste¹⁴⁾ stoort,
 Noh ooc dat imant zoude weersporih
 Zijn Heer noh overheit¹⁵⁾ ziin, noh ongehorih¹⁶⁾.
 Men ziet u niemant leren noh bevelen
 Datmen zal ruiten¹⁷⁾, roven, buiten¹⁸⁾, noh stelen,
 Ghii en mouit¹⁹⁾ u met klein noh groot waert mah ziin,
 Noh geeft geen oirzaec dat imant kan komen in piin²⁰⁾.

- 1) T.w. dit boekje.
- 2) *zede, gewoonte.*
- 3) *bezig zijn.*
- 4) *beduidt, betekent.*
- 5) *van iemand die het in de gaten heeft.*
- 6) *uitgaat.*
- 7) *verzoekschrift, verzoek*; bedoeld is het voorafgaand gedicht.
- 8) De punt ontbreekt in de tekst en is voor de duidelijkheid toegevoegd. Hij zou mogelijk ook achter *Schriifscholen* of *welbedaht* geplaatst kunnen worden.
- 9) *Consistorius* trof ik ook in de (laat-)Latijnse woordenboeken niet aan. Betekent het misschien: bijeenkomst van onderwijzend personeel; of moeten we toch denken aan een genet, bij *consistorium*?
- 10) *wijs.*
- 11) *Daar voor* (t.w. voor het Requeest) *hebben velen advies, uitsluitel, een beoordeling gegeven.* Mogen we hieruit opmaken dat De Heuiter zijn boekje aan anderen ter beoordeling had voorgelegd, misschien zelfs zijn methode op school had laten testen?
- 12) *behoeft.*
- 13) *niets.*
- 14) Vertaling van *tranquillitas publica*, een omschrijving voor *vrede*.
- 15) Tekst: 'ouerheit'.
- 16) *ongehoorzaam.*
- 17) *roven, plunderen.*
- 18) *buit maken.*
- 19) *bemoeit.*
- 20) De punt ontbreekt in de tekst en werd voor de duidelijkheid toegevoegd.

Ghii maect van geen²¹⁾ ziende leken, blinde klercken;

21) *Gij maakt niet van*; deze constructie treffen we ook in de volgende regels aan.

Ghii en mouit u met geloof, hoop, noh wercken,
 Ghii en stoect tot geen hoocheit, noh gout te zouken¹⁾,
 Veel min anderlii bedden, ende douken²⁾,
 Geen quai genegentheden³⁾ stoect ghii tviir,
 Geen komenschap⁴⁾ des werelts maect ghi diir⁵⁾,
 Geen Religii veraht ghii, noh verwerpt ooc stout
 Enige ceremonien, nieu, noh out:
 Ghii steect geen trompet, noh ooc trommel slaet⁶⁾,
 Ghii zait geen oirzaken om te baren haet:
 Ghii leert geen messen, spiesen, noh bussen⁷⁾ dragen,
 Noh ooc tleven voor eenen reael daehs wagen⁸⁾,
 Ghii raet tot geen partischap⁹⁾, tot geen onmin,
 +Noh en dwiingt door vreze¹⁰⁾ niemant tot u zin:
 Ic laet staen¹¹⁾ dat ghii zout moorden u even Mens,
 Niemant wart door u gekreinct met een gewens¹²⁾,
 Dus waerom zout ghii tliht enihsins schromen,
 En onder die menschen niet darren¹³⁾ komen,
 Al schiint dees materii klein en arm van stof¹⁴⁾,
 Zii heeft nohtans om handelen een breedden hof
 Dat¹⁵⁾ waer zullen vinden, die zo wii hebben gedaen
 Altemet¹⁶⁾ naerstih willen wandelen dees paen,
 Daerom ontdeect u voorhoofd¹⁷⁾, laet vrolic bliincken
 U klare ogen, en stem wide klincken,
 Schaemt u niet door verwaentheits onreden¹⁸⁾
 Vreest ooc niet daer ghii onwetenheit ziet treden
 Want dees, a, b, c, lakkers zullen hier vinden
 Dat zii met geen vernuft zullen ontbinden¹⁹⁾,
 Tot met u²⁰⁾ kennisse hebbende gemaect
 Zii zullen prizen dat zii hadden gelaect:
 Dus op alle oordels²¹⁾ meuht ghii niet passen²²⁾:
 Dat deen Mens smaect, is dander niet gewassen²³⁾.

+6

- 1) *het plegen van alchimie.*
- 2) *vrouwen.*
- 3) *neigingen.*
- 4) *zaak.*
- 5) *kostbaar, belangrijk.*
- 6) Trompet en trommel zijn beide symbool van de oorlog.
- 7) *vuurwapens, inz. buksen.*
- 8) *en ook niet als soldaat (tegen de soldij van één reaal per dag) dienst te doen.*
- 9) *tweedracht.*
- 10) *bang maken, bangmakerij.*
- 11) *Ik praat er niet eens over.*
- 12) *vraag, verzoek.*
- 13) *durven.*
- 14) Vgl. p. 11-12, 17.
- 15) *welke.*
- 16) *soms.*
- 17) *wees onbevreesd.*
- 18) *onverstandige praatjes.*
- 19) *ontraadselen.*
- 20) Tekst: 'v'.
- 21) *beoordelingen.*
- 22) *passen op: geven om.*
- 23) *is voor de andere niet gegroeid, bevalt de andere niet.*

Weest met den doorzigtigen²⁴⁾ oordel gepait²⁵⁾.
Laet verwaent oordeel²⁶⁾ draien daer die wint wait.

- 24) *verstandige* (waaruit doorzicht blijkt).
- 25) *tevreden*.
- 26) *waanwijze beoordeling*.

⁺*Michiel Oortwijns*¹⁾ tot den Lezer.

Die wil weten van waer ons letters komen
 Leren hair oirsproinc en begin opreht
 Houmen die mout deilen / zonder te schromen²⁾ /
 En scheiden van een / ider in zijn eht³⁾:
 Die mede begeert te kennen niet als sleht⁴⁾
 Der Consonanten verscheide natuir /
 Die Vocalen alleen / oft tsamen geheht
 Diemen nomt Diphthongen tot alder uir⁵⁾ /
 Wil oock jmant aanzien met harte niet stuir⁶⁾
 Wat Triphthongen in ons Tael bedriven
 En eens voor al weten / tis beuzel noh kuir⁷⁾
 Waer wy letters overloudih schriven /
 Lees naerstih dit bouxken / ziet houmen hier spelt /
 Doorknaut⁸⁾ wel die redens⁹⁾ / tis klein van gelt¹⁰⁾.

+7

⁺*lason de Heuiter*¹¹⁾ tot den Lezer.

Tot volkomenheit te komen in elx generen¹²⁾,
 Zo moutmen beginnen in deerste leere¹³⁾
 Die konst der Philosophen vast¹⁴⁾ om disputeren
 En fundament te nemen om te vermeren
 Tmenschen vernuft tot ziins geests regeren¹⁵⁾.

Naersticheit is die mouder van alle deuht
 Die¹⁶⁾ haer niet behoort te schamen die ionge ieuht;
 Want zii stiht en brengt die zelven tot vreucht
 Al die haer gehoor geven. Dus zo ghii meuht¹⁷⁾
 Maect wel¹⁸⁾ te schriven en spellen dat thart verheuht¹⁹⁾.

+8

- 1) Over Oortwijns heb ik geen gegevens kunnen vinden.
- 2) *angst*.
- 3) *soort, categorie?*
- 4) 'niet als sleht': *goed*.
- 5) *overal*.
- 6) *boos, onwelwillend*.
- 7) 'tis.... kuir': *het is geen dwaasheid, geen zotte inval*.
- 8) *bestudeer door en door*.
- 9) *redeneringen*.
- 10) Het boek kostte in 1581 2 stuiver; vgl. D, p. 41.
- 11) Pontus' halfbroer; vgl. D, p. 20.
- 12) *bezig zijn, werken*.
- 13) *onderwijs*.
- 14) *goed*.
- 15) *beheersen*.
- 16) *Waarover*.
- 17) *kunt*.
- 18) *goed*.
- 19) 'dat.... verheuht': object bij 'schriven en spellen' of zelfst. zin als conclusie t.o.v. het voorafgaande.

Bii alle geleerde heidens¹⁾ niet om vermonden²⁾
 Ziin eerst die konsten en geleertheit gevonden
 Die zii zonder onderwijs bestonden
 Te doorzouken en voorts te verkonden
 Haer Discipels om voorts aen te doorgronden.

Dus die opreht wilt wel³⁾ schrijven verstaen
 Ouffene hem in dit boucken na miin vermaen,
 Merke waer Consonanten en Vocalen staen,
 Ooc waer ziin der Diphthongen en Triphthongen paen⁴⁾,
 Zo mah hy in alle schrift ziin onbelaen⁵⁾.

*+Des schrivers brief⁶⁾ tougeeigent den Lezer met een Protest, oft
 voorbesprec, aengaende tegenwoordih bouc.*

+9

Een gecker⁷⁾ ende schimper, horende een Filosooph handelen een materie, daer hij dicmale most spreken van God, goods wercken, zijn voor-zihtiheit⁸⁾ ende mogentheit⁹⁾, vraehde waer hy God vinnen¹⁰⁾ zoude. Den Filosooph wel wetende dat hijt op schimp¹¹⁾ vraehde, wilde nohtans hem in zo treffelicken¹²⁾ vrage met geen schimp betalen, maer door goude antwoordt in zijn harte een prikkel van achterdeincken¹³⁾ laten, antwoordende aldus: *Koont¹⁴⁾ ghij goods wercken, en haer schoonheit beminnen, Ghy sult hem, zijn voorsichticheit, en zijn mogentheit vinden:* willende te kennen geven datter geen nader, meerder, noh beter middel is om tot goods kennisse te komen, dan door naerstige, gestadige, onmoude¹⁵⁾ doorzoukijngne en bemerkijngne zijnder + wonderlike hon*dert duizentvoudige onuitsprekelike schone werken, alzo opentlic Paulus totten Ro. int eerst capittel belijt¹⁶⁾, welke wercken +10 den here zo breet ende wijt, hooh ende neer, diep ende laeh, door ende in als¹⁷⁾ gespreit heeft dat onze buiten noh binnen ogen nergens konen geraken, oft zij vinden allesins¹⁸⁾ iet wonders om aenschouwen, schoon om te beminnen, waerdih om met arbeit na te staen, ia dat door stille wijsheit, en aentreckende rijcdom, onze ongeruste, behouflicke¹⁹⁾ zinnen naht noh dah in vreden laet, of zij begeren daer af

- 1) *niet-christenen.*
- 2) *opsommen.*
- 3) *goed.*
- 4) *wegen, paden.*
- 5) *onbekommerd.*
- 6) *verklaring.*
- 7) *spotter.*
- 8) *voorzienigheid.*
- 9) *macht.*
- 10) *vinden.* Assimilatie komt in onze tekst veelvuldig voor.
- 11) *om te honen.*
- 12) *belangrijke.*
- 13) *nadenken.*
- 14) *De Vlaamse vorm van kunt.*
- 15) *niet aflatende.*
- 16) *Rom. 1, 20.*
- 17) *alles.*
- 18) *overal, altijd.*
- 19) *arme, hulpbehoevende.*

volleert te warden, en bezit te krigen. Maer gelijk God al zijn geschapenheit²⁰⁾ den mensche geschoincken heeft, om met mate, en ge-

20) *al hetgeen hij geschapen heeft.*

wiht te bezigen, geheingende¹⁾ als wij die te buiten gaen, dat wij dan terstont in groot ongemaack, pijn, en verdriet vallen, ia met schadelicke ellende gequelt warden: also heeft hem gelieft dat in zijnder wercken doorzoukijng, wij +mede met mate, gewiht, en soberheit han*delen zullen. Want God bemint en begeert, naerstige, +11 maer oitmoudige²⁾ bemerkers³⁾: gestadige, en onmoude⁴⁾, maer in eenvoudicheit gehoorzame doorzoukers: vierige en hoingerige begeerders zijns wijsheits, maer die haer met mate laten spizen, hebbende mitsdien verscheide verstanden, verscheide vleugels gegeven, ende die zelve met wasse angezet, niet willende dat wy even hoge zouden vliegen, noh dat hem jmant verstouten zal nader dan gegont is zijn klare hete zonne te kunnen⁵⁾, wilden wij anders⁶⁾ niet (twas smeltende, ende ons vleggers⁷⁾ begevende) neervallen inde diepe zee der onwetenheit, mits⁸⁾ verwaende hovaerdijs, weersporige ongehoorzaemheits, en boze onverzadelicheyts onmatige begeerlicheit. Maer die goods wercken als voorzeit is met mate en gewiht genuihte nemen te gronderen⁹⁾, zullen bevinden dat die minste onder die gemeente geaht warden die +meeste schoonheit, en wonder in haer be*gripen¹⁰⁾, diese anders innelic lust te doorzouken¹¹⁾, ende onder dezer getal en is die gave der *Talen*, oft +12 *sprake*, goods kleinste werc niet¹²⁾ alleene die menschen onder alle vleesselicke ende elementse¹³⁾ creaturen gejoint¹⁴⁾, om melkander te doun verstaen haerder harten ende zinnen menijng, mits¹⁵⁾ ras ende haestih vlouierende geluit door korte ledemens (die tGriex syllaben nomt) van een gescheiden, ende weder door hooh, laeh, ende middelbaer geklaine, wonderlicke haestih tot verstants begriip tsamen gebraht. Dezer godlicker gaven (die wij *sprake* nommen) wonder schoon werc, is in veelderle zaken gelegen, welke zo onachtzaamlic, vande gemeen man veracht ende ongemerct vertreden warden, dat het jammer¹⁶⁾ is om zien en wonder om horen. Want al ist zake dat verscheide landen willen houden staen dat deen tale veel schoonder, riker, ja menselicker is dan dan-+der, komt meer uit opinie ofte wanijng¹⁷⁾ dan uit der waer*heit, angezien waer menschen zijn, bequaemheit ooc om spreken is, also¹⁸⁾ +13 alle menschen eenderhande alam¹⁹⁾ oft instrument van God ontfanen hebben om te spreken, zinnen en verstant om haer sprake te schaven, en zuveren al laten²⁰⁾ zij dat dicmale te doun door tvals²¹⁾ voornemen²²⁾ dat zij hebben, tzelve ondounbaer

- 1) *toelatend.*
- 2) *nederige.*
- 3) *beschouwers, onderzoekers.*
- 4) *niet aflatende.*
- 5) Duidelijk toespeling op het verhaal van Icarus.
- 6) *tenminste.*
- 7) *vleugels*; Kiliaan vermeldt dit woord als Hollands.
- 8) *ten gevolge van.*
- 9) *onderzoeken.*
- 10) *bevatten.*
- 11) *voor wie er tenminste zin in heeft ze door en door te onderzoeken.*
- 12) In de tekst ontbreekt de komma; hij werd voor de duidelijkheid toegevoegd.
- 13) *op de wereld bestaande.*
- 14) Kiliaan vermeldt *jonnen* als Vlaams.
- 15) *door middel van.*
- 16) *erg.*
- 17) Het woord *wanijng* is hier waarschijnlijk al gebruikt in de betekenis *onjuiste opvatting*.
- 18) *omdat.*
- 19) Lett.: *gereedschap, werktuig*; i.c. *instrument*.
- 20) *laten na.*
- 21) Tekst: 'twals'.
- 22) *voorstelling, idee.*

te wezen, of dat¹⁾ haer zinnen tot oorloge²⁾, eere, ende gelt-giericheit te zeer trecken, of dat³⁾ zij haer laten duincken, dat vreemder landen Talen en manieren, beter zijn dan die haer, en mitsdien altoos in haer eerste dwalijng en ongeschictheit⁴⁾ blivende. Te verhalen waer in gelegen is onzer Nederduitscher Talen schoonheit, is mijns voornemens werc niet, maer zoude een bouc op zijn zelven eissen. Alleen mout ic zeggen dat deze Tale geenderhande maniere van eigentheit, rijcdom, nohte ciraet gebreect, daer tGriex ende Latijn hooch en hovaerdih op stoent⁵⁾, diet anders⁶⁾ konen⁷⁾ bemercken, ⁺en willen gebruiken. Maer aengezien onze Tale, sedert die naeste hondert jaren, als mede die Franse, zeer geschaeft en gezuvert vande gemeente ⁺¹⁴ zelve is geweest⁸⁾, ende dat meer door hulpe en handelijng der studien en vreemde natien, dan door opgenomen reden⁹⁾, hopende dat tzelve noh dagelix gevordert zal warden, hebbe mede in deze zake na mijn kleine maht, haer schoonheit wat willen helpen verlihten¹⁰⁾, ende dat in dalder minste, latende tmeeste hoger geesten, en geüfender zinnen doun. Ende al ist zake dat ic niet en twifel, of zommige menschen dit bouxkens opschrift gezien, ende hier en daer weinich gelezen hebbende, daer mede gecken¹¹⁾, schimpen, of ten minsten lachen zullen, seggende: *Dees wil tMagnificat corrigeren*¹²⁾, ende den Nederlander anders doun schriuen, danmen over¹³⁾ menih hondert jaren gedaen heeft: nohtans zo lainge ic anders geen redens hore kan opt schimpen noh ⁺lachen niet ahten, * also mij genouh verweren en verantwoordende de redens¹⁴⁾ door dit bouc gespreit, tot bewijs datmen behoort te ⁺¹⁵ schriuen, also ic hier lere en gebrueic, hou wel ic genouh versta wat opgeblazen verwaentheit, en stijncende hovaerdij hem mout driven die lihtvaerdih d'ouders zeden verwerpen, vertreden, en bide simpele gemeente in verachtijng brengen wil. Maer aengezien in dese mijne sake geen noot des welvarens der gemeenten, geen scheurijng des enicheits, geen brekijng des gemeen rusts gelegen is, zullen (hoop' ic) geen outheit noh vre beminders mijn voorneme konen qualic vaten¹⁵⁾, meest¹⁶⁾ als zij zullen mercken dat die zelve ouders haerlij Tale versmadende, en tvals gespel¹⁷⁾ voor geen schande, noh zielnoot houdende, geen zuverijng, noh nettijng¹⁸⁾ gelust en heeft t'anvaerden, even veel ahtende houmen schreef¹⁹⁾, als die menschen melkander verstonden. Ende also dese zuverijng, niet en heeft konen

- 1) *omdat.*
- 2) De komma ontbreekt.
- 3) *omdat.*
- 4) *lompheid, ongeordendheid.*
- 5) Vgl. voor deze volgens De Heuiter Hollands-Vlaamse vorm p. 72.
- 6) *tenminste.*
- 7) Vgl. p. 9, noot 9.
- 8) Vgl. hiervoor L.v.d. Branden, *Het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands in de 16e eeuw*, Gent 1956, en D, p. 49-53.
- 9) *motieven.*
- 10) *verduidelijken.*
- 11) Vgl. p. 5, noot 7.
- 12) *Hij matigt zich aan correcties aan te brengen op het allerbeste wat je je maar kunt denken;* vgl. F.L. Zwaan, *Uit de geschiedenis van de Nederlandsche spraakkunst*, Groningen - Batavia 1939, p. 278.
- 13) *gedurende.*
- 14) *motiveringen, bewijsvoeringen.*
- 15) *vatten.*
- 16) *vooral.*
- 17) *het op onjuiste manier spellen.*
- 18) *zuivering, fatsoenering.*
- 19) *zonder dat ze het van belang achtten hoe men schreef.*

+ge*daen warden dan vande Latinisten, is niet wonder tzelve niet bestaen¹⁾ te hebben die geen Latijn geleert hadden, welke Latinisten altoos ander ende meerder werc⁺¹⁶ vinnende, d'oude quade zede in haer bezit gelaten hebben. My heeft hier tou geport, niet alleen tvals, maer mede tswaer schriuen des gemeen mans, merkende hunlij dicmael, veel letteren geheel te misbruiken, of onnotelic te gebruiken, dounde mitsdien die meesters en leerkinders in tspellen arbeit zonder noot²⁾. wat mouiten heeft menih mens angedaen tvoordecen *uit*: d'een schrivende, vuijt: d'ander wt, zom uut, daer nohtans buit, kluit, guit, ruit, muit, benemende die consonanten, b.k.³⁾ g.r.m. leerden datter uit bleef. Maer niet geleert, of ten minsten gemerct⁴⁾ hebbende op d'onderscheit vande consonanten en vocalen, ende meest wanneer j. ende u. van vocalen consonanten warden⁵⁾, is geen wonder dat zij geen onderscheit +zagen tuschen uit, en vit, ic laet * staen dat zij eens zouden gedroomt hebben van lainge⁺¹⁷ vocalen, Diphthongen, Triphthongen en verscheiden natuur der consonanten, daer twel en qualic schriuen geheel in gelegen is. Desgelijx gebeurde hunlij in guil, kuil, buil, muil, niet ziende dat weh nemende, g, k, b, m, bliven most uil, niet vil. wat vals geschrift heeft geoorzaect⁶⁾, donkennisse⁷⁾ der letteren, c, k, ende x? wat ongeschicht⁸⁾ schriuen zietmen door onbemerctheit der letteren, g, s, z? wat belahliker mouiten heeft ingebraht d'onwetenheit van te scheiden korte en lainge vocalen, ende onder dees aldermeest die korte vocale, u, vande consonant, va, voorts die lainge vocale, uu, vande consonant wa⁹⁾, met die Diphthongen en Triphthongen uit verscheide korte vocalen spruitende? daer ghij van elx in dit bouxken op zijn plaetse meugt lezen. Indien dan wij die weetlustige gemeente in dees kleine zake +(alzoet schijnt) gaerne wizer zouden maken dan * zij tot dezen dage is geweest, haer⁺¹⁸ thonende dat in dusdanige kleine zaken duisternisse wandelende, zij niet te lihtvaerdih annemen zouden t'oordelen van Hemelsche en Aertsche bestierders dienste, ende dezen mijnen arbeit daeromme verdiene, beschimpt, begect en belahrt te warden? ben te vreden: maer allene van den genen die dees zake te volle geleert, ende dit bouxken twe of drijmael met oordel uitgelezen hebbende, mij mijn gebrec met redens leren, en beter onderwizen mogen, tzelve anders wel hem wahtende te doun die de Griecse en Latijnse fonteine niet gesmaect hebbende, ende haer inden beginne des boux aende spellijng stotende, dusdanige materien niet laing te voren overdaht hebben, willen zij anders¹⁰⁾ zelve niet begect, beschimpt en belahrt warden, van te hebben oordel gegeven daer zij luttel in geüfent waren. Watter af is¹¹⁾ ic weet wel dat

- 1) *aangedurfd.*
- 2) *zonder dat dit nodig is.*
- 3) Bedoeld zal zijn 'kl.'
- 4) *gelet.*
- 5) Vgl. p. 85.
- 6) Tekst 'geoorzaect'.
- 7) *de onbekendheid met.*
- 8) *slordig, onregelmatig* (wat de spelling betreft).
- 9) Vgl. p. 54-58.
- 10) *tenminste.*
- 11) *Hoe dan ook.*

+die onder die gemeente wil laten iet uitgaen, verscheiden zinnen en * natuirs oordelen getroost mout wezen, hem mitsdien te vreden houdende dat +19
deuhtzamige naturen al ten besten weten te keren, dat uit goudner menijnge gedaen wert, voorts der neuswizen¹⁾ geschimp en geblaes²⁾ verachtende. Neemt dan dit klein bouxken goutwillige Lezer, en vernuffte geesten in daincke, ende vint ghijt gout helpt dees zake vorderen: indien niet, blijft bij dat u gelieft, deinckende dat ghij altoos zo vele hier uit zult merken, om te weten wat op dees zake al te zeggen valt. Voorts goude geesten en stoent³⁾ niet te lihtelic op d'oude spellijnge, maer alleen op de⁴⁾ natuirlicke kraht der letteren⁵⁾, en datter op volht, u lij grontwerc opder⁶⁾ Grieken en Latinen blouïende tijts jeuht bouwende, dwelc naerstih gedaen hebbende, wil gaerne geöordelt wezen en anders niet, van dwelke ic van nu af protestere⁷⁾, u liden dit tegenwoordih +werc uit goudner herten touschrivende en eigenende⁸⁾, om mij van la*steraers en schentoingen⁹⁾ helpen beschermen, deinckende dat beter +20
is iet te berispen dan verbeteren, voorts peizende dat wij al menschen zijn, die in als dat wij anvaerden¹⁰⁾ meer wils hebben dan mahts, en die blindelic verliefden op als dat van ons geboren wart. Dit dounde zult eerlic, deuhdelic en christelic doun, die u lieden en alle menschen in gezont leven zalihlicken wil behouden, mij uit die gront mijns hartsen aen u allen altoos gebiedende. *Vaert wel.*

+*Vander Letteren*

Begin¹¹⁾, gebruik, waerdicheit, en misbruic. +21

Deze tegenwoordige letteren die wij Nederlanders / als meest mede geheel+ Kersten Europa gebruikt / zijn gekomen vande Latinen: Die Latijnse vande Grieken: Die +*Der letteren begin.*
Griecse zijn door Cadmus uit Phoenicien gebracht: Die Phoeniciennen / Assyriennen / Aegyptenaren ende die Hebreuën / zeitmen datse ontfanen hebben vande Caldeën / als outste natie / daer die Hebreuën en Joden uitgesproten zijn. Of die Caldeën haer letteren van imant¹²⁾ ontfanen hebben / ofte zelve eerst gevonden / zoudemen haerlij qualic konen verzekeren die des Bibels getuigenisse / niet gaerne alleen ontfanen. Maer der voorseide

- 1) *vitzuchtigen, criticasters.*
- 2) *blazen (als teken van minachting).*
- 3) *Vgl. p. 7, noot 5.*
- 4) *Tekst: 'opde'.*
- 5) *M.a.w.: zorg ervoor dat klank en teken overeenstemmen; vgl. D, p. 83.*
- 6) *Tekst: 'opder'.*
- 7) *verklaar.*
- 8) *toeëigenend, in eigendom gevend.*
- 9) *lasteraars.*
- 10) *beginnen.*
- 11) *oorsprong.* Het bleek niet mogelijk om nauwkeurig te achterhalen op welke bron(nen) De Heuiter hier precies teruggaat. Zijn relaas is niet ver bezijden de waarheid; vgl. voor de geschiedenis van het alfabet o.a. James G. Février, *Histoire de l'écriture*, Paris 1948 en David Diringer, *The Alphabet. A Key to the history of Mankind*, London 1968³. Ook Goropius Becanus besteedde aandacht aan dit onderwerp in het begin van zijn boek *Hieroglyphica*.
- 12) *Tekst: 'jmant'.*

Natien letteren / name / ende der zommigen maecsel / thoont klaerlic waer ⁺te wezen / datse deen van dander ontfaen / ende tot gemeen / ia verholen zaken bewarijnge ⁺Der letteren gebruijc. genomen / ende te werc gestelt heeft tot dat dAegyptenaren ziende door haer letteren die verholentheden¹⁾ te gemeen warden / tgemeen volc tgebruijck der letteren latende hebben haer Vrikonsten²⁾ en Geleertheit beschreven³⁾ door tekenen van alrehande Dieren / bomen / kruiden / en ander geschapen zaken / dwelc hun Gemeente ziende / ende hou scharpzinnih ⁺die was / nohtans niet verstaen*de / bemerkende dat haer geleerden / uit die zelve tekenen wonderlicke zaken wisten ⁺22 te voorzeggen / hildenze in zulke ere / dat over hun Konijngen gebot krigende / alle geestelicke en waerlicke⁴⁾ saken / door hunlij handen bestiert warden. Die Grieken nommen dit Aegijpse schrift: ἱερογλυφικὴ γραφή, Hieroglijphike graphe, dats te zeggen: *Heilijh gesneden schrift*. Deze verborgen maniere van schrijven / zaken den gemeen man onnut om weten / hebben dAegypse geleerde ontfaen (als mede die Hebreuën) vande Caldeën. Want alzo alle geleerden bekent is / hebben die Caldeën ende Hebreuën altoos twe Talen in gebruijck gehat: Dene / die den gemeen man in steden en dorpen sprac: Dander die de Geleerden onder melkander alleen ufenden / geestelicke en waerlicke treffelicke⁵⁾ zaken in verborgen hilden / alzo nu ter tijt onder die Kristenen in tgeestelic en waerlic / tGriex⁶⁾ / en Latijn dout / bide Turcken dArabisch / dwelc onder die Joden van Moyses tiden⁷⁾ / tot na Christus doot / zonder oit geheel in gebroken te warden⁸⁾ / bina twe duizent jaren aen een / naerstih onderhouden is geweest / zulx dat den hooggeleerden Esdras / merkende (nademael die Joden van Nabuchodonozor in Babilonien vervourt van Konijnc Cyrus / weder verlost warden)⁹⁾ dat die zelve Joden geduirende hun tzeventih¹⁰⁾ jaren gevaingenisse der geleerden Tale te bekent hadden gemaect / waer door den gemeen man ⁺hem meer dant behoorde / * met des wets uitleggijngen mouiënde / geen deucht onder dander simpel gemeente dede / om zulx geheel beletten / von ⁺23 en verzierde¹¹⁾ nieuwe Caldeuse letteren / die sedert Hebreuse genomt zijn geweest / welke d'oude Hebreuse / en Caldeuse zo verdruct hebben / dat niemant (hou wel inde zelve Talen geleert) tot dezen dage heeft konen weten wat ge-

1) *geheime zaken*.

2) *Artes liberales*.

3) Tekst: 'beschreuen'.

4) *wereldlijke*.

5) *belangrijke*.

6) Tekst: 'tGriex'.

7) Tekst: 'liden'; wsch. drukfout.

8) 'zonder.... warden': *zonder ooit algemeen in zwang te zijn geraakt*.

9) Vgl. *Twe-spraack*, p. 28: 'het blyckt uyt oude munt / óóck by de ghetuychenis van Jeronymus ende andere / dat de Jueden tót de Babilonische ghevangenis een ander maxel van letteren (met den Samaritanen ghemeen) ghead hebben: oubólligh van fatsoen / den huidendaagschen onghelyck / dóch van ghetal / kracht ende uyt spraack eens / de ichtighe zoude Esdras ghevonden hebben ()'. Vgl. ook K. Kooiman, *Twe-spraack vande Nederduitse Letterkunst*, Groningen 1913, p. 106 over de mening van Hieronymus.

10) Tekst: 'tzeuentih'.

11) *bedacht*.

daente / of maecsel / Aleph / Beth / Gimel / en dander Hebreuse en Caldeuse letteren gehat hebben / zo wel behaehden die geleerde Joden / in / ende na Esdras tijt / dees nieuwe letteren / door welke Esdras die Joden in Hierusalem¹⁾ die wet / ende haer uitleggijngen beschreef / tot dat deze mede te gemeen wardende die navolgende geleerde Joden / die hoofd stucken²⁾ hunder geleertheit geen geschrift meer betrouwende / die verstandihste onder hunlij tot zekere jaren haers ouderdoms van hant tot hant / dat is van mensche tot mensche zonder enih geschrift / mondelic overleverden met vermaen en bevel haerlij nakomers desgelijcx te doun / dwelc tot den dage van heden noh onder die geleerde Joden geüfent wart / als mede die ceremonien hun religie aengaende / ende deze kennisse genomt: *Kabali*, of: *ars Kabalistica*: dats te zeggen: een konste / of wetenheit die zonder schrift van hant tot hant die menschen mondelic overgelevert wart. Deze wijsheit der Caldeen en Hebreuën die Griecse geleerden merkende / en ziende dat onder alle die verscheiden-³⁾heit van hun Talen / geen tot bewarijnge * van verholen zaken mohte dienen / hebben die zelve beschreven met hun gemeen Talen en letteren / maer⁴⁾ zo wonderlic haer menijnge³⁾ deckende / dat die Gemeente daer hoeft noh staert aen konde vinden / nohtans niet darrende⁴⁾ beschimpen / ziende dat die schrijvers zelve hun werken / ποιησις / dat is: een simpel werc / als die Latinen *fabula* / dat is verzierijnge⁵⁾ / nomden / oft andere wonderlicke verholen Titels gaven / daeromme achterdeincken⁶⁾ hebbende / dat haer menijnge anders was dan die woorden spraken / maer tzelve niet konende begripen / hilden die schrijvers / en haer boucken in zulker waerden datmen die zelve tot dezen dage noh leest / hou wel die schrijvers zom drij / dander bide vijf duizent jaren doot zijn geweest. Die Latinen vande Grieken letteren met de Vrikonsten⁷⁾ ontfende / volhden hunlij wijsheit in verholen zaken bedeckijnge / maer noit met zulker konst nohte bedectheit / als die Grieken hadden gedaen. Want ziende dat zij in veel plaetsen *Orpheus* en *Plato*, met meer ander Poëten / Philosophen / en Oratoren niet konden verstaen om beter decken haer verstants gebrec / schimpten onder die gemeenten met haerlij boucken en arbeit / daer tegens bitterlicke spitih⁸⁾ sprekende en schrivende. Maer hun schimpboucken zijn gestorven / ende dander (niet tegenstaende die wonderlicke groote veranderingen des werelts) door vijf⁹⁾ / water / spiesen / en swaerden¹⁰⁾ tot dezer ure gezont int leven ge*bleven / dwelc nohtans Godt niet heeft gelieft dat int gehele onze heilige schrift is gebeurt.²⁴ Die onder die Latinen die keest en karne¹⁰⁾ / der Griecse geleerden gesmaect hebben wilden niet dieper vande²⁵

- 1) Vgl. Esdras 3, 39-41.
- 2) *belangrijkste gedeelten*.
- 3) *betekenis*.
- 4) *durvende*.
- 5) *bedenksel*.
- 6) *achterdocht, vermoeden*.
- 7) *Artes liberales*.
- 8) *minachtend*.
- 9) *vuur*.
- 10) *het beste*.

zelve zaken schrivende / handelen / dan haer docht een gemeen verstants begrijp / nut en batelic mogen wezen / dwelc die navolgende geleerden tot dezen dage voorzihtih¹⁾ / eensdeels onderhoudende / qualic²⁾ iet uit haer mont laten gaen / tgeen zij voorzien dat geen oirbaer / noh bate zoude tgemeen welvaren en ruste mogen inbreingen / mits onufenheit of gebrec des verstants van diet horen: eensdeels hebbent zij niet onderhouden / openbarende hem³⁾ mede in dezer harten d'overhant⁴⁾ der hartziecten⁵⁾ die geen verstandige menschen ongequelt laten / te weten: *Eergiericheit, Geltgiericheyt, +Nidicheit⁶⁾, Wellust*. Ziet wat bate t'alder tiden die werelt is geschiet en noh geschiet / door tgebruic van dees klene⁷⁾ tekenen diemen na ^{+Der letteren waerdicheyt.} t'Latijn nomt *letters*⁸⁾, mogende daerom wel met reht genomt warden onsterflicke bewaerders van t'gene dat vanden beginne des werelts door alle haer palen⁹⁾ / waert om weten geschiet is / dagelix geschiet / ende noh geschien zal: leraers van goods wille: open betoonsters van d'onbegripelicke rijcdom / gestort in verscheiden menschen zielen: Zij helpen der vijf zinnen¹⁰⁾ plompheit / tgedinx¹¹⁾ kraincheit / doordels ongestadicheit / fantazijs blintheit / straffen en +berispen gemeen be*grijps goutduinckenheit¹²⁾: maken dat wij spreken die over¹³⁾ vijf duizent jaren / en daer ⁺²⁶ en tuschen¹⁴⁾ gestorven zijn / desgelijx¹⁵⁾ ons levende vrienden veel hondert milen van ons wonende / zijnde onze dagelixe getrouwe boden¹⁶⁾ alle die werelt door. Zij bewaren der konijngen schat: Der wizen verholentheyt¹⁷⁾ / ia maken die zelve die menschen bekent / meer dan die bedrigelicke mont: Zij bewaren landen en steden vriheden¹⁸⁾: Des¹⁹⁾ koopmans rijcdom: s'Vaders des huisgezins ruste: Twe gelieven harte: Des Lantmans Almanah²⁰⁾: Des Stemans Prognosticatie²¹⁾. Zij maken wize en zotte menschen / Doctoren / Licentiaten / Baceliers²²⁾ / Meesters / Leraers / Predicanten / Presidenten / Raetslij / Procureurs / Advocaten / Burgemeesters / Schepenen / Griffiers / Pensionarissen / Secretarissen / Schouten / Ballijfs²³⁾ / Ammans / Drossarts / Paeussen / Cardinalen / met alle Geestelicke overheyte / ontfaingers / uitgevers / goude en zilvere munte: Zij bedrouwen²⁴⁾ en maken blij /

- 1) *vooruitziend*.
- 2) *dwelc...gaen*: een Latijnse zinsconstructie waarin het onderwerp van de hoofdzin in de deelwoordconstructie wordt geplaatst; lees: *dwelc tot dezen dage...onderhoudende, die navolgende geleerden qualic....*; 'qualic': *nauwelijks, niet gemakkelijk*.
- 3) *zich*.
- 4) *overmacht*.
- 5) Vgl. p. 98 waar *hartziecten* een vertaling van *passien* is.
- 6) *afgunst*.
- 7) Vlaamse vorm.
- 8) *literae*.
- 9) *streken, landen*.
- 10) *zintuigen*.
- 11) *gedenks, gedachtenis*.
- 12) *eigenwaan, inbeelding*.
- 13) *voor*.
- 14) *intussen*; i.c. misschien: *sedertdien*.
- 15) *alsmede*.
- 16) T.w. de letters.
- 17) *geheim*.
- 18) *privileges*.
- 19) Tekst: 'Dees'.
- 20) *kalender, of jaarboekje*, speciaal voor de landlieden bestemd.
- 21) *voorspellingen* (o.a. over het weer, opgenomen in boekjes als almanakken).
- 22) *Baccalaurei*.
- 23) *Baljuws*.
- 24) *bedroefd maken*.

dreigen en troosten: Geloven²⁵⁾ en ontzeggen²⁶⁾: Doun hopen en wanhopen: Doden
/ en geven weder leven: Door

25) *instemming betuigen.*

26) *weigeren.*

haer spreken vrouwen en kinders / als mans mouten swigen / onedelen als edelen:
 Den bedelaer wart verheven / als die rijcken stil staen: Zij schinen van quaet gout
 / en van gout weder quaet maken: Door haer blijft leven al dat inden Hemel / opder
 airden¹⁾ / inder zee / en onder beiden wij meinen *te kennen. Summa geen lant /
 state / noh * vergaderijng²⁾ der menschen mah letteren derven / dan die ais ⁺²⁷
 wilde dieren in alle verwoustheit³⁾ zouken te leven / maer igelic mout touzien die wel
 te gebruicken. want zij zijn gelijk al dat inde werelt is / dounde deucht / diese tot deunt
 gebruiet / quaet diese misbruiet / zijnde geen zaken ter werelt tquaet te witen / dan
 quade willen / genuiht⁴⁾ in misbruiet *nemende*⁵⁾. Die Latijnse schrijvers⁶⁾ gelezen
 hebben / weten dat dezer Tale letteren / gedaente / name / getal / en gebruik /
 wonder-⁺licke veranderingen hebben geleden / zulx dat die gheleerden noh tot
 dezen dage kiven en knorren / om der letteren oprechte uitspraec / kraht der ^{+ Vander letteren misbruiet.}
 vocalen / consonanten en diphthongen⁷⁾ / ten lesten om d'oprechte spellinge en
 schrijvinge der Hebreuse / Griecse en Latijnse Tale⁸⁾. Dit merkende / verwonderde
 mij niet meddallen vande gevalste namijng / lezijng / en schrijvinge onzer
 Nederduitser letteren en Tale / maer mij verwonderde zere / dat onder zo grote
 menihte van geleerde mannen⁹⁾ in Nederlant geboren en gestorven / nimant tot
 dezer uren heeft gelieft t'anvaerden de mouiten om t'onzer behouf en bate /
 beschriuen die nature / kraht en deilijng der Latijnse letteren / die wij met veel meer
 grote landen over duizent jaren anvaert hebben / die Romeinen onzer / ende der
 voorseide landen Princen¹⁰⁾ zijnde gewarden / ende dat te meer bemerkende die
 grote ongeschichte¹¹⁾ verscheidenheit in *tsamen vougen der letteren / dwelc men
 spellen nomt * nergens dan uit dezer zaken onwetenheit spruitende / also¹²⁾ den ⁺²⁸
 meesten deele die onze ioincheit leren / mans en vrouwen zijn der letteren natuur
 niet kennende. Onder die Grieken en Latinen hebben die hooheleerste en kloucste
 geesten deze mouite wel willen annemen¹³⁾ / geen kleinheit ahtende¹⁴⁾ om kleinen
 en ioingen te helpen / weder klein en joinc warden / mits dat deze zake vanden
 beginne niet wel geleert en verstaen / onmogelic is geraken tot gebruik van een
 zuvere tale / welke niet alleen gelegen is in onzer zinnen voorneme¹⁵⁾ met maticheit
 van woorden weten uit te spreken / maer mede met zuvere / klaere / onbe-

1) Vgl. p. 69.

2) *bijeenkomst, verzameling.*

3) *onbeschaafdheid.*

4) *genoegen.*

5) *scheppende.*

6) Tekst: 'schrijvers'.

7) Tekst: 'diphthongen ten lesten'.

8) De Heuiter zal hier hebben gedacht aan werken als *De recta Latini Graecique sermonis Pronunciatione*, *Dialogus* van Erasmus en *De pronuntiatione Graecae Linguae* van Cheke.

9) Van der Gucht en zelfs Sexagius, wier werk De Heuiter wel bekend was (vgl. p. 29-30), rekent hij dus niet tot de geleerden.

10) *heersers.*

11) *ongeordende, slordige.*

12) *omdat.*

13) *zick getroosten.*

14) *het niet als iets zonder betekenis achtende.*

15) *gedachte.*

haingen¹⁾ / eigen²⁾ woorden in betamelicke orde gestelt te schriuen³⁾ / dat onmogelic zal zijn om doun die deerste fundament (gelegen inder letteren natuir te kennen) niet behooric verstaat. Ic gelove dat ons lants Geleerden stil gezeten hebben / niet die swaricheit des werx hun vervarende (alzo vande Grieken en Latinen / ons dit te voren is bezuirt⁴⁾) maer meer door versmaetheit⁵⁾ en verachtijngc hun smouders tale / die zelve arm / hart / ongeschaeft / ende in een klein houcke des werelts bepaelt ziende. Dit tsamen met redens⁶⁾ te neerleggen / eist deze tijt / noh dit bouc niet. wel kenne⁷⁾ ic datse in kleine landouwe bepaelt woont / maer welke op deze tijt meerder is dan daer die Roomse⁸⁾ Tale gesproken wart / uit Italien haer oorlohs fortuin / noh niet +bezoht hebbende⁹⁾. Datse ongeschaeft is / laet onze onachtzaemheit¹⁰⁾ * witen. Van hartheit mah t'Latijn wel swigen / anziende zijn begin / voortganc / en traeh +29 aenkomen tot deze grote zoutheyt diemen in weinoh oude schriuers bouken vinnende met paerts arbeit grote verstanden / noh qualic ziet konen volgen. Desgelijx mogen die Latinen wel swigen van onze armoude / angezien wij meerder vriheit hebben om nieuwe woorden te vinnen / annemen / of van twe ouden een nieu te maken¹¹⁾ / dan zij hun eigen kloucste voorvehters openlic klagende / van armoude en hartheit. Dus laet iegelic wat dounde ons Neerlantse Tale helpen / schavende d'oneffenheit / uitwiende d'onkruit / verzoutende dat hart is / en d'ongeschicht schickende / zo alle Talen des werelts maer lainge jaren t'Latijn / met grote hulpe en arbeit door kloucke geesten is geschiet / ende in onse tijt t'Francois noh met gouder voorspout gedooht¹²⁾. Ic hebbe hier omme wel willen den a / b / c / t'mijnder veertihste jare inde hant weder nemen¹³⁾ / om tgene ic geleert hadde onse Taels Schoolmeesters / en andere geesten door dit kort geschrift mede te deilen / niet al datter die Latinen af geschreven hebben (angemerct tzom hunlij¹⁴⁾ dient / tzom alleen die geleerden) maer tgene ons Tael beminders mij notelic heeft

- 1) *onopgesmukte, duidelijke.*
- 2) *niet ontleende.*
- 3) De Heuiter toont zich hier niet alleen een voorstander van purisme, maar blijkt ook het nut van een goede syntaxis in te zien.
- 4) *doorstaan.*
- 5) *verachting, geringschatting.*
- 6) *argumenten.*
- 7) *erken.*
- 8) *Romeinse.*
- 9) *voordat die vanuit Italie haar oorlogsgeluk opgezocht had.*
- 10) *verwaarlozing, gebrek aan zorg.*
- 11) Vgl. *Twe-spraack*, p. 91-92: 'O *appelbóom, schryfpen, zandbus*, ende dierghelyke ontellike alzó tzamenghelascht: in zulcker voeghen maghmer daghelycks veel t'samenzetten / die gróte cieraet ende ryckheid inbrenghen / ende zyn te verstandigher om datter de betekenis beyder wóorden in is / hier in hebben wy ghelyck de Grieken meerder ryckheid als de Latynen /'.
- 12) Vgl. *Twe-spraack*, p. A2^r: 'ja hoe gróten onderscheyd isser int Fransóys dat wy in ons jueght gheprint zaghen / by het huylendaagsche'.
- 13) De Heuiter begon dus rond 1575 met het schrijven van zijn boek; vgl. D, p. 64.
- 14) T.w. de 'Tael Schoolmeesters / en andere geesten'.

geduinct om weten / volgen en onderhouden. Meester Anthonis Tzestih¹⁾ Advocaet inden hogen raet tot Mechelen heeft over aht jaren²⁾ int Latijn + van deze zake zeer kort geschreven: maer want zijn voorneme alleen is * te leren plat³⁾ Brabants⁴⁾: +30 t'mijn opreht Nederlants / of elc lant⁵⁾ zijn uitsprake / zult u niet verwonderen dat wij altemet⁶⁾ verscheiden spreken en oordelen / angezien van ouden tiden vriheit gebleven⁷⁾ is / tot den dage van heden / onder alle die haer oit gemouit hebben met die Vrikonsten⁸⁾ / verscheide gevoulen⁹⁾ te mogen hebben / zonder tegens vriendschaps wetten en geboden / enihzins te zondigen / want den lezer van als lezende / mah volgen in dusdanigen twist / zonder noot van zielverlies / of te quetsen die gemeen ruste / dat hem gelieft en best behaecht. Desgelijcx heeft noh korter deze zake gehandelt Adriaen vander Gucht schoolmeester tot Brugge¹⁰⁾ / zoukende plat Brux die zinen te leren schriven / dwelc mede mijn voornemen contrarij / zult u ijnsgelijx¹¹⁾ niet verwonderen van onse verscheidenheit. Ic wilde wel dat hem geliefde int liht laten te komen zijn grote Orthographie / daer hij af vermaent in zijn korte abusiuë Orthographie (zo hij den Titel geeft) zo zoudemen hem beter in veel zaken verstaen / dat nu mits kortheit een weinich te doincker beschreven staat.

- 1) Anthonius Sexagius; vgl. voor de invloed van Sexagius op het werk van De Heuiter D, p. 51-53 en hst. III passim. Ook in de commentaar van deze tekstuitgave wordt vaak de relatie tussen Sexagius en De Heuiter aangegeven.
- 2) Uit Sexagius' werk blijkt nergens dat hij er acht jaren aan gewerkt zou hebben.
- 3) *gewoon*.
- 4) Vgl. de titel van Sexagius' geschrift: 'De Orthographia Linguae Belgicae, sive de recta dictionum Teutonicarum scriptura, secundum Belgarum, praesertim Brabantorum, pronuntiandi usitatam rationem'.
- 5) *gewest*.
- 6) *soms*.
- 7) Tekst: 'gebleuen'.
- 8) 'Artes liberales'.
- 9) *opvattingen*.
- 10) Zie over hem J.F. Vanderheyden, *Adriaan vander Gucht en zijn 'Vlaemsch Orthographie'; enkele Kanttekeningen*, in *VMVA* 1963, p. 5-21, met bijlagen verzorgd door A. Schouteet. Zijn spellingboeken zijn verloren gegaan, althans nog niet teruggevonden. Een onderzoek dat door L. van Belkom werd weergegeven in zijn Nijmeegse scriptie *Klank en spelling van het Cijfer Bouck van Adriaen vander Gucht* (1967) toonde aan, dat Vander Gucht exclusief Brugs verreed in genoemd boek; zijn taal blijkt algemeen-Westvlaams gekleurd te zijn.
- 11) Deze spelling is in tegenspraak met de regel van p. 64: het teken *ij* komt nooit voor aan het begin van Nederlandse woorden.

[†]Alle letteren van wat Tale die mogen zijn, voor d'eerste inzien toukomen drij zaken: *Gedaente / Name* ende *Kraht*¹⁾. Laet ons elx int bizonder doorzien, om beter te begripen datter uitspruit.

[†]31

- 1) De bekende drie betekenissen, ook al bij Priscianus terug te vinden in I 6: 'Attigit igitur literae nomen, figura, potestas', waarheen Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 42 verwijst; vgl. D, p. 76. Zie over deze kwestie Caron, p. 10 e.v. en, mogelijk in navolging van deze: David Abercrombie, *What is a 'letter'?*, in *Lingua* 2 (1949), p. 54-63 (voor de samenhang Caron-Abercrombie: C.F.P. Stutterheim, *Eenheid, tweeheid en drieheid van tweeklanken*, in *Forum der letteren* 3, (1962), p. 11-32, p. 29, noot 8).

*Der letteren in [tgroot ende klein.]

*32

Name in

<i>Hebreus.</i>	<i>Griex.</i>	<i>Latijn.</i>	<i>Nederlants.</i>
<i>Aleph.</i> consonant.	{ <i>Alpha.</i>	{ <i>A.</i>	{ <i>A.</i>
<i>Beth.</i>	{ <i>Beta.</i>	{ <i>Be.</i>	{ <i>Be.</i>
	{	{ <i>Ce.</i>	{ <i>Ce.</i>
<i>Deleth.</i>	{ <i>Delta.</i>	{ <i>De.</i>	{ <i>De.</i>
	{ <i>E-psilon.</i>	{ <i>E.</i>	{ <i>E.</i>
<i>Pe.</i>	{ <i>Phj.</i>	{ <i>eF.</i>	{ <i>eF.</i>
<i>Gimel.</i>	{ <i>Gamma.</i>	{ <i>Ge.</i>	{ <i>Ge.</i>
<i>He. Heth.</i>	{ <i>.c.</i>	{ <i>Ha.</i>	{ <i>Ha.</i>
<i>Iod.</i> consonant.	{ <i>Iota.</i>	{ <i>I</i> vocael en consonant.	{ <i>J.</i>
<i>Caph.</i>	{ <i>Kappa.</i>	{	{ <i>Ka.</i>
<i>Lamed.</i>	{ <i>Lambda</i>	{ <i>eL.</i>	{ <i>eL.</i>
<i>Mem.</i>	{ <i>Mu.</i>	{ <i>eM.</i>	{ <i>eM.</i>
<i>Nun.</i>	{ <i>Nu.</i>	{ <i>eN.</i>	{ <i>eN.</i>
	{ <i>O-mikron.</i>	{ <i>O.</i>	{ <i>O.</i>
<i>Pe.</i>	{ <i>Pi.</i>	{ <i>Pe.</i>	{ <i>Pe.</i>
<i>Coph.</i>	{	{ <i>Qu.</i>	{ <i>Qu.</i>
<i>Res.</i>	{ <i>Rho.</i>	{ <i>eR.</i>	{ <i>eR.</i>
<i>Samech. Sin.</i>	{ <i>Sigma.</i>	{ <i>eS.</i>	{ <i>eS.</i>
<i>Teth. Tau of Taf¹⁾.</i>	{ <i>Tau.</i>	{ <i>Te.</i>	{ <i>Te.</i>
	{ <i>V-psilon.</i>	{ <i>V</i> vocael en consonant.	{ <i>V²⁾.</i>
<i>Tsade.</i>	{ <i>Xi.</i>	{ <i>iX.</i>	{ <i>iX.</i>
<i>Vau. of Vaf.</i> consonant.	{	{	{ <i>Va.</i>
	{	{	{ <i>Wa.</i>
<i>Zain.</i>	{ <i>Zeta.</i>	{ <i>Zeta.</i>	{ <i>Ze.</i>

Becanus neemt anders dan jmant voor hem heeft gedaen / zommige Hebreuse letteren. Diet lust te weten leze zijn Hieroglyphica en Vertumnus³⁾.

1) Tekst: 'Taf'.

2) *U.*

3) In 1580 verschenen in de *Opera Ioan. Goropii Becani, Hactenus in lucem non edita.*

[Der letteren in] ⁺tgroot ende klein.

⁺33

Gedaente in

<i>Tgriex.</i>	Nederlants.	<i>Latijn.</i>
A. α.	{A. a. aa.	{A. a.
B. β. b.	{B. b.	{B. b.
	{C. c.	{C. c.
Δ. δ.	{D. d.	{D. d.
E. ε.	{E. e. ee.	{E. e.
Φ. φ.	{F. f. ¹⁾	{F. f.
Γ. γ. Γ.	{G. g.	{G. g.
	{H. h.	{H. h.
I. ι.	{I. i. ij.	{I. i.
K. κ.	{K. k. ²⁾	{
Λ. λ.	{L. l. ³⁾	{L. l.
M. μ.	{M. m.	{M. m.
N. ν.	{N. n. ⁴⁾	{N. n.
O. ο. ω.	{O. o. oo.	{O. o.
Π. π. ⁵⁾ .	{P. p.	{P. p.
	{Q. q.	{Q. q.
P. ρ.	{R. r.	{R. r.
Σ. σ.	{S. s. ss. ⁶⁾	{S. s.
T. τ.	{T. t. ⁷⁾	{T. t.
Υ. υ.	{U. u. uu. ⁸⁾	{V. u.
Ξ. ξ.	{X. x.	{X. x.
	{V. v. ⁹⁾	{
	{W. w. ¹⁰⁾	{
Z. ζ.	{Z. z. ¹¹⁾	{Z. z.

Zeta is geen Latijnse letter / maer Griecse diet Latijn in Griecse woorden beziht¹²⁾ / als mede K¹³⁾.

- 1) Tekst: 'f. ff.'
- 2) Tekst: 'k. k.'
- 3) Tekst: 'l. l.'
- 4) Tekst: 'N. n. oo'; deze *oo* heb ik 1 regel lager opgenomen.
- 5) De op deze regel geplaatste omega heb ik 1 regel hoger opgenomen.
- 6) De lange *s* werd door Plantin ook in de tekst van het boek gebruikt; om praktische redenen is het onderscheid tussen beide tekens niet gehandhaafd.
- 7) Tekst: 't. t.'
- 8) De hoofdletter die hier werd gedrukt, is van een lettertype dat in *Nederduitse Orthographie* verder nergens meer voorkomt.
- 9) Tekst: 'v. v.'
- 10) Tekst: 'w. w.'
- 11) Tekst: 'z. z.'
- 12) Vgl. p. 60.
- 13) Vgl. p. 50.

+C. * ende K. zijn uit der natuiren een letter anders allebeiden niet behorende te luiden dan die Nederlantse k.¹⁾ angezien c. alzo bide oude Latinen geluit heeft /⁺³⁴ ende daerom die Grieken geen c. noh die Latinen geen k. kennende²⁾. Ha. is bide Grieken geen letter³⁾ / maer daer zij geblaes tot een letter van doun hebben / tekenen zij die zelve boven aldus: ' : άμα hama terstont⁴⁾. Voor q. gebruiet t'Griex k. Der Hebreuser letteren gedaente heb ic niet gestelt / mits dat zij doorde veranderingen van Esdras⁵⁾ met die Griecse en Latijnse zeer kleine gelikenisse hebben. Ende alzo haer twe en twintih letteren al consonanten zijn (zo inde lettertafel blijkt) ende nimant die zonder vocalen gebruiken kan / hebben zij inder vocalen plaetse thien punten⁶⁾ verziert⁷⁾ / die zij onder / in / ende ter zide haer consonanten stellende / voor korte en lainge vocalen bezigen / nommende die zelve geen vocalen / dat is / klainkers / maer motores / dat is rourders⁸⁾ / om dat haer consonanten daer door gerourt warden / hou wel die geleerste Hebreuën zonder puntvocalen / wel weten te lezen dat een ander inzien⁹⁾ heeft¹⁰⁾. Die punten zijn dees voor die weetlustige / achterlatende¹¹⁾ haer namen als onnotelic.

Korte vocael punten: lainge vocael punten.

— a.	Ɀ aa.
Ɀ e.	ⱿⱿ ee.
Ɀ i.	Ɀ ij.
Ɀ o.	Ɀ oo.
Ɀ u.	Ɀ uu.

+Boven die negentien Griecse letteren hier gestelt / hebben die zelve noh vijf ander die de Latinen / noh ooc zom die Hebreuën kennen noh gebruiken / en zijn deze.⁺³⁵

- 1) Vgl. Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 118: 'nobis constat C & K idem esse; atque inde mox liquet, nomen huius litterae Ke esse debere'.
- 2) Vgl. Erasmus, kol. 930: 'c, cui respondet apud Graecos k'.
- 3) Vgl. p. 48, vooral aant. 5. De Grieken beschouwden het teken dat de klank /h/ verbeeldde, dus niet als een letter.
- 4) De zgn. spiritus asper.
- 5) Vgl. p. 23.
- 6) Vgl. *Twe-spraack* p. 29 over het Hebreeuws: 'Namaals heeftmen de punten óf tittels (tót behulp der leerlinghen) boven / in / ende onder de letters gevoecht'.
- 7) *bedacht*.
- 8) Tot nu toe heb ik niet kunnen achterhalen waar De Heuiter deze term aan ontleende.
- 9) *bedoeling, betekenis*.
- 10) Vgl. *Twe-spraack*, p. 29: 'Dóch de gheleerde (hebreeuwen en hebraïsten) lezen meestendeel nóch zonder punten om dattet dick twyfel-achtigh is wat mening d'oude schryvers in zommighe wóórden ghehad hebben / welker beduyding met de verandering van een tittel dickwils veel verscheelt óf gheheel strydigh is'.
- 11) *achterwege latende*.

<i>Name.</i>	<i>Gedaente:</i> groot en klein.	<i>Kraht.</i>
<i>Eta.</i>	<i>H, N.</i> uit t'Hebreus <i>Heth.</i>	<i>E.</i> lainsc luidende bina als onze ee ¹⁾ .
<i>Theta.</i>	Θ. θ. uit t'Hebreus <i>Teth.</i>	<i>Th.</i>
<i>Chi.</i>	Χ. χ.	<i>Ch.</i>
<i>Psi.</i>	Ψ. ψ.	<i>Ps.</i>
<i>O-mega.</i>	Ω. ω.	<i>O.</i> lainsc luidende als onze oo ²⁾ .

Hier / ende uit tvoorgaende mah igelic mercken hou onze letteren uit t'Latijn / die Latijnse uit t'Griex / die Griecse uit t'Hebreus en Caldeus zomen hout gesproten zijn / en welke landen nu ter tijt minst of meest / int schriven³⁾ vande Latijnse fonteine⁴⁾ / haer waerahtigen oorsproinc wiken. Angaende die Nederlanden om onze mouder niet ondainbaeric te verzaken gebruiken die Latijnse letteren / met die zelve name en Gedaente als die Latinen / uitgesteken zeer lettcl veranderingen / zomen eensdeels voor mah bemercken: eensdeels ist hier niet van node te stellen / angezien igelic die grote en kleine letteren om t'fraiste / na zijns zins geeste men ziet ver⁺ anderen. Dus want⁵⁾ wij der Latinen letteren / name / en gedaente * behouden / ⁺³⁶ waeromme zullen wij der zelve letteren natuirlicke kraht / niet mede volgen? en onderhouden? om als zij tvoorneme⁶⁾ onzer harten ongevalst bij geschrift te mogen⁷⁾ stellen?

Van verscheide letters / maectmen syllaben: Van syllaben / woorden: Van woorden / volmaecte en onvolmaecte redens⁸⁾. Syllabe is een Griex woort / dwelc die Latinen van hun (als meer ander woorden) ontlene wij van alle beiden / ende is zo veel te zeggen / als iet dat tsamen genomen wart / wij zouden mogen zeggen: *vougijngc* en *vougers* / want verscheide letters bij een gevouht sijllaben / en voorts woorden maken. Sijllaben iet betekenende vint t'Nederlants van j. ij. iij. v. vj. vij. viij. letteren te weten u / at / nat / gaet /⁹⁾ starc / schent / schurft / schrijft. Sijllaben die niet betekenen / vin ic mede van een tot aht letteren / dat ider in verscheide woorden metter tijt mah bemercken. Maer alzo sijllaben van consonanten en vocalen / tsamen vergaren laet ons der letteren scheidijngc / zo vele dees zake van node is beschreven / om door behoirlicke deilijngc / leren kennen igelix nature / en zo voorts die Diphthongen en Triphthongen daer uit spruitende / in welker

1) Vgl. p. 44.

2) Vgl. p. 52.

3) Tekst: 'schriuen'.

4) *bron.*

5) *omdat.*

6) *bedoeling* (Kil.: 'intentio, sententia').

7) *kunnen.*

8) *zinnen.*

9) Het leesteken ontbreekt in de tekst.

natuurlic gebruik twel spellen en schriven ganselic gelegen is / als men der Consonanten kraht geleert hebbende wel en behoirlic verstaat.

*Die vier en twintih Nederlantse letteren warden gedeilt in vijf vocalen en negentien *Consonanten*. Die vijf vocalen brengen voorts vijf lainge vocalen / haer letters ⁺³⁷ dubbelerende als die Grieken in e. en o. doun¹⁾. Voorts thien Diphthongen en zeven Triphthongen / als men in dees navolgende LetterTafel mah zien²⁾.

Den Nederlander gebruiet anders geen dubbele letters int begin der woorden (uitgenomen wa³⁾) dan die van twe of drij letters gemaect zijn / ende meest in s. ende t. want tzijn zoute dubbel letters die van een mute / ende semivocael tsamen vergaderen. sw. sp. sch. tw. ende meer dees gelijk⁴⁾. voorts dr. gr. bl. pl. en meer als dees.

*Deilijnghe der Nederlantse letteren⁵⁾.

<i>Vocalen thien.</i>		<i>Diphthongen thien.</i>	<i>Triphthongen zeven.</i>	
<i>Korte.</i>	<i>Lainge</i>			
a.	{ aa.	{ Van verscheide korte vocalen komen dees Diphthongen ⁶⁾ ende Triphthongen.	{ ae. { ai. { au.	{ aeu. { aou. {
e.	{ ee.	{	{ ei. { eu.	{ eau. { eui.
j.	{ ij.	{	{ ie.	{ ieu.
o.	{ oo.	{	{ oe. { oi. { ou.	{ oui. { {
u.	{ uu.	{	{ ui.	{ uae.

1) De Grieken die voor deze twee lange klanken zelfs een apart teken bezitten; vgl. p. 35.

2) P. 38.

3) Terwijl De Heuiter op p. 38 slechts één dubbele letter voor het Nederlands vermeldt: x. Waarschijnlijk speelt hier de benaming 'dubbele *u*' hem door het hoofd, die hij op p. 55 overigens zal verwerpen.

4) Naar ik meen dient de punt die in de tekst achter *voorts* staat ('dees gelijk voorts. dr. gr.' etc.), achter *gelijk* te worden geplaatst.

5) Voor commentaar zie aant. bij p. 39-40.

6) Tekst: 'Diph-hongen'.

Consonanten negenthien	be.	ce.	Mute twalef	be.	ce.		
	de.	ef.		de.	ge ²⁾ .		
	ge.	Dees worden weder gedeilt in twalef Mutas ¹⁾ ; zes semivocalen / en ene dubbele ¹⁾ Consonant. Te weten:		ha.			
	ha.			ka.			
	ka.			pe.			
	el.			qu.			
	em.			te.			
	en.			va.			
	pe.			wa.	wart in Nederduits (maer t'Latijn ³⁾) voor geen dubbel letter gebruiet.		
	qu.			ze.			
	er.						
	es.						
	te.				Semi-vocalen / zes	el.	} liquidæ.
	va.					em.	
ix.				en.	} firmæ.		
wa.			er.				
ze.			ef.				
			es.				
			doubbele een	{ ix.			

⁺*Des letter-Tafels breder verclarijge.*

⁺39

Deze vijf en twintih letteren⁴⁾ / waer af die Latinen maer twintih kennen⁵⁾ / ende bij haer alzo voorseit is gedeilt⁶⁾ / scheiden zij in vocalen en Consonanten. *Vocael* is zo veel te zeggen als *klaincker*⁷⁾, aldus genomt om haer natuirs kraht uit te drucken / mits dat zij zonder bistant van eenige ander

4) J en y ontbreken, vgl. p. 38, 50, 63-64.

5) Het Latijn kent *h* wel als klank en teken, maar niet als letter, vgl. p. 48. Verder heeft het, naast *j* en *y*, *k*, *v* en *w* niet.

6) De Heuiter verwijst hier waarschijnlijk naar p. 32-38, waar echter nergens een echt overzicht geboden wordt.

7) Lambrecht noch Sexagius heeft deze term die geen ingang heeft gevonden. Spiegel was waarschijnlijk de eerste die *klinker* gebruikte, hoewel hem ook andere benamingen bekend waren; vgl. *Twe-spraack*, p. 15 waar op Gedeons woorden: 'Onder de voors. letters zyn vyf *vocalen*, die wy *klinkers* zouden moghen heten / om datze by haar zelven gheklanck gheven' Roemer de vraag stelt: 'hoe? klinckers / zyn dat niet ghebacken stenen / my staat voor zommighe de zelve letters *luyers* ófte *klainkers* noemen'. Spiegel ziet geen bezwaar in de homonymie. Gezien de merkwaardige spelling *klainkers* kan men zich afvragen of Spiegel De Heuiter's boek soms heeft gelezen.

letter / t'geluit datmen hoort alleen geven¹⁾ / te weten a.e.i.o.u. Die korten warden also genomt / want sij een sijllabe korten tijt om uitspreken laten: of om datmense zeer korten tijt inde sijllaben hoort. Die laingen / want zij lainger tijt laten om uitspreken: of lainger tijt in een sijllabe gehoord warden²⁾ / als in bat / baat: let / leet: zin / zijn: grof / groof³⁾: put / puut⁴⁾. Vande vijf korte vocalen warden j. ende u. consonanten / zo wel bij ons / als bide Latinen⁵⁾ / als in jent / juist / joc / ja: vader / vel / vil / vol / vuil / vliegen / vrout⁶⁾ en dezer gelijk / dus behoren dan groot geschreven te warden / daer ic hier na op elx plaetse meer af zeggen zal⁷⁾.

Consonanten, dat is: *meklainers*, want zij zonder vocalen meest stom / en zonder geluit bliven / als b.c.d.g.p. zonder a.e.i.o. of u.⁸⁾

Diphthongen / dats tweklainckers / genomt / want altoos van twe verscheide korte vocalen gemaect / zij in ene sijllabe der zelve geluit / als tsamen gesmolten tot eender tijt laten horen⁹⁾ / als: waer / leit / dier / noit / kruit.

- 1) Zie voor Spiegel de voorafgaande noot. De Heuiter vermeldt niet zoals de meeste klassieke grammatici, het feit dat vocalen zelfstandig een lettergreep kunnen vormen. Vgl. ook Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 42: 'Vocales similiter & per se mouentur, ad perspicendam syllabam, & consonantes mouent secum'; en p. 43: 'Vocales itaque per se & auditum mouent, & in aëre moto per se gignuntur'.
- 2) De moderne oppositie *verlengbaar-niet verlengbaar* speelt hier nog niet; evenmin het scherp of zwak gesneden zijn van klinkers; zie echter p. 47 en 65-66 en aant. Ook Janssen I, p. 17 wijst erop 'dat voor het gevoel van de taalgebruiker de uitspraak van de korte vocalen zich binnen één tijdseenheid (unum tempus) voltrekt, terwijl de uitspraak der lange vocalen twee tijdseenheden (duo tempora) duurt. () Naar verhouding is de duur van een lange vocaal zowel in woorden van grotere als van geringere omvang het dubbele van de tijd, die men nodig heeft voor het uitspreken van een korte vocaal'.
- 3) Niet in *WNT*; vgl. ook p. 65 noot 10.
- 4) *puut*, in welke van de in *WNT XII*, kol. 4780-84 gegeven betekenissen dan ook. Een enkel van de gegeven voorbeelden ook bij Erasmus, p. 947 A: *Bat-Baet* en Sexagius, p. 197: *baat-bat* ('plus, vel melius'), p. 242: *bat* ('balneum')-*baat* ('commodum'), p. 244: *put*.
- 5) In de eerste eeuw na Chr. werden *j* en *v* in het latijn halfvocalen, consonantische vormen van *i* en *u*; de tekens *j* en *v* kwamen pas in de 16de eeuw in zwang dank zij Petrus Ramus; vgl. Niedermann, p. 12. We nemen hier dus aan dat De Heuiter over tekens spreekt: wanneer hij het over klanken of etymologische ontwikkelingen heeft, gaat zijn uitspraak zeker voor het nederlands niet op; vgl. D, p. 149. Gezien echter p. 55-56 rijst de vraag of De Heuiter niet inderdaad van mening was dat de klank *v* in bepaalde posities uit *u* ontstaan was.
- 6) Zie p. 50 en 55-58 met aantekeningen; vgl. voor *j* ook *Twe-spraak*, p. 16-17: 'Belanghende de *i* wanneer die t'zy voor ófte int wóórd / d'eerste letter van een silb is ende datter een *klincker* vólght zó isse veeltids een *Meklinker*: als in *Jan, ia, ient, iicht, ióck, iuck* ()'.
- 7) P. 50 en 55-58; ook p. 85-86.
- 8) Tekst: 'of. u.'. Zie ook De Heuiter's formulering op p. 64 en D, p. 87-90 met o.a. citaat uit Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 43: 'Consonantes enim, Priscianus inquit, sine vocales immobiles sunt'. Vgl. ook *Twe-spraak*, p. 16: '*Consonanten*, dats *Meklinkers*, om datse by haar zelve gheen maar van den byghevoeghden *klinckers* haar gheklanck kryghen'.
- 9) In tegenstelling met Lambrecht en Sexagius (vgl. D, p. 84) formuleert De Heuiter dat een diftong wordt voorgesteld door twee verschillende enkelvoudige vocaaltekens; vgl. ook *Twe-spraak* 33: '*diphthongen* () om datse van twee ófte meer der voornoemde vyf klinkers onderscheidlyke eigen gheluiden t'samen worden ghezet'. Vgl. Janssen I, p. 30.

+ *Triphthongen* (die t'Latijn noh Griex niet kennen¹⁾ dats te zeggen *Driklainckers*²⁾,
 also genomt / want altoos van drij verscheide korte vocalen gemaect / zij der
 zelve geluit in ene sijllabe / al of³⁾ zij t'samen waren gesmolten uit drucken⁴⁾ /
 als: foui / flaeu / nieu / gaout⁵⁾ / speui⁶⁾ / geau⁷⁾. +40

Muten, dats stomme consonanten / niet dat zij geheel stom zijn / maer plomper
 en botter van geluit / dan al dander consonanten starker horende hun vocale (die
 naa⁸⁾ staat) dan consonant⁹⁾ / als be / de / ce / ge.

Semivocalen, dats *Halfklainckers*, om dat zij zere der vocalen nature genaken /
 want haer nommende / mout altoos die vocale voor¹⁰⁾ stellen / nohtans wel zo¹¹⁾ starc
 hun consonant als vocael horende¹²⁾ / als / el / em / en / ar / ef / es¹³⁾.

Simpele *Halfklainckers*, zijn die nimmermeer¹⁴⁾ dan voor simpele / eenvoudige
 letters dienen.

Doubbele, die voor twe letters staan / of twe letteren kraht vouren / en doun als
 hier na in x. breder zal bliken¹⁵⁾.

- 1) Wel het Frans, vgl. p. 78-79. Hier wijkt De Heuiter dus welbewust van het Latijn af.
- 2) Op p. 38 gaf hij 7 triftongen; vgl. D, p. 85-87. Lambrecht gebruikt de termen triftong of drieklank niet, hoewel hij spreekt van 'vocaalsilleben van twea / alleane / tzy ghelike of onghelike: maar van dry / ende vier vocálen ghemaakt'. Sexagius, p. 233 kent *triphthongi*, maar spreekt alleen over *oui*. *Twe-spraack*, p. 33 schrijft over '*triphthonghen* dats *drieklancken*, die van drie klinkers ghevoeght wórden: maar wy zullense hier onder den naam van *tweklanken* alle bevanghen'. In Frankrijk onderscheiden b.v. Meigret en Ramus de diftongen en triftongen in feite niet, terwijl de beide Estiennes dit wel doen; vgl. voor de laatsten Livet, p. 354-361.
- 3) *alsof*; vgl. *WNT II*, kol. 88.
- 4) De drie onderling verschillende vocaaltekens drukken dus samen één klank uit; vgl. De Heuiter, p. 79: '() alle der drij vocalen geluit tsamen in ene sijllabe gesmolten haer openbarende / dat alle triphthongen eigen is'.
- 5) *goud*; vgl. p. 76.
- 6) *spui, sluis*; vgl. p. 80.
- 7) *geeuw*; vgl. p. 79-80. Ook in de voorbeeldenreeksen bij Spiegel ontbreekt *uae*; vgl. *Twe-spraack*, p. 33-42. Maar ook De Heuiter schrijft op p. 80: '*uae*. Deze waer niet ontfaincbaer ()'.
- 8) *erachter*.
- 9) Bij het uitspreken van de naam van de muten 'klinkt' de vocaal sterker dan de consonant zelf. Omdat bij de *w* de vocaal achter staat, rekent De Heuiter deze letter dus ook tot de muten, in tegenstelling tot de moderne fonetiek. Lambrecht en Sexagius maken binnen de consonanten geen onderverdeling, evenmin als Spiegel. De Heuiter baseert zich op de klassieken of op het Frans. Opvallend is zijn juiste informatie dat de muten niet geheel geluidloos zijn; men verwarre De Heuiter's *stom* (= geluidloos) niet met het fonetische en fonologische begrip *stemloos*. Vgl. ook p. 41-42 over de letter *b* die 'bina stom uit den mont niet kan geraken'.
- 10) *voorop*.
- 11) *even*.
- 12) Er gaat bij het uitspreken van de naam van de semivocalen immers een korte vocaal vooraf, zodat de consonant zelf sterk klinkt; vgl. p. 47: 'f. () starc en volkomende na korte vocalen'.
- 13) Van Heule II, p. 3-4 draait muten en semivocalen precies andersom; merkwaardig genoeg laat ook hij bij de letters *x* achterwege, die ook volgens De Heuiter, p. 59 tot de semivocalen gerekend dient te worden. De naam *ar* wijkt hier af van p. 38 en 53.
- 14) *nooit*.
- 15) Vgl. p. 59-60. Door *z* niet tot de dubbele consonanten te rekenen (uiteraard telt hij *z* niet bij de semivocalen), wijkt hij duidelijk van Latijn en Grieks af; vgl. p. 60 en aant.

Noh deilen die Latinen die simpele semivocalen in *liquidas* en *firmas*¹⁾. *Liquidae* dats vlouïende consonanten²⁾ / zo genomt om dat zij bide Griecse en Latijnse Poeten zeer lihtelic een sijllabe kort / ende weder lainc maken³⁾. *Firmae*, dats vaste semivocalen⁴⁾ / om dat zij haer natuur altoos behoudende / die sijllaben eenvoudih laten⁵⁾ / daer ic af zal swigen / want onze gemeen *Rijmmakers geen lainge noh korte sylla*ben aanzien⁶⁾ / gelijc⁷⁾ meer ander scharpzinnige deilijnghe der letteren⁸⁾ +41 / mij kerende om der zelven kraht en gebruik den Nederlander te beschrijven / angezien dat dit die bizonderste oorzake vant tegenwoordih⁹⁾ werc is / maer niet meer dan den zelven¹⁰⁾ van node zal wezen om te geraken totter *Vocalen*, *Diphthongen* en *Triphthongen* kennisse / en natuurlic gebruik¹¹⁾.

*Vander letteren nature en kraht, zo int bizonder*¹²⁾ *als met haer vocalen gevouht*¹³⁾.

A.

Om de heerlicke kraht¹⁴⁾ die A. alle woorden geeft / zietmen haer die hoochste¹⁵⁾ / eerste plaetse onder die letteren / in alle bekende Talen bezitten¹⁶⁾ / komende uit die kele door een stille wint¹⁷⁾ / ende des monts

- 1) Bij geen van de Latijnse grammatici die ik raadpleegde, trof ik deze indeling aan. Priscianus gebruikt wel de term *liquidae*, niet *firmas* (vgl. Priscianus I 11). Was De Heuiter soms in de war met de oude Franse grammatici die wel *liquides* en *fermes* kenden (vgl. Livet, p. 194-195)?
- 2) Vgl. Livet, p. 193-194: 'Les demi-voyelles liquides sont ainsi appellees, non pas quelles ne soient aussi bien souvent fermes, mais pourtant que (parce que) quelquefois elles sont quasi fondues et liquefies en leurs sons'; Ramus rekende tot de *liquides s, r, l, m, n*.
- 3) Vgl. Priscianus I 11: 'sunt similiter ancipites vel liquidae, ut 1 r, quae modo longam modo brevem post mutas positae in eadem syllaba faciunt syllabam'.
- 4) Vgl. noot 2.
- 5) Dus geen invloed hebben op de duur van de lettergreep.
- 6) *Acht slaan op, werken met*; vgl. ook *Twe-spraak*, p. 55-56 over de duur van de versvoet: 'De Reedners van ouds / hebben dit in haar schriften / mede waarghenomen / maar onder ons ist zó heel vreemd / dat wy Rymers / nauylx óyt daar af hebben hóren spreken / ick laat staan / dat wy in ons dichten daar op zouden achten'.
- 7) Vul aan: 'ic zal swigen'.
- 8) Zoals in nasalen, dentalen, spiranten etc.
- 9) *dit*.
- 10) 'den Nederlander'.
- 11) Vgl. p. 17 en 36 waar De Heuiter op het grote belang van een goed gebruik van deze tekens wijst.
- 12) *apart, op zich*.
- 13) Dit laatste heeft wsch. vooral betrekking op de consonanten, die volgens p. 39 immers 'zonder vocalen meest stom' zijn.
- 14) *klank*.
- 15) *voornaamste*.
- 16) Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 59: 'Nunc igitur ad A, ommissa Protogenis apud Plutarchum quaestione, cur haec vocalis primum sibi locum inter litteras vindicarit, quam pòst, ut modò recepi, longè aliter quàm quisquam scriptorum suspicatus hactenus fuerit, explicabo'; *Twe-spraak*, p. 19: 'De / a / in alle talen d'eerste letter zynde / na veler mening uyt óorzaack / datze het leeghste ende onwerkelyckste gheluyd heeft /'; Van der Schuere, p. 12: 'De A bezittende d'eerste plaetze van alle de Letteren'. Voor de geschiedenis van het alfabet vergelijke men D. Diringer, *The alphabet. A Key to the history of Mankind*, London 1968³⁾.
- 17) *ademstroom*.

gehemelt met tamelic¹⁾ geblaes rakende opent die zelven²⁾ blidelic en ongedwoingen / niet gelijc den Hollander jae³⁾ / den Flamijnc joa⁴⁾ / den Brabander bai / mai / wai / blatende doun⁵⁾. A. is een vande starcste vocalen⁶⁾ / ende wil in veel woorden (lainc zijnde) gedoubbelt zijn⁷⁾ / daermen qualic die Diphthonge ae. schrijft / als laat / baat / graat / staat / etc.⁸⁾.

Be.

+Eerste vande stomme consonanten / welcke bene*mende haer hulp vocale e. gevouildi⁹⁾ dat die letter bina stom uit den mont niet kan geraken / voor datse¹⁰⁾ +42 e. open dout / wardende door haerhulpe / en¹¹⁾ lettel wints voor tuschen die lippen / met mouite geboren¹²⁾. Onder ander letteren is haer naeste gebuir

- 1) *middelmatig*, of: *vrij krachtig*; vgl. *WNT XVI*, kol 855-858. Op grond van noot 6 lijkt de laatste betekenis mij het waarschijnlijkst.
- 2) T.w. de mond.
- 3) Gezien deze vergelijking zal De Heuiter hier spreken over de lange vocaal. De juiste klank van de lange vocaal *a* is dus anders dan de klank die men hoort als een Hollander *ja* zegt: die realiseert dan immers een palatale klank die De Heuiter met *ae* verbeeldt; vgl. ook p. 70 en aant. en D, p. 90 en 107-110.
- 4) Ook de vocaal in de Vlaamse uitspraak van *ja* is geen goede *a*; vgl. voor de juistheid van De Heuters notering Weijnen *Dial.*, p. 151.
- 5) Hield hij het bij Hollanders en Vlamingen bij woorden die inderdaad ook met zuivere *a* kunnen worden uitgesproken, hier vergelijkt hij slechts klanken: naast Brabants *bai, mai, wai*, waar in elk geval ook geen zuivere *a* wordt gehoord, kunnen we immers niet plaatsen een 'ABN' *ba, ma, wa*, maar *bij, mij, wij*; vgl. D, p. 214 noot 4 waar o.a. Montanus, p. 98 wordt geciteerd: 'Hier is oovergeslaegen de *ǣej* / of *ej* / die ic meen vande Braebanders gebruikt te worden in *gy / my*'.
- 6) *meest sonore klinkers*; ook *o* en *u* worden hier toe gerekend, vgl. p. 52 en 58 en D, p. 186.
- 7) *met het teken aa weergegeven*.
- 8) Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 56: 'ita longas (vocales) geminata figura frequenter notamus; quòd perinde atque diphthongi geminum tempus trahant, & illud quidem in eodem sono consistens; tametsi quandoque scribentium incuria id negligatur, nonnumquam etiam pro AA vna vocali, AE diphthongus notetur; eo quòd in pronuncianda hac vocali longa, os, quasi hiando defessum, in E quodammodo desinat: Siue enim *Taam / & Maat / siue Taem / & Maet* scribamus'. Lambrecht had in 1550 al gepleit voor de spelling *aa*, en ook Sexagius en Spiegel stonden deze voor, zij het dan ook dat zij geen van allen de spelling *ae* volledig uit het systeem wilden bannen. De Heuiter is door Goemans (*L.B.* 4, p. 68) Hellinga (*Opbouw*, p. 312) en Zwaan (Van der Schuere, p. 71) ten onrechte tot *aa*-speller uitgeroepen: in de hele *Nederduitse Orthographie* trof ik slechts 17 woorden met *aa* aan. De Heuiter pleit alleen voor het gebruik van *aa* in die gevallen (dialecten) waarin men inderdaad *aa* uitsprak; gezien de grote overvloed van *ae*-woorden bij De Heuiter meen ik hem als *ae*-speller en -spreker te moeten beschouwen. Vgl. uitvoeriger D, p. 90-92 en 107-110 waar ook Sexagius' systeem beschreven wordt.
- 9) *Constaert ge*; vgl. voor deze mouillering D, p. 133-134.
- 10) T.w. de letter *b*.
- 11) 'en': *een*.
- 12) De Heuiter wijst dus vooral op het bilabiale plofferachtige van deze consonant; vgl. D, p. 148 en 178-183. Vgl. ook Lambrecht, p B I^f: 'B / be / de leppen zoetgins zonder persen d'eane teghen d'ander voughen'; Goropius Becanus, *Hieroglyphica*, p. 132: 'Consonans B sic Terentiano pronunciatur, vt labella comprimatur, & eorum oras figatur' en p. 133: 'Ipsum enim B consonans intra labra fixum maneret, vt Terentianus docet, nisi ab E foras protruderetur'.

in krahte p.¹⁾ blijkt in krebbe²⁾ / webbe / lebbe³⁾ / hebben / rebben⁴⁾ / kreppe⁵⁾ / weppe⁶⁾ / leppe⁷⁾ / heppen⁸⁾ / reppen.

Ce.

Twede stomme consonant bij d'oude Latinen / tot d'afgaen⁹⁾ des Romse Rijk ghenomt: ke¹⁰⁾: zijnde mitsdien grote gebuiren c.k.q.¹¹⁾. Zij komt voorts als dander / mits hulpe van e. t'scharp¹²⁾ vande toinge / aende voortanden stotende¹³⁾ / ende als k. ende q. door weinigh geblaes openende¹⁴⁾. Zomen c. nu ter tijt over al nomt¹⁵⁾ / heeft zij geen gebruik medallen in d'begin der Neerlandse woorden / en lettet onderscheits met s. ja om dat zij nae maschap is met k. zoudemen een van beiden mogen verwarpen¹⁶⁾ (hebbende in d'begin onzer woorden een¹⁷⁾ geluit / als dicmale mede in t'middel en einde) ten ware dat in schoon / scheen / schoun / scheel / schort / schult / gescheurt / geschil / schael / school en ander dees gelijc tuschen s. en h. die k. haer nature¹⁸⁾ geensins kan bezigen c. een weinigh / hou wel s. en h. geheel haer zouken te verdrucken en verdoinkeren¹⁹⁾ / maer tsamen bij een gestelt / konen²⁰⁾ zonder haer of ander letter geen sijllabe maken²¹⁾ / daerom c. of

- 1) Vgl. p. 52 en 61 en D, p. 147.
- 2) Kil. noemt *krebbe* Vlaamse vorm naast *kribbe*.
- 3) *lebmaag*, of: *afgesneden stuk vlees*.
- 4) Kil. noemt *rebbe* Vlaams voor rib(be).
- 5) *Kreppe* of *krippe* niet bij Kil. *WNT VIII*, kol. 165-166 vermeldt *krep* in bet. *lapje vlees* of vernederlandsing van Fra. *crêpe*; zie noot 11.
- 6) Zie noot 8.
- 7) Kil. geeft dit als Vlaams naast *lippe* (lip). Ik denk hier niet aan het Fries-Groningse 'leppe' *spade, schop*.
- 8) *hippen*? Men vraagt zich bij deze en andere voorbeeldenreeksen uit *Nederduitse Orthographie* soms af of De Heuiter wel bestaande woorden uit allerlei dialecten gebruikt als illustratiemateriaal, of dat het hem alleen om de klanken te doen is.
- 9) *einde*.
- 10) Vgl. Janssen I, p. 48; ook De Heuiter p. 34.
- 11) De Heuiter duidt hier uiteraard op de klanken die door de drie tekens worden voorgesteld.
- 12) *de punt*.
- 13) Zijn beschrijving op p. 51 bij *k* is nog vager voor wat de bewegingen van de tong betreft.
- 14) Hij beschrijft dus het optreden van een ademstroom. Vgl. Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 118: 'nobis constat C & K idem esse; atque inde mox liquet, nomen huius litterae Ke esse debere.'; en p. 215: 'Tertio elemento orationem auspicatur, quod vt Kappa pronuntiandum, non vt vulgus per S lenius profert'.
- 15) De Heuiter verzet zich tegen de ook nu nog gebruikelijke benaming van *c*, 'see'. Vgl. ook p.54 en D p, 156.
- 16) Als teken.
- 17) *hetzelfde*.
- 18) *normale klank*.
- 19) Hieruit volgt dat De Heuiter toch aan *c* en *k* ietwat verschillende klanken toekent. De Heuiter ziet nog niet dat de tekens *c* en *h* te zamen één klank voorstellen. Vgl. *Twe-spraack* p. 43: '() moghen wy / c / niet ontberen: wantse voor de / h / komende ende tusschen / s / en / h / gestelt / ons de zelve letters helpt verstrecken'. Montanus beschouwt *ch* als aparte letter, de *ech*; vgl. D, p. 157-358. De Heuiter zal bij deze *c* die tussen *s* en *h* staat, waarschijnlijk vooral denken aan de 'see', de naam die hij zojuist verworpen heeft.
- 20) *kunnen*.
- 21) Goemans (*L.B.* 4, p. 73, n. 1) deelt mee dat De Heuiter voorstelt om *sh* te gaan schrijven i.p.v. *sch*; het tegendeel is waar. Van Heule II, p. 12 gaat wel zover; vgl. p. 43, noot 11. Voor de Duitse opvattingen in de zestiende eeuw van *ch* en en *sch* vgl. Jellinek H, p. 12.

+ ander letter moutende liden. Summa in alle woorden * daer sc. mout wezen¹⁾ / dient veel beter c. met haer gemeen name dan k. Mede verchiert²⁾ c. t'geschrift daer⁺⁴³ anders twe c. ofte k. zouden mouten komen bij een³⁾ / als hier: backen / snacken / dacken⁴⁾ / kacken / becken / gecken / plecken / decken / wecken / micken / licken / sticken / docken⁵⁾ / pocken / stocken / jocken / stucken / verdrucken / gelucken / plucken / rucken / jucken. Desgelijx dient haer bedorven name / daer anders twe h. zouden willen zijn / als: lachen / prachen⁶⁾ / hachen⁷⁾ / kichen⁸⁾ / kochen⁹⁾ / trochen¹⁰⁾ / daer nohtans beter ware c. achtergelaten / en aldus gespelt: lah-en / kih-en / troh-en / prah-en / met meer ander waer in der menschen gewente om tquaet uit te rouien meest mout wercken¹¹⁾. Die Frainsoizen¹²⁾ als haer meesters de Latinen / schriven mede dees letter c. dicmale qualic / en sprekenze wel / ende dat meest altoos voorde starcste vocalen a.o.u.¹³⁾ / zo wel in d'begin als middel der woorden / te weten: *car, cause, capituler, cauer*¹⁴⁾, *caue, conseil, contract, confusion, escu*¹⁵⁾, *occuper, cuuer*¹⁶⁾, *cupe* met diergelike / daer ghij c. ziet en k. hoort / ten ware h. tuschen beide¹⁷⁾ komende die hartheit van k. in¹⁸⁾ c. veranderde / als: *chanson, chose, chaut, chauffer*; maer voorde vocalen e. en i.

- 1) *waar men s en c achter elkaar moet schrijven.*
- 2) Oude spelling voor *versiert*, teruggaand op de vroegere Franse schrijfwijze *chiere*.
- 3) Vgl. *Twe-spraack*, p. 44: 'dies zoud' ick de / c / laten behouden haar ghewoonlyck gheluyd ende bezigen die óóck daar de / k / in gheklanck verdubbeld om de niewicheid te myen / van / kk / te schryven'. Dafforne, p. 88-89 valt De Heuiter op dit gebruik van *c* aan; vgl. D, p. 59.
- 4) *daken*; vgl. *WNT III*, kol. 2244; of, als werkwoord, *van een dak voorzien*; vgl. *WNT III*, kol. 2252.
- 5) *stoten, betasten etc.*; vgl. *WNT III*, kol. 2752.
- 6) *pochen, pralen*; vgl. *WNT XII*, kol. 3807-3810.
- 7) Mv. bij *hach: gevaar?*; vgl. *WNT V*, kol. 1501; of een door De Heuiter bij het tussenwerpsel *hach* gevormde infinitief?; vgl. *WNT V*, kol. 1502.
- 8) *kuchen*; vgl. *WNT VII*, kol. 2742-2743.
- 9) *kuchen*; vgl. *WNT VIII*, kol. 4850.
- 10) Onbekend; misschien mv. naast *troch*? Vgl. ook p. 42 noot 8. Met zijn informatie suggereert De Heuiter in al deze woorden een dubbele *h* te horen.
- 11) Ging deze spelling hem te ver? In nnl. *lacht* enz. spelt hij consequent *laht*, maar in woorden als *lachen* spelt hij *ch*; vgl. D, p. 157 en 161. Van Heule II, p. 12 neemt De Heuiter voorstel, zonder overigens zijn naam te noemen, over en gaat zelfs verder: 'Ooc is de *C* overtollich in alle woorden die wy met *CH* schrijven / want *Heilih, dah, luhtih, shoon*, aldus geschreven zijnde / veroorzaekt merkelicke kortheyt / ende zoetvloeyenthey'. Vgl. tegen het voorstel van De Heuiter Dafforne, p. 88-89, geciteerd D, p. 59.
- 12) Tekst: 'Frainsoizen'.
- 13) Vgl. p. 41, noot 6. De Heuiter verzet zich blijkens de voorbeelden vooral tegen het Frans. Voor het Latijn, vgl. p. 42, noot 10. Lambrecht, p. B IV, constateert hetzelfde verschil voor het Nederlands: 'c / cé / de welk heeft twea crachten te wéten van een k / ende dat alse staad voor a / o / of u; ende van ean s / ende dat voor e of i staande'. Vgl. ook *Twe-spraack*, p. 43: 'De / c / is int Duits weynigh nut / want wat die voor / a / o / ende / u / klinckt / daar in dient ons de / k / die t' selve gheklanck voor / e / ende / i / heeft: ende wat de / c / voor / e / ende / i / doet / daar toe magh ons de / s / dienen die t' selve gheluyd voor alle klinkers heeft'. Uitvoerig over al deze kwesties Van der Schuere's commentaar door Zwaan, p. 54-56.
- 14) 'caver'.
- 15) 'écu'.
- 16) 'cuver'.
- 17) T.w. *c* en volgende vocaal.
- 18) Tekst: 'in.'.

behout c. haer valsen naem / te weten: *cest, ce, cent, prince, place, cinquante, ancien, circonvoisin, esclaircir*¹⁾, met duizent ander.

De.

+Een vande stomste consonanten / t'scharp²⁾ vande * toinge zonder geluit / die bovenste tanden bina slaende daer niet uit konende³⁾ geraken / ten ware e. haer⁴⁴ vromelic⁴⁾ hilpe⁵⁾. Zij heeft groote gemeenschap met t. woort / voort / hoort / got / bat / hat / zat / mat: woord / voord / hoord / god / bad / had / zad / mad. Ic gebruike in d'einde der voorseide woorden / liever t. dan d⁶⁾.

E.

Twede vocael / een die inde uitspraec kleine maht⁷⁾ hebben / tzelve thonende haer laf⁸⁾ voorkomen / daer zij nohtans boven onder t'monts gehemelt⁹⁾ door lettelt wints¹⁰⁾ geboren wart / met lansem¹¹⁾ den mont en lippen t'openen¹²⁾ / ende daeromme bequame / onscheidbare / bistanterse der stomme consonanten en semivocalen.

1) 'éclaircir'.

2) *de punt*.

3) Vgl. p. 42, noot 20.

4) *flink, goed*.

5) De Heuiter beschrijft *d* als een alveolare explosief; vgl. D, p. 162-163 en 178-183. Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 126: 'Nos Terentianum & Martianum Capellam laudamus, qui linguae ad dentes appulsu has litteras formant (). Cum igitur in harum pronuntiatione linguae extremas dentibus, quibus sonus eius ligatur, impellitur & coërcetur eorum illusione; fit vt sonus earum ad vinculi vim exprimendum commodus videretur'. Lambrecht, p. B I^v: 'd / dé / thende van ean dicke tonghe zoetgins téghen d'opperste tanden stékende / al grollende ean weinigh'.

6) Uit De Heuiter's woorden blijkt dat het zuiver een spellingskwestie is; zelden wijkt hij zelf van deze regel af, hij is dus geen voorstander van de gelijkvormigheidsspelling die in deze tijd begint op te komen; vgl. D, p. 163. *Twe-spraack*, p. 42: 'De *b* en *p* in *abt, beslabt, krabt* ende *tapt, lapt, klapt* verschelen in geklanck wainigh / als óóck de *d* en *t* in *ghód, pót, ghlad, ghat, pad, spať*.

7) *weinig sonoor zijn*; vgl. p. 41, n. 6. (p. 25).

8) *flauw, slap*.

9) Het harde palatum; vgl. D, p. 94.

10) *zwakke ademstroom*.

11) *langzaam*.

12) De Heuiter onderscheidt dus niet, als Sexagius, scherplange en zachtlange *e*; evenmin lange of korte vocaal of svarabhakti- of reductievocaal. Voor de beschrijving vgl. Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 65: 'Terentianus nobis cecinit, in E pronunciando, rictum modico tenore deprimi, lingua vtrimque molares premente. Quiuis in E efferendo sentit linguam non molares modò, sed radices etiam dentium anteriorum premere, atque vndique se firmare'. Vgl. ook de omschrijving van Lambrecht, p. B I^r: 'e / wat zoetelic grijnkelende / thende van der tonghe téghen d'onderste tanden', en *Twe-spraack*, p. 19: 'De / e / komt vóórt met een uytpuilende kin / tende des tongs teghen d'onderste tanden: als ghy my hoort uyten in *ego, echo, me, te, ere, ezel, be, re*', die daar overigens aan toevoegt dat achter het teken *e* verschillende klanken schuil gaan.

Dees schreven die Grieken aldus ε. en makender aldus η. een lainge ee. af / oft aldus ε3. van twee hunlij¹³⁾ ee. gemaect ware¹⁴⁾.

13) *hunlieder*.

14) Vgl. Mekerchus p. 94-95: 'Postea Simonides Melicus ex duobus E E invertit alterum, hoc modo E³, deinde ea coniunxit ac effecit unum H'.

eF.

Is een harde semivocael¹⁾ / want haer porrende zonder e. voorts te brengen / gevouilt²⁾ bina onmogelic zijn / blivende tuschen die tanden verwart daer zij geboren wart / alzo die kinne donderste lippen aen de boven tanden stoot³⁾ / en mitsdien van Quintilianus beschimpt⁴⁾. Die Latinen makense een half vocale / maer zo Priscianus wil zonder reden / behorende onder die stomme consonanten te wonen⁵⁾. Des te min heeft zij haer oude plaets be-⁺houden / daer ic haer late. Die zelve Latinen hebben deze * letter (als alle dander) vande Aeöliennen / (zeven Griecse Eilanden +45 / Sicilien en Italien gebuiren) mede ontfaen⁶⁾ / diese aldus F. schrivende met haer Tale nommen: *Vau*⁷⁾: maer nergens anders gebruiken dan die Latinen / en wij Nederlanders v. consonant doun⁸⁾ / hou wel d'outste Latinen f. gebruikten voor ph. dat bide Grieken een letter van desen φ⁹⁾. maecsel is / tot dat die navolgende Latinen geen ph. in Latijnse woorden meer willende gebruiken f. stelden daer zij te voren ph. schreven / maer f. zonder geblaes / en met ongesloten lippen uitsprekende / dat die Grieken in hun φ. niet konen¹⁰⁾ doun¹¹⁾. Dander Grieken nomden der Aeöliennen *Vau*: digamma¹²⁾ / mits dat Gamma in

1) Vgl. p. 40.

2) Vgl. p. 40, n. 4 (p. 24).

3) Vgl. Erasmus, kol. 955: '() primum quod in f, labium inferius apprimitur superioribus dentibus, deinde quod spiritu leniore profertur'; Lambrecht, p. B i^v: 'f/ef/d'opperste tanden téghen d'onderste leppen haudende / al blázende'; Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 127: 'Suavi enim spiritu efflatur, labro superiore leuiter ad inferius depresso, & inferiore interius ad superios dentes retracto'; vgl. ook D, p. 154.

4) De in p. 54, noot 10 geciteerde woorden van Quintilianus vervolgen met: 'quin *fordeum faedosque* pro adspiratione F velut simili littera utentes; nam contra Graeci aspirare F uit φ solent, ut pro Fundanio Cicero testem, qui primam eius litteram dicere non possit, irridet'.

5) Priscianus I 13: 'quare cum f loco mutae ponatur (id est p et h sive φ), miror hanc inter semivocales posuisse artium scriptores: nihil enim aliud habet haec litera semivocalis, nisi nominis prolationem, quae a vocali incipit'.

6) Vgl. p. 21 en 35 en D, p. 154 en Erasmus 957: 'Nee inutiliter Claudius AEolicam illam ∟ ad hoc usus literam adjecerat'.

7) De naam is overgenomen uit het Hebreeuws, vgl. p. 32 en 55 en Priscianus I 20: '() F digamma, id est "vau" ab ipsius voce profectum teste Varrone et Didymo, qui id ei nomen esse ostendunt'.

8) Vgl. Erasmus, kol. 957: 'Nam Victorinus tradit AEolicum digamma eandem esse literam quam Hebraei dicunt *Vau*, eamque respondere nostrae v, consonanti'.

9) Vgl. Priscianus I 12: 'F AEolicum digamma, quod apud antiquissimos Latinorum eandem vim quam apud AEolis habuit, eum autem prope sonum quem nunc habet, significabat p cum aspiratione, sicut etiam apud veteres Graecos pro φ π et τ, unde nunc quoque in Graecis nominibus antiquam scripturam servamus pro φ p et h ponentes, ut "Orpheus" et "Phaeton", postea vero in Latinis verbis placuit pro p et h f scribi, ut "fama", "filius", "facio", loco autem digamma u pro consonante quod cognatione soni videbatur affinis esse digamma ea litera'.

10) *kunnen*.

11) Vgl. Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 127: 'Apud Graecos eius (f) loco φ habetur, quod duriusculum est'. De Heuiter's woorden 'zonder geblaes' kunnen duiden op het ontbreken van het spirantisch karakter in het Latijn; vgl. noot 4 hierboven en vgl. D, p. 179.

12) Vgl. Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 51 over: 'De huius litterae figura, & quare Digamma ab aliis Graecis, ab AEolibus *Vau* vocetur'.

t'Griex de name des letters g. is welke zij onder ander maecsels¹⁾ aldus Γ. schrijven. Geeft dees int middel een korte linie / aldus F. hebt der Aeöliennen: *Vau*: van twee Gamma / aldus Γ gemaect²⁾ / ende daerom bij dander Grieken genomt / digamma / dat is dubbel Gamma of g. waer af der Latinen en onze f. komt. Die Grieken kennen geen f. noh die Latinen hunlij³⁾ φ. maer die Grieken gebruiken in f. plaets φ. van hunlij genomt fi. om datse de kraht van f. enihsins voldout. Die vijfste Keizer na Julius Cesar genomt Claudius / hadde in zijn tijt tot⁴⁾ die 23. Latijnse letteren gevonden drij nieuwe / waer af dit X. een was van hem ghebruict inde plaetse der Grieken ψ⁵⁾ dat zij + nommen psi. die Latinen en wij bezigen daer vore ps⁶⁾. Dander nieuwe * letter was F. aldus ∫. omgekeert / welke hij gebruecte voor v consonant +46 / maer zijn alle drij met den Keizer gestorven / niet tegenstaende hij een bouc van haer nature en kraht / zelve geschreven hadde⁷⁾. Ende hou wel t'Sestih die zelve gaerne weder in tliht zoude brengen⁸⁾ / zorge⁹⁾ dat hij niet mere dan Keizer Claudius zal verwarven. Angaende mij¹⁰⁾ / waer wel van zinne des Keizers gestorven letter door t'Sestih verwect¹¹⁾ in tleven houden / als mede te volgen zijn zinne / rourende¹²⁾ die consonant wa. waert zake dat imant tzelve begonnen hebbende van geähte mannen gevolht wart / maer deerste zijn¹³⁾ die in mijn schrift / ongezien letteren zoude stellen ende oude achterlaten / zorge meer belacht en begeect dan gevolht te warden. Niet dat ic lasteren¹⁴⁾ wil hunlij geredent voornemen / maer dat tzelve qualic onder d'ongeleerde gemeente is

1) *gedaanten, figuren.*

2) Vgl. Goropius Becanus, *Hieroglyphica*, p. 164: f, 'quam figuram AEoles, eo quò duplex gamma alterum alteri impositum videretur, digamma nominarunt'.

3) *hun.*

4) *bij.*

5) Vgl. Priscianus I 42: '() huic praeponitur p et loco ψ Graecae fungitur, pro qua Claudius Caesar antisigma x hac figura scribere voluit'.

6) Vgl. p. 35.

7) Pomponius schrijft aan keizer Appius Claudius Caecus *De Usurpationibus* toe, welk werk evenwel verloren is gegaan. Mogelijk ontleende De Heuiter dit gegeven aan Priscianus I 20: 'V vero loco consonantis posita eandem prorsus in omnibus vim habuit apud Latinos, quam apud Aeolis digamma. unde a plerisque ei nomen hoc datur, quod apud Aeolis habuit olim F digamma, id est "vau" ab ipsius voce profectum teste Varrone et Didymo, qui id nomen esse ostendunt. pro quo Caesar hanc figuram scribi voluit, quod quamvis illi recte visum est, tamen consuetudo antiqua superavit'.

8) Vgl. Sexagius, p. 238-239: 'Non inuenio autem quae commodior posset in hoc seligi literae species & quai fini aequae atque principio vel medio dictionis conueniat, ea qua veteres AEolas ad denotandum eundem sonum, vsos fuisse existimo, nempe hanc, digammatis inuersi ∫ quae minus his aliena videri potest quod finuersae speciem referat, quam va prolata v trito hactenus more nuncupandam censerem, quo scilicet sonus istius ∫ melius significetur, & facilius ab f distinguatur, va & fa inter se conferendo. Hac nota seu litera ∫ scribenda censeo omnia quae crassum hunc sonum habent (quor enim quae eundem sonum habent non iisdem literis scribamur) siue collacanda veniat in principio, siue in medio, siue in fine dictionis'.

9) *ben ik bang.*

10) *Wat mij betreft.*

11) *ten leven gewekt.*

12) *betreffende.*

13) Tekst: 'ziin'.

14) *afkeuren, een kwaad woord zeggen over.*

tot ufenijing te brengen / zo geweldigen Tijran is: *Gewente*¹⁾: Leest hier meer af inde letteren u.va. wa²⁾. f. ende v. consonant zijn na gebuiren: vader / fader: vrient / frient: vreemt / freemt: vroom / froom: vragen / fragen: vlagen / flagen / en daerom wil f. zeer zelden in dbegin van oprechte Neerlantse woorden gevonden warden / wel die wij vande Fransoizen / Latinen / Duitsen / of ander landen gebruicken³⁾ / als zijn: faem / faets⁴⁾ / flainc / fluit / fijn / fris / foinc / floinc / freuit met meer ander⁵⁾ / maer genouh in t'middel en einde der Neerlantse woorden / als: ontfaen / ontfijnc / heffen / ⁺neffens / teffens / * seffens / draf / graf / laf / straf / gehef / gekef / besef / stijf / lijf / wijf / gekijf / graaf / schaef / gedraef / neef / dreef / heef / of / lof / stof / gesuf / ⁺47 gepuf / ende dezer gelijc in welke ghij die f. komende nae een Diphthonge of lainge vocale krainc / of slap van krahte hoort: weder⁶⁾ starc en vol komende na korte vocalen. Maer dit is die natuire van korte en lainge vocalen / dat lainge vocalen en Diphthongen (die van haer natuire mede lainc zijn) alle consonanten hun volgende / schinen te verkraincken / mits dat zij laingen tijt inden mont bliven: alzo weder korte vocalen die zelve schinen te verstarcken / uit den mont slibberende zeer letteltijts / en krainc van geluit in een sijllabe hun latende horen⁷⁾.

Ge.

Alzomen dees letter overal qualic nomt / heeft zij grote gemeenschap met j. consonant⁸⁾. Maer gewent die kinderen ge. te zeggen / alzo den Brabander ghei / ja wij die zelve in alle woorden met g. beginnende / nommen / te weten: gaen / gapen / gaven / geven / gegeven / gelijc / giften / geloven / gout / geen / gemeen / gulzih / met duizenden dees gelijc / zo zuldij die kinderen min mouiten dounde die letteren leren nommen alzomen die leest / en voortaan mogen schriuen: gij: met meer duizent woorden / zonder d'onnotelicke

- 1) Vgl. Sexagius, p. 240: 'mos à doctis vbique saevisimus tyrannus numcupetur'.
- 2) Vgl. p. 55-58.
- 3) Vgl. voor het Duits Goropius Becanus, *Gallica*, p. 14: 'Vitant enim quàm possunt maximè omnem sermonis suauitatem; atque ideò in principio pro V. pronunciant F. vt pro *Vrancryc*, *Francreich*; pro *Vatten*, *Fassen*, quod est comprehendere; pro *vel*, quo pellis notatur *fael* aut *fel*; & Latinè loquentes pro vino potant finum'. Vgl. ook Van Heule II, p. 7.
- 4) *flets*, *doods*, *vervelend* (vgl. *WNT III*, kol. 4340).
- 5) Vgl. hiervoor D, p. 68; alleen van het Nnl. *vonk* (De Heuiter *foinc*) staat de ontlening niet vast.
- 6) *daarentegen*.
- 7) Vgl. Lambrecht, p. B vi^r: 'De vocálen voor de consonanten alleaen staande / verliezen wat van haarlieder rechte uitsprake'. Sexagius verbond scherp- en zwakgesneden met kort en lang (vgl. K. Kooiman, *Een verhandeling over scherp en zwak gesneden klinkers uit de zestiende eeuw*, in *NTg 46* (1953), p. 222-223; vgl. D, p. 81-82).
- 8) De Heuiter spreekt hier over de naam van de letter.

h.¹⁾ want nimant spreect: ij / jeven / jejeven / jelijc / jaen / japen / javen / jiften / jeloven / jout / jemeen / jeen/julzih²⁾. G. spruit uit t'middel vande +mont / om*trent t'gehemeelt onbescheit³⁾ / mouilic geluit door weinih wints makende / tot dat haer enige vocale +48 t'leven geeft⁴⁾.

Ha.

Is bide Grieken geen letter / noh vande Latinen noit met gemeen gedoge daer voor ontfaen / dan alleen voor teken om t'geluit des vocaels daer zij voor stont / door een lettelt geblaes starken en vermeerderen⁵⁾ / zomen merct dat die kraht des letters inheeft / en daerom nimmermeer bij hunlij in d'einde van volmaecte / of iet betekenende woorden komende⁶⁾ / waerom ooc noh geen geleerde Latinen tot dezen dage willen dat zij plaetse zal hebben / dan alleen voor vocalen en diphthongen / schrivende: *vehementer, comprehendo, hanc, mihi, triumphus*, met meer duizenden daer zij plahten te schrijven: *veementer, compreendo, anc, mij, triumphus*, en naderhant weder zo zere h. gebruikende / dat zize in alle woorden voor vocalen en consonanten gebruikten /

- 1) Deze *h* verwerpt hij ook op p. 83. Vgl. ook Goropius Becanus, *Hieroglyphica*, p. 18: 'Iam G septimum in vocibus elementum duas etiam sortitum est figuras; alteram qua G lene denotatur, proximè ad sonum C accedens; alteram qua Gh aspiratum & ex imo pectore ductum depingitur', en p. 219: 'Sonat enim G cum adspiratione ex ipso pulmone altius efflandum, quo nostrates in fine maxime vtuntur; vt in Hoogh / Oogh / Doogh / Boogh / Wagh / Hagh / Lagh / & similibus. Nos tamen non semper adspirationem addimus in scribendo, eo quòd ipsum G ita ferè proferatur, vt plerumque in ore plurimorum adspiretur. Sic alij Gh, alij G simpliciter scribunt. Illud interim certum aurium est indicium, G in fine nobis semper ex praecordiis duci, atque idcirco G adspiratum esse'.
- 2) Lambrecht, p. B i^v, schrijft over *g* o.a.: 'voor e / ende i / zo medeluudse ghelijc i consonant voor de vocálen. deed', en ook Goropius Becanus is het niet met deze bewering van De Heuiter eens: vgl. *Origines Antwerpianae*, p. 430-431: '() Quid quod et Flandri *lun* pro *Gun* dicunt, quod ipsis idem, quod Latinis faveo, signat', en *Vertumnus*, p. 27: 'Quia tamen G & I consonans magnam habent soni vicinitatem, multi G in I mutarunt, vt factum est *la* particula sermonis affirmante'.
- 3) *gematigd, onduidelijk*.
- 4) Lambrecht maakt op p. B i^v onderscheid tussen *g* voor *a*, *o* of *u* en voor *e* en *i*. De eerste beschrijft hij 'ghelijc offer en h tusschen stonde / tdicke ende platte van der tonghe achter téghen tverhémelte van den monde'; voor de tweede zie aant. p. 47. Vgl. ook Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 137: 'Deinde littera ipsa non solùm à dentium septo intus refertur; sed ad ipsum palatum spirat: quo monemur, omne id quod propriè ad nos referimus, sursum ferri, & anhelare debere'.
- 5) Vgl. Priscianus I 16: 'h autem aspirationis est nota et nihil aliud habet literae nisi figuram et quod in versu scribitur inter alias literas', en I 47: 'H literam non esse ostendimus, sed notam aspirationis'.
- 6) Vgl. Priscianus II 9: 'In h, quae est nota aspirationis, non potest terminari syllaba. invenio tamen in 'vah' et 'ah' interiectionibus terminalem videri syllabae h, sed magis puto, ut superius dictum est, per apocopam hoc solere fieri, cum perfecta 'vaha' et 'aha' sint, vel quod abscondita voce solent interiectiones et huiuscemodi voces proferri, ut eadem 'ha ha', 'he he'; vgl. ook de woorden van Erasmus geciteerd in noot 4 bij p. 49.

als: *chorona, chommodum, hinsidia, chenturio, praecho, chelo, chado*, daer Catullus¹⁾ en Quintilianus²⁾ oude Latijnse schrijvers mede gecken / welke geblazijnghe die Hooch-duitsen noh dezen dage / en dieze als frai nabootsen zo zere onderhouden / dat zij meer schinen der honden gebas³⁾ / of slaingen geblaes / dan een minnelicke / menschelicke tale voorts te brengen. Ende angezien dat h. bij ons zo wel voor consonanten als vocalen (zonder lelic +geblaes) * mout komen / en duizentih woorden sluiten / hebbe ic haer als ons ouders⁴⁾ mede voor letter dopende bide stomme⁺⁴⁹ consonanten gezet⁵⁾ / om dat haer notelic een vocale volht / achterlatende der geleerden scharpzinnicheit. Dat h. voor vocalen en diphthongen komt is alle man bekent. Maer na vocalen en voor consonanten / in d'begin en middel der woorden blijkt hier: achterwaerts / volhden / gewihten / lihten / rehten / slehten / knehten / krahten / gedahten / geslahten / nahten. In tleste der woorden na vocalen en voor consonanten: zaht / laht / naht / daht / weht⁶⁾ / sleht / geziht / vliht⁷⁾ / riht / niht / doht / noh / bezoht / beduht / geruht⁸⁾. Niemand dar⁹⁾ hem verwonderen dat wij int leste van veel woorden na vocalen h. schrijven / angezien die Grieken en Latinen dat in geen volkomen woorden haerder tale kennen¹⁰⁾ / daer t'Nederlants niet an gebonnen is / dwelc hier in volht d'oude Hebreuën / Siriennen / Arabiennen / en Aegijptenaren die woorden genouh met geblaes of h. einden. Leert die kinderen zeggen ha. niet haetse / op dat

- 1) Misschien kende De Heuiter het epigram van Catullus (geciteerd D, p. 47) uit een afzonderlijke uitgave van Catullus gedichten. Hij kan het echter ook gelezen hebben in Goropius Becanus *Hermathena*, waar het geciteerd staat op p. 58.
- 2) Quintilianus I v 20: 'Parcissime ea veteres uti etiam in vocalibus, cum *aedos ircosque* dicebant; diu deinde servatum, ne consonantibus aspirarent, ut in *Graccis* et in *trumpis*; erupit brevi tempore nimius usus, ut *choronae, chenturiones, praecones* adhuc quibusdam in inscriptionibus maneant, qua de re Catulli nobile epigramma est'.
- 3) *geblaf*.
- 4) Vgl. Erasmus, kol. 957: 'De h, propemodum convenit inter Grammaticos, e literarum catalogo jure submovendum esse, nihilioque justius videri ut inter literas numeretur, quam si apud Graecos spiritus tonive nota in literarum ordinem accerseretur, quum interim, invitiss Grammaticorum centuriis prope dixerim, regnet in mediis literis praeposita vocalibus lenius sonans'. Lambrecht nam *h* in zijn alfabet op, evenals Sexagius.
- 5) Vgl. p. 38.
- 6) *wicht*.
- 7) *vlecht*.
- 8) De Heuiter past deze spelling niet alleen toe in *Nederduitse Orthographie*, maar ook in *De Veterum ac sui saeculi Belgio*, waar ik o.a. noteerde *die Veht* en *Maestriht*; vgl. D, p. 226, noot 297. Van Heule II, p. 12, schrijft: 'Ooc is de *C* overtollich in alle woorden die wy met *CH* schrijven / want *Heilih, dah, luhtih, shoon*, aldus geschreven zijnde / veroorzaekt merkelicke kortheyt / ende zoetvloeyentheyt'. Daarbij moet worden opgemerkt dat De Heuiter nooit heeft voorgesteld om *sch* als *sh* te gaan schrijven, zoals Goemans heeft gesuggereerd; vgl. hiervoor D, p. 167-168.
- 9) *moet*.
- 10) Erasmus, kol. 957 wijst erop dat *h* slechts zelden achter vocalen komt te staan in het Latijn, en dat 'in aliquot barbaris & interjectionibus, veluti in *ah, vah, oh, & proh*, non sine rixa tamen Grammaticorum, cavillantium id per apocopen fieri, quum integrae voces fuerint, *aha, vaha, ohe, & prohe*'.

zij van geen letter een Franse bijl maken¹⁾ / hun gewennende alle letteren een syllabe te geven / om tgemaclic nommen en liht spellen. Waht u mede h. te gebruiken als den Flamijnc dout²⁾ / maer volht hier alle dander Nederduitse landen eendrahtige lieflicke zede en maniere. Die geboorte van h. is gout om mercken / zijnde niet dan een windigen asem die door stil betrec⁺ vande kaecbenen omtrent t'gehemelt wart geboren³⁾ / haer * mits enige vande vocalen bekent makende⁴⁾. +50

I.

Is onder alle die vocalen minst van geluit / ende wert bina als e. geboren / maer meer omtrent die tanden⁵⁾ / door zeer stil geblaes / ende met meerder openijng des monts en lippen⁶⁾ / zulx dat het een vrouweletter schijnt om minlic te spreken. Zij wart consonant komende voor een ander vocale of diphthonge⁷⁾ / waerom men haer dan zal schrijven groot / of gestaart / als: Jacob / Joost / jammer / jent / jonste / joinc / juist. Desgelijx komende in tmiddel der woorden tuschen twe vocalen: gejuet / gejuet / gejuet⁸⁾ / dwelc men zo openlic hoort datze die Grieken en Latinen in zulker vougen voor dobbel consonant nemen⁹⁾ / dat in onze tale zo niet en valt.

- 1) Vgl. Lambrecht, p. B i^v: 'h / há / of haats' en het Franse hache. Vgl. voor de naam *ha* echter ook Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 214: 'Ne tamen quidquam vel melius posset excogitari vel compendiosus, omnia nomina monosyllaba fecerunt; & vocales quidem per se; consonantes verò, quia aliter audiri non possent, vna adiecta vocali extulerunt. Nec aliis consonantibus aliam vocalem, sed omnibus vnam eandemque secundam tribuerunt; tum vt facilius litterarum traditio esset ac memoria; tum vt in omnibus consonantibus cogitaremus, nihil in rerum natura esse posse, quod non nitatur ipsi Vni, tamquam fundamento. Quamvis enim Ha quosdam audiamus pronunciare; id tamen vitiosè fit, & contra certarum consonantium regulam. Hebraei He seruarunt, pro eo ac vera ratio postulat'.
- 2) Vgl. Erasmus, kol. 951: 'Et ne quid existimemus sub sole novum esse, sunt hodie qui spiritum addunt ubi nihil opus, & spiritum adimunt ubi erat addendus. Quorum hoc posterius Flandriae parti gentilitium est, qui mira constantia spiritum addunt tenuibus et adimunt adspiratis. Is error velut agnatus haeret illis etiam Latine Graeceve sonantibus'.
- 3) Goropius Becanus, *Hieroglyphica*, p. 219 rekent *h* tot de gutturalen: 'Nos, qui scimus singulis litteris suos esse peculiare sonos, tametsi ab Hebraeis & aliis pronuntiatio maiorem in modum sit corrupta, dicimus hanc litteram gutturalem esse'.
- 4) Vgl. p. 39.
- 5) Vgl. voor *e* p. 44. Het foneem / ϵ / kunnen we dus als midden-achter, / *i* / als midden-voor beschrijven; vgl. D, p. 186.
- 6) /*i*/ is dus meer open dan / ϵ /; vgl. D, p. 186, en p. 99-100 waar de juistheid van De Heuiter's bewering betwijfeld wordt. Vgl. verder ook Quintilianus IX iv 34: 'E planior littera est, i angustior est, ideoque obscurius in his vitium....'.
- 7) Vgl. p. 39.
- 8) Vgl. ook p. 85-86 en D, p. 134-138. De Heuiter wijkt in de praktijk maar zelden van de hier gegeven regel af.
- 9) Vgl. Quintilianus I iv 11: 'Sciat enim Ciceroni placuisse *aiio maiiamque* geninata I scribere' en Priscianus I 18 die meedeelt dat *i* moet worden gehouden 'pro duplici autem, quando in medio dictionis ab eo incipit syllaba post vocalem ante se positam subsequente quoque vocale in eadem syllaba, ut 'maius', 'peiuis', 'eius' in quo loco antiqui solebant geminare eandem i litteram et 'mauius', 'peuius', 'eius' scribere, quod non aliter pronuntiari posset, quam si cum superiore syllaba prior i cum sequente altera profertur, ut 'pei-ius', 'ei-ius', 'mai-ius'; en Priscianus I 50: 'in Graecis vero, quotiens huiusmodi fiat apud nos diaeresis paenultima syllabae, i pro duplici consonante accipitur, ut "Μαῖα, Maia", 'Αἶα, Aiax'; ook geciteerd door Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 51.

K.

Kennen die Latinen niet dan in Griecse woorden¹⁾ / daer wize af hebben meer gebrukende dan c. angezien c. gelijc g. anders van ons als letter / anders int lezen genomt warden²⁾ / en dan zij in woorden klijncken / te weten: crame / cleeft / clijft / climmen / comen / clein / cort / crommen / claer / cluwen / en dezer gelijc die wij met c. schriuen / nohtans met k. spreken en geschreuen³⁾ behoren te zijn. In d'einde der woorden daer c. of k. mah vallen / geue ic igelic zijn keuze⁴⁾. In tmiddel der woorden / die nature des *letters rade ic t'anziën. maer in tbeginne schrijft altoos k. * nimmermeer⁵⁾ c. alzomen spreect / te weten: krame / kleeft / kjijft / klimmen / *51 komen / klein / kort / krommen / klaer / kluuen / etc.⁶⁾ K. wart met wat mouitens middel inden mont / met volle kaken geboren / weinh tvoorste des toinx rourende / eerlic ende lettelt / die lippen openende⁷⁾.

eL.

Eerste vande simpele vlouïende consonanten⁸⁾ / wardende geboren als ons toinge die rehter zide ons monts gehemelt stille slaet / den mont lettelt en blidelic openende⁹⁾. med' is l. d'eerste vande semivocalen/ want haer noh haer gezusteren / men niet kan nommen zonder e. of ander vocael voor te stellen / waer dore zij half vocalen schinen te warden / want indien ghij haer

1) Vgl. p. 33-34.

2) Vgl. p. 42-43 en p. 47.

3) Tekst: 'geschreuen'.

4) Waarschijnlijk in navolging van Sexagius blijkt De Heuiter in zijn spellingpraktijk c te prefereren; vgl. D, p. 156.

5) *nooit*.

6) Vgl. ook p. 64 en 86. In *Nederduitse Orthographie* worden vreemde woorden overigens met c geschreuen, vgl. D, p. 156.

7) K wordt dus als velaar en occlusief beschreuen, waarbij ook de tongbeweging aan de orde komt; vgl. D, p. 155 en p. 181. Vgl. Lambrecht B2^f: 'k / ka / tplatte van der tonghe téghen tverhémelte / thende van der tonghe los'.

8) Vgl. p. 40.

9) De Heuiter beschrijft / dus als een unilateraal; vgl. hierover L.P.H. Eijkman, *Geschiedkundig overzicht van de klankleer in Nederland*, in *Ntg* 17 (1923), p. 225-243, p. 229 en D, p. 143 en aant. Niet zo beschreuen door Lambrecht, p. B2^f: 'l / el / al gápemde / de kinne ean weinigh neder stékende / ende thende van der tonghe stékende téghen topperste tandvleesch / ende daar an houdende / op dat duer tliht afscheaden gheanen achter lul ghemaakt en werde'; evenmin door Goropius Becanus in *Hieroglyphica*, p. 82: 'Littera Lambda dum pronunciat, linguam cogit supremum caeli ferire', *Hermathena*, p. 147: 'L partem caeli supremam ferit' en p. 148: '(l) de natura litterae L, quae sic pronuntiat, vt suprema linguae pars supremam caeli partem pulset, atque id validè & vehementer, vt rectissimè a Terentiano explicatur'.

vocale wilt na stellen / zult gewaer warden dat die semivocalen bina die helft van haer natuirlieheit zullen verliezen / ende haer kraht geheel verplompen en bot warden¹⁾.

eM.

Is een sware semivocael / die met gesloten mont inde lippen geboren wardende²⁾ niet zonder gelikenisse van stil kouien / geroup of geloui³⁾ voorts komt / zoudende haer zelve geheel beschamen / ten ware die voorgaende e. hare ere bewaerde. Dus of m. komt in dbegin / middel / of einde der woorden / geeft altoos tzelve doincker en plomp geluit / zulx dat altoos die vocalen bij haer komende / starker luidende / haer als natuirlie viant schinen te verdrucken.

+eN.

+52

Valt⁴⁾ vriendelicker⁵⁾ dan m.⁶⁾ spruitende voor uit den mont die lippen weinigh vande toinge wardende geslagen⁷⁾ ende geopent / zo dat zij schijnt een klein / stil / minnelic geklaine of getin⁸⁾ mede te brengen. In dbegin en einde der woorden / is n. krahtiger dan m. In tmiddel niet / ten ware daer zij gedoubbeleert wart⁹⁾ / als: minnen / vinnen / zinnen / winnen / binnen / rinnen.

O.

- 1) De Heuiter vergeet dat *f* al aan de orde is geweest; of sluit hij hier aan bij de op p. 44 toch afgewezen opvatting van o.a. Priscianus die *f* niet tot de semivocalen rekende?
- 2) Vgl. Goropius Becanus, *Hieroglyphica*, p. 200: 'Cum enim haec consonans os concludat, & sonum quodam modo intus retineat, vt eam Terentianus intus in ore mugire dicat, conueniens littera erit iis denotandis quae nobis non adesse tantum volumus', en *Hermathena*, p. 148: 'M litteram Terentianus ait intus in ipso ore mugire'.
- 3) Tekst: 'gelour'.
- 4) *klinkt*.
- 5) *aangenamer, welluidender* (ten gevolge van grotere helderheid).
- 6) Vgl. Montanus, p. 85: 'Sommige Letteren van een zelvde trap teegen malcanderen vergeleeken, verschillen noch eenichsins in hoochte haers geluits. Als by voorbeelt inde Naestlaechsten trap luiden de Dieper Letteren hooger dan die ondieper zijn, de *ng* dan de *n*, de *ng* en *n* dan de *m'*, en Cohen, p. 84; zie D, p. 144-145.
- 7) De Heuiter beschrijft *n* dus als een apicaallabiaal, wat onjuist zal zijn: in plaats van *lippen* zal men *tanden* dienen te lezen. Vgl. Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 48: 'Martianus Capella formationem litterarum ad hunc modum exsecutus est (). N, lingua dentibus appulsa collidit'; ook Lambrecht, p. B ij^f: 'n / en / al gapende / de kinne nederwaart stékende / ende de tonghe brijnghende téghen tbinnenste oppertandvleesch'.
- 8) Duidt De Heuiter hier op de zeer lichte explosie die bij het realiseren van *n* kan optreden? Vgl. D, p. 145.
- 9) Vgl. voor de vergelijking *m* en *n* (gravis-acutus) D, p. 144; Ramus over *n*: 'acutius quidem in principio et fine, obtusius autem in medio' en Erasmus, kol. 959: *n* 'maxime tinniens in medio geminata'.

Een vande vroomste¹⁰⁾ / starcste / wel klijnckende vocalen na a. rijst voor uit den mont die zelve mannelic en rondelic openende¹¹⁾ / niet zonder die

10) *krachtigste*.

11) Duidt hierop soms ook Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 100: o 'Rotundum haec sonum habet?'

lippen en mont eerlic te rouren en stil te beblazen¹⁾. Van deze maken die Grieken / als vande e. mede een lainge vocael²⁾ / aldus ω. schrivende / oft twe o. aldus oo. aen een gewassen waren: βρώτος, brootos / dat is spijs / wij zeggen broot³⁾.

Pe.⁴⁾

Stomme consonant⁵⁾ / wart geboren tuschen die twee lippen / maer daer zij zonder hulpe van wint en enige vocael / nimmermeer⁶⁾ zoude uitgeraken / noh gehoort warden⁷⁾. Zij heeft grote gelikenisse en gemeenschap met b. als daer is gezeit⁸⁾.

Qu.

Een vande vijf Latijnse letteren / te weten f. h. q. u. den Grieken in dees gedaente enihsins⁹⁾ bekent / al gebruiken zij der zelve kraht. Is een stomme ⁺consonant die door hulpe der vocalen u. (dieze alleen¹⁰⁾ helpt / anders onvruchtbaer) op de ⁺⁵³ maniere van c. ofte k. bina geboren wardende / maer die lippen min openende ende door intreckijnghe der kaken wat uitstekende¹¹⁾ / haer bekent maect¹²⁾ nergens tou dienende / dan om dander vocalen (bij haer zonder u. niet konende geduren) met haer te verenigen / als blijkt in quaet / quam / quelt / quist / quijt / met meer dezer gelijc / dwelc die Fransoizen niet konende naspreken / zeggen zeer ongeschichtelic / voor: *qua, que, qui, quo, quu*: ka / ke / ki / ko / ku / volgende die nature der Latijnse Poëterie /

- 1) Vgl. Lambrecht, p. B^r: 'o / de leppen wat rond treckende / ende de tonghe los'. De Heuiter beschrijft *o* dus duidelijk als een geronde klinker.
- 2) Vgl. p. 35 en p. 44.
- 3) Vgl. voor de uitspraak van *o* en het verschil tussen *o* en *oe* p. 74-75 en p. 85 en aant Vgl. Mekerchus, p. 92: 'βρώτος, id est, cibus, ut Belgis *broot*, hoc est panis, à Graeco deductum' en Abraham vander Mijle, *Lingua Belgica* etc., Leiden 1612, die op p. 35-42 een 'specimen vocabulorum communium Belgis & Graecis' geeft, waarin hij op p. 36 vermeldt: '*Broot-Brotôn, Brotos*'. Voor het teken van omega vgl. eveneens Mekerchus, p. 92: 'Est enim re vera magnum, sive quantitatem spectes, quum sit natura longum, sive figuram, quum sit veluti ex duobus *o* conflatum ex veterum consuetudine', en p. 94-95: 'Sic etiam duplex *o* *o* univit Simonides, hoc modo ω'.
- 4) Tekst 'Pe'.
- 5) Vgl. p. 38.
- 6) *nooit*.
- 7) *P* is dus een bilabiaal.
- 8) Vgl. p. 42.
- 9) Gezien ook p. 32-33 moet *enihsins* hier wel *niet* betekenen.
- 10) *als enige*.
- 11) Tekst: 'uitstekenende'.
- 12) De Heuiter beschrijft *q* dus als een met ronding uitgesproken *k*. Merkwaardig genoeg blijft De Heuiter *u* achter *q* een vocaal noemen; vgl. ook p. 81-82 en D, 169-171. Vgl. ook Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 155: 'Q littera ex C & V composita, utriusque elementi usum sortitur. Sic dicimus *Caet & Quaet* pro eodem, nisi quòd V latiore reddat & leniorem prononciationem'.

daer zij d'Oratoren behoorden te volgen¹⁾ / dwelc hunlij noh al te vergeven ware / banden zij uit hun a.b.c. die q. als die Grieken doun / maer houdende en gebruikende met die Latinen q. bederven en valse haer uitspraec / waer voor wij ons wantende mouten die kinderen gewennen te zeggen qu. zo wize lezen²⁾ / niet ku. als den Fransois dout en Latijnse Poët die wij niet te volgen hebben. Niet dat ic ontkenne q. met k. en c. alzoot die Latinen noomden grote gebuirschap te hebben / ja lide³⁾ en kenne die zelve zeer na te wezen / maer niet een daer mede.

eR.

Wart een honts letter genomt / om dat haer uitspraec gelijct tgegnor⁴⁾ van enen grammen hont⁵⁾. Zij komt achter uit den mont / die toinge voor *een lettelt opwaerts krommende ende die lippen openende⁶⁾ / en * mitsdien swaer om uitspreken den ⁺⁵⁴ genen die dic en kort van toinge zijn / nohtans alle talen bekennt en notelic.

eS.

S. die tweede vaste simpele vocael⁷⁾ wart geboren tuschen die twee lippen / die zelve een weinigh rourende / ende hart omtrent die tanden slaende⁸⁾ met een oprecht slaingen geblaes⁹⁾ / hou wel nohtans d'ouders s. om brootdroincken te spreken gebruikten / daer Quintilianus mede schimpt¹⁰⁾ / ende die Parijsse vroukens met meer ander in haer tale wel nabootsen / zeggende voor: *encoire, boire, voire: encoise, boise, voise*, om r. te schuwen¹¹⁾. Duit-

- 1) Vgl. Niedermann, p. 10. Waarschijnlijk duidt De Heuiter op woorden als *reliquus* die ook zijn geschreven en uitgesproken als *relicuus*.
- 2) Dus: *kwe*.
- 3) *beken*.
- 4) *gegrom*.
- 5) Vgl. b.v. Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 44: 'atque inde littera canina vocata est, eo quòd canes ringentes eam quodammodo exprimere videantur'. Vgl. ook D, p. 142 en aant.
- 6) Deze beschrijving deed mij het meest denken aan de tongpunt-r. Vgl. echter ook B.C. Damsteegt, *Over relevante kenmerken van fonemen en de nederlandse r*, Leiden 1969, p. 12, die meent dat De Heuiter een mengvorm van tong-r en velaire r beschrijft.
- 7) Vgl. p. 40 'Simpele Halfklainckers'.
- 8) De Heuiter beschrijft s dus als een alveolaar; vgl. D, p. 178-179 en Lambrecht, p. B ii^{f-v}: 's () al hussende / de tonghe half en half / téghen tverhémelte ende opperste binnen tandvleasch houdende / de tanden van ean', en *Twe-spraack*, p. 45: '() zó merckt dat de / s / scherp ende lichter gheklanck heeft vóórtkomende de tong an t' verhemelt desmonds rakende'.
- 9) Vgl. Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 58 over s: 'Et quis non eum sonum fugiat, qui proprius serpentis videtur, hostis homini capitalis'.
- 10) Vgl. Quintilianus I iv 13-14: 'Nam ut *Valesii Fusii* in *Valerios Furiosque* venerunt, ita *arbos, labos, vapos* etiam et *clamos ac lases* fuerunt. Atque haec ipsa S littera ab his nominibus exclusa in quibusdam ipsa alteri successit, nam *mertare* atque *pultare* dicebant'.
- 11) Vgl. Erasmus, kol. 931: 'Idem faciunt hodie mulierculae Parisinae, pro *Maria* sonantes *Masia*, pro *ma mere, ma mese*'; vgl. ook Abraham vander Mijle, *Lingua Belgica*, etc., Leiden 1612, p. 21: '() mutando s in r: cui contrarium facit hodie dialectus Parisiensis: nam dicunt *mon pese, ma mese*: ubi reliqui Galli dicunt *mon pere ma mere*, s pro r'; voor andere getuigenissen vgl. D, p. 223, noot 234.

sprake van c. ende s. in t'nommen der letteren / niet der woorden / misbruict en onderscheit den gemeen man niet¹⁾ / dwelc men klaer mah mercken / nomt eens es. die vocale e. nastellende aldus se²⁾. waer uit openlic blijkt c. als k. genomt behoren te warden / zo d'ouders hebben gedaen. Maer hier af meer inde letteren c.³⁾ en k.⁴⁾.

Te.

Gelijc alle dander consonanten kan dees zonder hulpe van enige vocale / voor uit den mont / daer zij van tvoorste vande toinge gemaect en gesmeet wardende omtrent die tanden haer stoot / niet geraken⁵⁾. Zij heeft grote gemeenschap met d. als daer is geschreven⁶⁾ / ende in z. klaerder verhaelt zal warden⁷⁾.

u. Va. Wa.

+Deze drij letteren hebbe ic verscheide namen ge*geven om haer verscheiden natuirlicken kraht van joinx gewennen / verstaen en begripen. Deerste (die altoos +55 vocael blijft) alleen u. nommende / daerom in dbegin der woorden dus u. of aldus V.⁸⁾ maer in tmiddel of einde der woorden / anders niet dan aldus u. altoos schrivende / tzij⁹⁾ in vocalen of diphthongen¹⁰⁾. Die tweede altoos stomme consonant blivende / nomt va.¹¹⁾ en schrijft anders niet¹²⁾ waer die zelve komt dan aldus v. om haerder met u. onderscheit beter te kennen / dwelc nimant vreemt zal vinden / angezien Priscianus schrijft dat al voor zijn tijt v. consonant bij veel Latinen / d' Aeölische name *Vau.* vourde¹³⁾ / niet konende d' omgekeerde F. van Keizer Claudius gevonden / tvelt behouden daer¹⁴⁾ ic meer inde letter f. af schrive¹⁵⁾. Die derde mede stomme

1) De ontkenning *niet* behoort slechts bij de laatste persoonsvorm niet bij *misbruict*.

2) Vgl. p. 42.

3) p. 42.

4) P. 50-51.

5) *T* wordt dus als een alveolare explosief beschreven. Vgl. Erasmus kol. 949: 'T sonabis, si summa lingua pulsaris supernos et infernos dentes'; Lambrecht, p. B ii^v: 't / té / thende van der tonghe stijf téghen tbinnenste van d'opperste tanden stékende / ean weinig grijnkelende / ende met eanen berst'; Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 126: 'T qua superis dentibus intima est origo. Summa satis est ad sonitum ferire lingua'.

6) Vgl. p. 44.

7) Vgl. p. 61.

8) *V* als teken voor de hoofdletter *u*; vgl. p. 85 en 86.

9) *of het nu is*.

10) Enkele malen treffen we in *Nederduitse Orthographie* fouten aan tegen deze regel: *schriuen* (p. 35), *riuier* (p. 97); andere voorbeelden D, p. 107.

11) Deze naam ook bij Sexagius, p. 238; vgl. verder over de benaming D, p. 148-149.

12) *met geen ander teken*.

13) Priscianus I 20: 'V vero loco consonantis posita eandem prorsus in omnibus vim habuit apud Latinos, quam apud Aeolis digamma. unde a plerisque ei nomen hoc datur, quod apud Aeolis habuit olim F digamma, id est "vau" ab ipsius voce profectum teste Varrone et Didymo, qui id ei nomen esse ostendunt. pro quo Caesar hanc ∟ figuram scribi voluit, quod quamvis illi recte visum est, tamen consuetudo antiqua superavit'.

14) Tekst: 'dar'.

15) Vgl. p. 45-46.

consonant / nomt wa.¹⁶⁾ en schrijft altoos dus w. tot onderscheit van uu. lainge vocale
/

16) Voor zover ik kon nagaan is De Heuiter de eerste die in Nederlandse geschriften deze naam gebruikt.

dwelc dounde zult die kinderen van joinx gewennen zonder mouiten / alledijnc met eigen letteren schrijven / ende elker kraht licht leren kennen / dwelc dubbel u. zeggende hunlij onmogelic is / blivende dicmael in tzelve onverstant / alle haer leven vrouwen en mannen / van edele en onedele huizen¹⁾. Die vocael u. heeft va. voortsgebraht / komende voor een ander vocale / in tbegin of middel der woorden / als blijkt in: vast / vallen / vaingen / vehten / vegen / vin / vijnc / volht / voor / vuiste / vuil / vuiren. In tmiddel: gevallen / bevaingen / gegeven / schrijven / wriven / bevin / bevoht / gevonnen / ver-⁺vuilt / gevuirt. noh wart * zij consonant voor halfvocalen / meest l. en r. komende / als: vrouë / vragen / vlage / vroom / vrouih / vliegen /⁺56 vlus / vlo²⁾. Summa in als daer v. schijnt maesschap³⁾ te wezen met f. zo die Hoohduitsen en haer gebuirlanden meest al met f. schrijven dat wij met va. Maer also onze tale vriendelicker en minlicker van uitsprake valt / duinct mij beter onze va. dan hunlij harde f. te bezigen⁴⁾. Tsestih wil deze consonant wa. geheel uit Nederlant bannen⁵⁾ / stellende va. in haer plaetse / daer tou hem porrende dat die Latinen wa. niet kennen / maer uitdrucken genouh haer nature⁶⁾ door va. en haer naestvolgende vocale / makende alsdan va. (als mede dout j. consonant) in tbegin van alle Latijnse woorden een sijllabe meer dan of zij vocael ware / of vermeert zij die sijllabe niet bina luidende oft zo geschiede / te weten: *vinum*, *vicus*, *ventus*, *vannus*, *vespa*, *vulnus*, die hij meint die Latinen gesproken te hebben / of aldus geschreven⁷⁾ stont: *u-inum*, *u-icus*, *u-entus*, *u-annus*, *u-espā*, *u-ulnus* met duizent ander⁸⁾ / alzo zij mede gesproken hebben

- 1) Vgl. nog de Engelse naam *double u*. De Nederlandse parallel heeft lang bestaan; vgl. D, p. 222, noot 210; De Heuiter verzette zich ertegen op didactische grond, zoals uit de tekst blijkt.
- 2) Vgl. voor deze redenering p. 39, vooral noot 6 en voor De Heuiters laatste opmerking Schönfeld, par. 50.
- 3) *maagschap*, *verwant*.
- 4) Vgl. p. 46, noot 3 en verder nog van Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 220: 'Notes hic Vau pro f creberrimo esse in vsu. Hinc Sueui pro nostro Vau frequentissimè f ponunt. Nos enim *vranc* / illi *franc* dicunt, & alia simili formula. Pro zelo nos *eiuēr* / illi *eifer* dicunt' en *Francica*, p. 3: 'Quemadmodum autem pro *Vranco Francum* Alemanni dicunt, ita pro *Vri Frei* pronunciant'.
- 5) Vgl. D, p. 52-53.
- 6) *klank*.
- 7) Tekst: 'grschreven'.
- 8) Sexagius, p. 237: 'Quod etiam arguunt plurimae dictiones quas per v consonans Latinè scriptas, nos ab antiquo per duplex w scribimus & ad verum quem dixi sonum pronuntiamus, vtpote vannus, vannare, vinum, vicus, vae, vespa, velle, verruca, verum, via, vietus, ventus, vincere, viduus, voluptas, vulnus, & vermis, pro quibus scribimus *wan* / *wannen* / *wēin* / *wēic* / *wie* / *wespe* / *willen* / *wērtē* / *waar* / *wēch* / *wiec* / *wint* / *winnen* / *weduwe* / *wellust* / *wonde* / *weurm* / quae eadem sunt vel non admodum discrepantia à praecedentibus Latinis, prolato v ad eum sonum quo in Teutonicis duplex illud w. Quantula enim est differentia siue Latinae vinum & vicus dicas (modo sic vt dixi proferas) siue Teutonicè *wēin* & *wēic* / vel *wiin* ac *wiic* vt Flandri pronuntiant. Ac proinde errore potius quam ratione *wēin* / vel vt Flandri pronunciant *wijn* per duplex w scribimus, scribendumque potius est *wiin* per simplex v, vt & ipsa dictat ratio. Relegendum itaque nobis censeo duplex illud w / vtpote iam superfluum atque adeò insulsum, nihilque rationis in se habens, vtendumque loco illius simplici v, sonandumque hoc quo dixi modo, vt tandem ex nostro idiomate discat inuentus recte Latina sonare'.

j. consonant: J-esus / J-acob / *I-acio, I-ubeo, I-ambus, I-upiter, I-anus*¹⁾. Angande mij²⁾ / waer wel te vreden volgen zijn redens³⁾ (als ic voor in f. gezeit hebbe⁴⁾) waer zo wel ons gemeen Nederlander / als die Latinisten wijs te maken deze scharpzinheit / maer want⁵⁾ tzelve qualic mogelic is / zijnde over veel hondert jaren gewent aen wa. duinct mij datmen verloren *arbeit zoude doun de zelve willen bannen / en *gewennen den Nederlander meer mahs en staets va. te geven / dan zij heeft⁵⁷ konen bewaren nademale onze ouders om deze scharpzinheit te vlieden wa. bequaem⁶⁾ onze tale gevonden hebben / merkende openlic dat die Latinen zelve inde *voorseide* woorden metter tijt geheel tot u. vocael vervielen en onwetende / mits der letteren maeschap⁷⁾ weken / dwelc oorzaak is geweest dat Keizer Claudius gaerne ontleent hadde vande Aeöliennen f. aldus ∓: omgekeert om te gebruiken inde plaetse van va⁸⁾. ende *voorseide* gebrec beter te schouwen⁹⁾ / welke v. consonant / Quintilianus en Priscianus met hun voorschrijvers in verscheide plaetsen beclagen / niet uit te drucken haer volkomen behoirlicke kraht in *ceruus, seruus, vulgus, dauus, auus, auunculus* en meer ander¹⁰⁾. Angezien dan onze gemeente tot der oude Latinen gewente niet te brengen en ware / dan met zorge te vallen in hunlij mishant / duinct mij (tmijn nohtans alle geleerden om beter gevende en gaerne wikende) dat wij wa. wel mogen behouden en gebruiken / zijnde niet nieus dat wij tot d'oude Latijnse letters / zommige nieuwe ons notelic / annemen / angezien die Latinen tzelve tot die Aeölise gedaen hebben / en die Grieken tot die Phoeniciense of Caldeuse¹¹⁾. Mede ist natuurlic dat alle Talen des werelts haer eigentheden hebben in tgebruike der

- 1) Sexagius, p. 235-236: 'Tametsi enim consonans fiat, non debet propterea ita planè primaeuam suam naturam perdere, non magis quam *i* quum consonans fit (quam tunc ad differentiam vocalis censerem scribendam longiusculè hoc modo) quae non adeò genuinum suum sonum perdit, vt vix percipias vocalis sit an consonans, nec passim vulgus Latinè loquens admodùm distinguat inter vtramque, promiscue pronuntians lesus, iacobus, iacio & ieci'.
- 2) *Wat mij betreft.*
- 3) *redeneringen.*
- 4) Vgl. p. 46.
- 5) *omdat.*
- 6) *geschikt voor.*
- 7) *maagschap, verwantschap.*
- 8) Vgl. p. 45-46.
- 9) *schuwen.*
- 10) Vgl. Quintilianus I vii 26: 'Nostri praeceptores *seruum ceruumque u* et *o* litteris scripserunt, quia subjecta sibi vocalis in unum sonum coalescere et confundi nequiret; nunc *u* gemina scribuntur ea ratione, quam reddidi; neutro sane modo vox, quam sentimus, efficitur. Nec inutiliter Claudius Aeolicam illam ad hos usus litteram adiecerat', en I iv 7-8: 'At grammatici saltem omnes in hanc descendent rerum tenuitatem, desintne aliquae nobis necessariae litterarum, non cum Graeca scribimus (tum enim ab iisdem duas mutuamur) sed propriae, in Latinis ut in his *seruus* et *uulgus* Aeolicum digammon desideratur, et medius est quidam V et I litterae sonus'. Ook Priscianus I 17: '() sic i et u, quamvis unum nomen et unam habeant figuram tam vocales quam consonantes, tamen, quia diversum sonum et diversam vim habent in metris et in pronuntiatione syllabarum, non sunt in eisdem meo iudicio elementis accipiendae, quamvis et Censorino, doctissimo artis grammaticae, idem placuit'.
- 11) Het Latijn is voor De Heuiter dus weliswaar een norm, maar wordt terzijde geschoven wanneer de traditie van de moedertaal ermee in conflict komt.

letteren en uitsprake / zulx dat in deen tale schoon en notelic is / in dander [†]lelic / belahlic / en onnotelic wart gehouden. Waeromme ooc nimant * wonder dar¹⁾ ⁺⁵⁸ geven dat verscheide spraken / eigen en verscheiden letteren mouten nemen. Dat om onze wa. kinderen diemen tot t'Latijn op vout die Latijnse va. mochten vervalsen en trecken tot wa. zal geen noot zijn²⁾ / indien die Latijnse Schoolmeesters wel touzien / hunlij terstont wizende en lerende / elker talen letteren kraht en nature / zo wel in t'Nederlants / Griex / als Latijn / welken kleinen arbeit zij inswelgende verteren mouten / willen zij met meerder³⁾ arbeit komen tot kennisse vander Talen die de Vrikensten⁴⁾ / en haer verholentheden te bewaren hebben / om vander zelve onbegripelicken rijcdom wat mede deilen / angezien God alledijnc voor arbeit te kope stelt / en voorde tragen alle zaken hemelt⁵⁾ / hun latende in goutduinckens poule hobben en tobben⁶⁾. Daer⁷⁾ mij duinct dat wa. den Neerlander mah derven / zal ic hier na inde gemeen regelen thonen⁸⁾. Alleen ziet wel tou haer geen dobbel u. meer te nommen⁹⁾ / om d'onderscheit der vocalen en consonanten van joinx lerende vast t'onderhouden. V.¹⁰⁾ zaht gesproken wart geboren voor inde mont (hart achter inde kele) een weinich die toinge voor krommende en lippen openende¹¹⁾ / mogende getelt warden met die sterke vocalen¹²⁾ ¹³⁾ va. voor inde lippen lettelt / en eerlic die zelve door klein geblaes openende¹⁴⁾ ¹⁵⁾ wa. spruit mede voor uit den mont / maer wat hart die lippen openende / en naden rehter houc betreckende¹⁶⁾.

[†]iX¹⁷⁾.

Dees dobbel semivocael¹⁸⁾ wart vande Grieken en Latinen gebruyct om uit te drucken de kraht van verscheide consonanten int middel / of meest d'einde van een woorts sijllabe vergarende gevonden (alzo wel Joannes ⁺⁵⁹

- 1) *mag.*
- 2) *daarvoor zal geen gevaar bestaan.*
- 3) Tekst: 'Meerder'.
- 4) *Artes liberales.*
- 5) *verbergt, verheimelijkt.*
- 6) *scharrelen, sukkelen.*
- 7) *Waar.*
- 8) P. 84.
- 9) Vgl. p. 55 en noot 1 aldaar.
- 10) V als hoofdletter *u*; vgl. p. 55 noot 8.
- 11) Vgl. Lambrecht B i^v: 'u / ean muulkin makende / of ean totgin uutstekende / thende van der tonghe teghen d'onderste tanden' en *Twe-spraack*, p. 21: 'De / u / doet int uyt spreken de lippen voor uyt puilen de tong an de voorste onder tanden brenghende'; vgl. ook D, p. 107 en 186.
- 12) Met *a* (p. 41) en *o* (p. 52).
- 13) De punt achter 'vocalen' ontbreekt in de tekst.
- 14) Vgl. Lambrecht B ii^v: 'v () es ghenoug van gheliker uitsprake als f / zonder datse niet en blaast / maar horzelt wat' en *Twe-spraack*, p. 46: 'Om te onderscheiden de v ende w, zó merckct dat de v met de lippen an de bovenste tanden roerende ende de w, met een open mond ende uytpuilende lippen uytghesproken worden'.
- 15) De punt achter 'openende' ontbreekt in de tekst.
- 16) De Heuiter beschrijft de bilabiale *w* die in de zestiende eeuw normaal was; vgl. D, p. 139. Voor De Heuiters opmerking dat *w* rechts gerealiseerd zou worden vgl. het artikel van Eijkman, genoemd bij p. 51 noot 9.
- 17) Tekst: 'IX'.
- 18) Vgl. ook p. 38 en 40.

Pontanus¹⁾ leert) om kort spreken en schrijven / te weten inde plaetse van cs. gs. en onze ks.²⁾ want d'oude Latinen al eer zij x. gebruiecten plegen te schrijven / *pacis, fornacis, facis, apecis, fecis, legis, regis, gregis, radiceis, cornicis, nicis, fornicis, nocis, coelocis, allobrogis, Cappadocis, crucis, lucis, trucis, ducis*. Daer na die vocael i. weh nemende om tgemac / *pacs, fornacs, facs, apecs, fecs, legs, regs, gregs, radics, cornics, nics, fornics, nocs, coelocs, allobrogs, Cappadocs, crucs, lucs, trucs, ducs*. Ten lesten x. gevonnen hebbende omde lihtheit schreven zo zij noh doun: *pax, fornax, fax, apex, fex, lex, rex, grex, radix*³⁾, *cornix, nix, fornix, nox, coelox, allobrox, Cappadox, crux, lux, trux, dux*⁴⁾, welke Latinen wij in gelijk luidende woorden behoren te volgen / angezien wij van outs die letter x. van haerlij tot dien einde ontfaen hebben / ende nohtans niet leren gebruiken / schrivende: een huis vol gemacs / strodacs / gebacs / gepacs: een qua hecs / veel gezecs⁵⁾ / vol gebrecs: sterke strics / gelics / dagelics: rogs / rocs / stocs / kocs / gejocs / gebrocs: vol drucs / ongelucs / gejucs / geplucs. En zom noh veel ongeschicter inde ⁺plaets van s. nade c. stellende x. al*dus: dagelicx / rocx / hecx / drucx / met meer ander⁶⁾ daermen ⁺⁶⁰ behoort te schrijven: gemax / strodax / gebax / gehax / gepax / hex / gezex / gebrex / strix / gelix / dagelix / rox / rox / stox / kox / gejox / gebrox / drux / ongelux / gejux / geplux. Al eens⁷⁾ moutmen schrijven daer lainge vocalen of diphthongen komen: *gehaex / geraex / vaex / zeex*⁸⁾ / *sweex*⁹⁾ / *geroox / loox / gestoox / insgelijx / desgelijx / bedijx / gekijx*. Tzelve geschiet mede dicmale na half vocalen / meest n. ende l. *draincs / staincs / geklaincs / kalcs / balcs / volcs / wolcs*: schrijft *drainx / stainx / geklainx / kalx / balx / volx / wolx* / ghij zult der letteren natuur volgende alst behoort / opreht en lihter schrijven. Wij brengen x. achter uit de kele met tamelic geblaes / niet zonder mouiten tvoorste vande toinge een lettelt krommende / ende die lippen starc openende¹⁰⁾.

- 1) Ik heb niet kunnen achterhalen wie deze J.P. is en op welk werk De Heuiter doelt.
- 2) Vgl. Goropius Becanus, *Hieroglyphica*, p. 168: 'quòd Xan non sit littera una, sed duplex. () Xan itaque C & S, & G & S, & Ch & S complectitur'.
- 3) Tekst: 'radix:'.
- 4) De historische grammatica van het Latijn bevestigt deze theorie van De Heuiter niet. Ik heb niet kunnen achterhalen waar De Heuiter hier op steunt; misschien op de mij onbekende Pontanus?
- 5) *gezags*.
- 6) Deze door De Heuiter afgewezen spelling treffen we b.v. aan in het werk van Cornelis Everaert.
- 7) *Precies zo*.
- 8) Kil. vermeldt *seecke* als Vlaamse vorm naast *seycke*.
- 9) *des weeks*.
- 10) In de genetische beschrijving vinden we het velare van *k* terug en de luchtstroom die bij het uitspreken van *s* optreedt. Overigens is er weinig overeenkomst met de beschrijvingen bij *k* (p. 51) en *s* (p. 54); vgl. D, p. 172-173.

Ze.

Is een Griecse dobbel consonant als mede met die Latinen / nohtans niet gebrukende dan alleen in Griecse woorden¹⁾ / ende int middel veranderende in twee ss²⁾. In Nederduits also wij die bezigen / waer z. ooc komt / ist geen dobbel consonant²⁾ noh ooc semivocael³⁾ / nohtans meer z. in tspreken en schriuen bezigende dan s⁴⁾. mits haer natuurlicke zouthet / waer af wij meer dan die Grieken berommen mogen / angezien zij bij ons een simpel consonants geluit gevende / niet als ss. noh ds. noh sd. is klijnckende⁵⁾ / maer als een dic ofte volle zout luidende s. dwelc gout om mercken is / die op haerder [†]beider natuurlicke uitspraec (zo * wij behoren te doun in alle letteren) nau wil letten. Men ziet menih schriver die z. [†]61 gebruiet / maer zonder oordel / want zij der letteren naderschap⁶⁾ niet gaislaen / daer nohtans z. maeschap⁷⁾ met s. zijnde die zelve in lieflicheit var te boven gaet / zeer minnelic voor uit die mont spruitende en met weinigh geblaes vrolic / en lettelt die lippen openende⁸⁾ / hou wel Appius Claudius z. schude en beschimpte / om dat zij schijnt geheel uit te drucken het drouf tanden getoon⁹⁾ van een mensche die sterft¹⁰⁾. Maer om z. en ander letteren daer voor is af gesproken volle natuur beter te kennen / bij gelikenisse van gebuir letteren / weet dat

anders niet en is { z. }	dan	{ s. }	een lettelt dicker { verzamen: samen.
anders niet en is { b. }	dan	{ pe. }	of volder van { braden: praten.
anders niet en is { t. }	dan	{ de. }	geluit vallende / { tiennen: dienen.
anders niet en is { f. }	dan	{ va. }	also hier blijct. { geufent: geuvent ¹¹⁾ .

Maer om dat zommige ongeufende menschen swaer duinct in alle woorden s. van z. tonderscheiden / volht (tot ghijt gewent zijt) dezer drij regelen raet. Eerst al dat met s. mout geschreven zijn / zal ende mout luiden gelijk onze c. overal qualic genomt klijnct¹²⁾ / als hier: sus / samen / simpel / sober / somma¹³⁾ seffens / geensins / ontsih¹⁴⁾ / maecsel / gesuf / elsen om schoun

- 1) Vgl. p. 33.
- 2) Vgl. Janssen, I, p. 16.
- 3) Ramus reket z tot de semivocalen, vgl. Livet, p. 195.
- 4) Vgl. *Twe-spraack*, p. 46: 'Dóch hebben onze voorouders / de ze, een zoon, zon, etc. met z, gheschreven diesvólgens zuldy bevinden dat wy de z, veel ende de s, minder behoeven / daar wy nu int teghendeel de z, wainigh ende de s, steeds in haar plaats ghebruiken'.
- 5) Dus niet als de Griekse zeta.
- 6) *gelijkheid, verwantschap*.
- 7) *verwant*.
- 8) Z wordt hier dus als spirant beschreven; vgl. D, p. 179.
- 9) *geklink*.
- 10) 'Z uero Appius Claudius detestatur, quod dentes mortui, dum exprimitur, immitatur'; vgl. D, p. 48-49.
- 11) Het lijkt me dat De Heuiter een fout heeft gemaakt bij het overnemen van zijn voorganger Sexagius. Deze schrijft op p. 235: 'Z enim nihil aliud re vera est quam crassum s, vt b crassum p, d crassum t, et v consonans crassum f; evenals Sexagius zal De Heuiter de tegenstelling stemhebbend-stemloos hebben willen aangeven. De volgorde die Sexagius geeft, is de juiste. Vgl. D, p. 147.
- 12) Vgl. p. 42.
- 13) Tekst: 'somma seffens'.
- 14) *ontzag*.

mede naien / met alle woorden daer dobbel s. komt: geesselen / gelikenisse / ossen / klossen / daer al s. klijnt / als onze gemeen¹⁾ c. want stelt voor s.z. zult geheel ander geluit hebben / te weten: zus / zamen / zimpel / zober / elzenhout etc.²⁾. Ten anderen blijft s. in tleste van alle woorden die een sijl-⁺labe van doun * hebben met s. beginnende om een reden te vollen / als zijn: Latijnse / Griecse / ⁺⁶² Duitse / Franse / houtse / stootse / vaingste / kooptse / helptse / geeftse / neemtse / dectse en gelike feminijnse³⁾ woorden⁴⁾. Ten derde als s. komt voor enige consonant t'sij in d'begin of middel der woorden / blijftse s. te weten: schamel / stamelen / beschaemt / schellen / stellen / snel / ontstellen / schil / stil / dageschijn / stout / stoot / stont / mergenstont / anstoot / schuit / schurft / schult / met meer duizenden⁵⁾. Ziende uit dees drij Regelen waer s. plaets heeft / hebt voorts gout te verstaen / dat alle ander plaetsen z. haer als eigen touschrijft / dwelc men mah mercken als s. komt inden beginne of middel der woorden voor een vocale / of diphthonge daer zij in Nederduits haer geluit verliezende⁶⁾ z. meestendeels plaetse maect / uitgezondert lettelt woorden die ic in deerste regel stelle / ende den tijt u noh meer zal openbaren / waer onder meest al zijn die wij vande Latinen en Fransoizen behouden⁷⁾ / zo oordelen mogen die Fransois en Latijn verstaen / angezien zij die s. in d'begin der woorden altoos wel en natuurlic gebruiken / te weten: *sommes, sans, soupçon, sont, sens, soit, soulier, sel, saint, sorte, serai, serez, sera, seront* met duizent ander / in welke woorden s. luit zoot behoort / ende als wij ende zij c. qualic nommen⁸⁾ / ende daer voor z. willende stellen / zult belacht warden daer wij Neerlanders contrarij gebruiken ende om lahen zouden. Maer in t'middel der woorden wart s. zo wel bide ⁺⁶³ *Fransoizen * als bide Latinisten⁹⁾ dicmale vals gestelt / t'Latijn latende varen hoort int Fransois: *chose, disons, occasion, presenter, fantasie, raison, composer, cause, presumer*, met meer duizenden daer zij s. schrijven / ende ghij z. hoort¹⁰⁾. In dees navolgende behout s. in t'middel wel haer plaets: *defense, conseille, renuerser, pension, ainsi, personne, penser, enseigner, consentir, response*, met meer ander¹¹⁾.

1) *gewone*.

2) Het principe is dus: schrijf s (ss) waar je s hoort. Voor de juistheid van de gegevens van De Heuiter, vgl. D, p. 164-165.

3) *vrouwelijke*.

4) De Heuiter rekent tot deze groep adjectieven die, onverbogen, op s eindigen en werkwoordsvormen met enclitisch *se*.

5) Er bestaat wat dit betreft slechts weinig verschil tussen de regel van De Heuiter en modern-Nederlands gebruik: De Heuiter zal vóór *w s* spellen, terwijl wij *z* schrijven: *swaer-zwaar*.

6) Dit wil uiteraard niet zeggen dat s stemloos wordt, maar dat de 'normale' klank van s verandert in z.

7) Vgl. Schönfeld, par. 50.

8) Vgl. p. 42.

9) *zij die zich met het Latijn bezighouden*.

10) Vgl. Erasmus, kol. 953: 'Nos tamen loquentes interdum usurpamus illius sonum ubi nihil opus, id fere perpetuo quoties s, incidit inter duas vocales, pro *laesa* dicentes *laeza*, pro *vise vize*, pro *illuso illuzo*, pro *risi rizi*'.

11) Livet wijst er op p. 60 op dat Meigret s in deze positie (tussen twee vocalen) door z verving, en dat Estienne meedeelt dat 'Entre deux voyelles, s prend le son de z' (p. 370).

ij. Geen letter alleen.

Die dobbel ij. (zomen die qualic nomt voor letter / en wel als lainge vocael) heb ic achter²⁾ gelaten³⁾ / angezien zij geen letter bide Latinen⁴⁾ noh bij ons is / dan⁵⁾ alleen bide Grieken / diese aldus onder bot⁶⁾ u. schrijven / uitspreken en bezigen inde plaetse van onze u. die daer uit gesproten is / als hier blijkt: τύχη, *tuche*, fortuin. τυθός, *nuthos*, stom. νυμφαίος, *numphaios*, bruidegom. ὕμνος *humnos*, zainc alle welke die Latinen (die Griecse letter een start aldus γ. gevende) schrijven of twe ij.⁷⁾ waren⁸⁾ / dwelc d'ongeleerde niet verstaende meinden ij. een⁹⁾ Latijnse letter wezen gemaect van twe i. schreven die voorseide Griecse woorden aldus: *tijchi*, *nijthus*, *nijmphoeus*, *hijmnus*¹⁰⁾, dat zij nohtans inde Griecse diphthongen niet konden doun / moutende u. behouden / als hier: βῶς, *bous*, een os. πῶς, *pous*, een vout. ᾠς, *nous*,¹¹⁾ d'begrijp des verstants / opperste kraht der zielen. Maer alzo die Latinen veel Griecse woorden bezigen / wij geen / heeft den Nederlander +deze letter niet van doun / dan voor * lainge vocael / want daer wij twe i. gebruiken (dwelc ⁺⁶⁴ nimmermeer¹²⁾ inden beginne der woorden behoort te wezen) is een lainge vocael / geen Griecse Ypsilon of upsilon / alzo ghij terstont inde vocalen zult horen / daermen die kinderen wel behoort in t'ufenen / om wel leren spellen en schrijven / want komende tot t'Latijn en Griex zullen der zelve tale letteren kraht en natuir haest¹³⁾ leren kennen / geraken zij anders¹⁴⁾ bij goude Meesters.

Waerschuwijngje.

Van deze vier en twintih letteren behoren c.¹⁵⁾ en x. nimmermeer¹⁶⁾ in dbegin van Neerlantse woorden. (ja noh x. int middel / ten ware die zelve

2) *achterwege, uit het alfabet.*

3) Vgl. p. 32-33; Sexagius, p. 193 schrijft: 'Ex altera autem parte vocalis Graeca y, qua Latini vtuntur, à nobis vt superflua relinqui poterit, neque enim video vbi in idiomate nostro necessaria accidat'; in zijn alfabet op p. 240 neemt hij y overigens wel op, maar laat daar op p. 241 op volgen dat deze letter overbodig is voor wie geen Latijn kent.

4) Vgl. b.v. Priscianus I 49: 'Y et z in Graecis tantummodo ponuntur dictionibus'.

5) *maar.*

6) *zonder staart.*

7) *is.*

8) Vgl. Erasmus, kol. 937: 'v Gallico respondet u Graecorum, vel ipsa teste figura, quae nobis cum illis communis est, nisi quod nos sinistram lineam inferne protraximus u y'.

9) Tekst: 'en'.

10) Vgl. Terentius Scaurus VII 25, 13: 'y litteram superuacua latino sermoni putauerunt, quoniam pro illa u cederet, sed cum quaedam in nostrum sermonem graeca nomina admissa sint, in quibus euidenter sonus huius litterae exprimitur, ut hyperbaton et hymnus et hyacinthus et similia'.

11) In de tekst ontbreekt de komma.

12) *nooit.*

13) *spoedig.*

14) *tenminste.*

15) Vgl. p. 50-51.

16) *nooit.*

woorden van haer eerste natuurlicheit scheiden / als: bouc / boucsken / bouxken / houc / houcsken / houxken / douc / doucsken / douxken / etc.¹⁾) plaetse te hebben dander xxii. zeer wel. Letters zelden inden beginne / van oprechte Nederduitse woorden behorende te komen / zijn f.j.u. vocalen²⁾ / want consonant wardende / vintmenze tamelic.³⁾ g. ende s. vindmen ooc zo dicmale inden beginne der woorden niet / nohtans meer dan f.j.u.⁴⁾.

Vande vocalen of klainkers.

Consonanten of meklainkers alleen gestelt / konen noh mogen geen eigentheit tonen / noh bewizen haer te wezen kort of lainc: hart / noh zaht: starc noh krainc / maer zeer wel bij enige vocale gevoucht en gestelt⁵⁾. En daerom *vande zelve* consonanten in elke letter geschreven hebbende dat t'Nederduits van node is om wel spellen en schriuen / zal mij niet vorder mouiën vander zelve scheidijnge⁶⁾ of deilijng⁷⁾ / als tot onzer materie niet dienende / maer keren mij om der vocalen ofte klainkers nature ende kraht / niet alleen⁸⁾ gestelt (daer voor af gesproken is) maer tsamen gevouht te thonen met alle tgene daer uit spruit / angezien in dezer zaken kennisse en onkennisse / ons Taels wel en qualic spellen en schriuen / meest gelegen is. Die Latinen leren ons dat die vocalen / thien ofte twalef verscheiden geluits / klainc en kraht voortsbreingen⁹⁾ / dwelc waer te wezen die diphthongen openlic thonen en leren / en meest onder¹⁰⁾ die Nederduitse diphthongen eu. ende ou.¹¹⁾ naerstih onderhouden mout zijn / zo ic daer zal vermanen ende nu hier verhale / want het voor deerste / als een zalige leefregel / mout zonder vergeten onthouden zijn. Die vijf korte vocalen hebben alle lezers en schriuers / altoos bekent

- 1) De Heuiter wil waarschijnlijk zeggen: in woorden die geen afleiding of samenstelling zijn, komt x niet in het woord voor; vgl. D, p. 172.
- 2) Lees: 'f en de vocalen i en u' (het teken j duidt immers zowel voc. i als cons. j aan, u zowel u als v).
- 3) Tekst: 'tamelic g. ende s.'
- 4) Waar De Heuiter deze gegevens aan ontleende, is me niet duidelijk geworden. Voor f en s in anlaut vgl. Schönfeld, par. 50.
- 5) Vgl. Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 43: 'Consonantes, quia per se soni non sunt, sed vnà cum aliis sonant; per se aures mouere non possunt', en: 'Consonantes enim, Priscianus inquit, sine vocalibus immobiles sunt'.
- 6) *verdeling*.
- 7) *indeling* (in groepen als muten etc).
- 8) *apart*.
- 9) Priscianus I 5: 'Sunt igitur figurae literarum quibus nos utimur viginti tres, ipsae vero pronuntiationes earum multo ampliores, quippe cum singulae vocales denos unueniantur sonos habentes vel plures, ut puta a litera brevis quattuor habet soni differentias. () longa vero eadem sex modus sonat.
- 10) *bij*.
- 11) Vgl. p. 72-76.

geweest / maer die lainge vocalen qualic of niet / dan die Latijnen¹⁾ geleert hebben / of van zulke²⁾ daer af onderwezen zijn / welke vocalen men alder-meest door voorschriften zal wijs warden³⁾.

Korte vocalen of klankers.

a.	{dat /	lat /	bart /	vat /	rat /	plat.
e.	{net /	bet /	let /	best /	het /	er.
i.	{dir ⁴⁾ /	vir ⁴⁾ /	min /	zin /	pin /	stil.
o.	{lof /	grof /	hof /	grot /	pot /	kot.
u.	{put /	zur ⁴⁾ /	natur ⁴⁾ /	schut /	rut ⁵⁾ /	but ⁶⁾ .

+ *Lainge vocalen of klankers*

+66

aa.	{daat /	laat /	baart /	vaart /	raat /	plaat.
ee.	{neet /	beet /	leet /	beest /	heet /	eer.
ij.	{dijr ⁷⁾ /	vijr ⁷⁾ /	mijn /	zijn /	pijn /	stijl.
oo.	{loof /	groof ⁸⁾ /	hoof ⁹⁾ /	groot /	poot /	koot.
uu.	{puut /	zuur /	natuur /	schuut /	ruut ¹⁰⁾ /	buut ¹¹⁾ .

Om lainge vocalen uit korte natuurlic te kennen / daer geen verdoubbe-lijnje komt¹²⁾ / alst dicmale gebeurt zuldij weten / dat als een vocale staende tuschen twee consonanten / int begin / middel / of einde der woorden kort is / zuldij der zelve kraht en geluit zeer lettelt en krainc horen / die consonant

1) *Latijn.*

2) *mensen die Latijn hebben geleerd.*

3) *leren.* Vgl. voor de oppositie van korte en lange vocalen ook Erasmus, kol. 946 ('Rat-raet, gat-gaet, bat-baet, vles-vlees, best-beest, lest-leest, vel-veel, put-buut, bret-breet, vet-veet, wit-wijt, win-wijn), kol. 948 (lis-lijs), Lambrecht, p. C vii^V (at-aatt, heft-heeft, zitt-bijtt, bruiloft-gheloofd, but-uuut), Sexagius, p. 197 (van-vaan, gat-gaat, lat-laet, bat-baat, mal-maal, rat-raet), p. 203 (zon-zoon) en vbb. op p. 242-245, Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 89-93 (lac-laac, at-aat, as-aas, sat-saat, hat-haat), p. 109 (wit-wijt) en *Twe-spraack*, p. 22 (bal-baar, bel-beer, bil-byt, bock-boor, bul-buur).

4) Op grond van deze voorbeelden vraagt men zich af of De Heuiter bestaende woorden wil geven of dat het hem alleen om de klank-oppositie met de nog volgende voorbeelden van de lange vocalen te doen is.

6) Vgl. *WNT III*, kol. 1932: *stoot of platvis.*

5) *rut* 'arm volk' en 'alles verloren hebbend' komt blijkens *WNT XIII*, kol. 1930-1931 al in de zestiende eeuw voor.

7) Vgl. p. 74 onder *ie.*

9) Naast *hof-hove?* Of noot 4.

8) Bedoeld als nevenvorm van *graf?* Of gelijk hierboven, noot 4.

11) *buit.*

10) Vorm van *ruien*, of *ruit*, *wijnruit?*

12) De Heuiter heeft al gewezen op de gevallen a. korte vocalen (vbb. *dat* etc.) b. lange vocalen in gesloten syllabe (vbb. *daat* etc.). Nu volgt het moeilijke geval c. lange vocalen in open syllabe (vbb. *Bra-* in *Brabander*, *gele-* in *gelevert* en 'duizentih' andere gevallen). Hij kent waarschijnlijk de tweeërlei kwantiteit van lange vocalen, waarover Ampzing later uitvoerig zal spreken. Dat *Brabander* in de eerste syllabe een lange *a* heeft (hoewel met één teken geschreven) blijkt uit de aansluiting van deze vocalen bij de volgende consonant en kan men horen in de uitspraak: 'of zij verdoubbelt stont'; maar zij staat niet verdubbeld. Zie verder noot 3 en 5 op de volgende blz.

vol en starc / haer haestende om tsamen krahtih gehoort te warden¹⁾. Als die zelve vocale lainc is / zuldij haer geluit zeer krahtih en vol / ja of zij ver-doubbelt stont / horen / lansem²⁾ tot die tweede consonant komende / te weten: *Brabander*, ghij voult hou lainge men inde sijllabe bra / blijft / eermen tot ban / komt / dwelc niet zoude geschien / waere in bra / die a. kort / maer zout alsdan mouten spreken en spellen / aldus: *Brab-an-der*. *Gelevert*, heeft zijn twe eerste sijllaben lainc / *vert*, kort / waren zij alle drij kort / zo zoudij aldus mouten spreken en spellen: *gel-ev-ert*³⁾. hier uit zuldij van alle andere korte / of lainge sijllaben gewent warden / t'oordelen daer die vocalen niet gedoubbelt staan / mits dat deze verdoubbelijnghe / in duizentih⁴⁾ lainge sijllaben notelic / en weder onnotelic is⁵⁾ / dwelc ghij tot meerder verklarijnghe / ⁺⁶⁷ in alder vocalen exempelen / hier uit * moeht⁶⁾ leren: *Brabander*, qualic / nemen / menijnghe / schrijven / bliven / togen⁷⁾ / mogen / lure⁸⁾ / bure / die al deerste sijllaben lainc hebben / en daerom mout lezen oft aldus geschreven ware: Braabander / quaalic / meenen / meenijnghe / schrijven⁹⁾ / blijven / toogen / moogen / luure / buure / want waren zij kort / zo zoudij al-dus spreken: Brab-ander / qual-ic / men-en / men-ijnghe / schriv-en / bliv-en / tog-en / mog-en / lur-e / bur-e. Desgelijx oordelt inde tweede / derde ende leste sijllaben der woorden / want tzelve wel bemerct¹⁰⁾ / zal zeer helpen tot wel spellen en schrijven / ja tot meer ander zaken¹¹⁾.

Van alle onze vocalen zijnder geen die iet betekenen / of voor een woort dienen / dan alleen u. daer den Hollander ju. zeit¹²⁾. bide Latinen betekenen¹³⁾ a.¹⁴⁾ ende e.¹⁵⁾ bide Fransoizen a.¹⁶⁾

- 1) Vgl. p. 39 en 47, en D, p. 80 en 81 voor deze informaties over scherp- en zwakgesneden klinkers.
- 2) *langzaam*.
- 3) De vocalen van de eerste twee syllaben, die open zijn, lijken door hun spelling kort, maar ze zijn het niet. De Heuiter spreekt over hun kwantiteit tegenover die van de slotsyllabe met korte e. De kwaliteit van alle drie zal wel gelijk zijn, evenals die van Bra- en -ban-. Onze kleurloze reductievocaal vinden we nergens bij De Heuiter, zomin als bij andere grammatici van de zestiende en zeventiende eeuw.
- 4) Lett.: *duizend*, vgl. *WNT III*, kol. 3645; hier uiteraard onbepaald.
- 5) Het dubbele teken is in open syllabe dus nodig en niet nodig tegelijkertijd. *Nodig* is het omdat de vocaal niet enkel (kort) is blijkens de aansluiting bij de volgende consonant en haar eigen uitspraak. *Niet nodig* is het blijkens de algemeen gebruikelijke spelling, die geen verdubbeling toelaat. Vgl. ook het slot van p. 67.
- 6) De Heuiter gebruikt hier de vorm die hij op p. 75 zelf als Vlaams beschouwt.
- 7) Pluralis van *toge?* of *togen = trekken?* of de Vlaamse vorm bij *tonen?*
- 8) *doek*.
- 9) Vgl. p. 83-84 waar De Heuiter de spelling *ij* in open lettergreep verwerpt. Het grote probleem op deze bladzijden is voor De Heuiter en voor ons de kwestie van de kwantiteit: er zijn korte, lange en niet geheel lange klanken. Hoe kunnen we dit verschil in de spelling laten uitkomen?
- 10) *goed in het oog gehouden*.
- 11) Jammer genoeg expliciteert De Heuiter niet nader.
- 12) Vgl. D, p. 217, n. 69. B. van Halteren, *Het pronomen in het Nederlandsch der zestiende eeuw*, Wildervank 1906 vermeldt de vorm *ju* niet, en J.W. Muller, *Bijdragen tot de geschiedenis onzer Nieuw-nederlandsche aanspreekvormen*, II. *Gij, Jij en U*, in *NTg 20* (1927), p. 112-128 merkt op p. 119 op dat *ju* zeer zelden meer in Holland voorkwam.
- 13) *dragen als afzonderlijk woord betekenis*.
- 14) O.a. *door*.
- 15) O.a. *vanuit*.
- 16) O.a. *tot*.

Den meesten dele vande korte vocalen in woorden van eender sijllaben / meest eindende met n. ende t.¹⁾ sprekende van veel verdoubbelen die zelve n. en t. te weten: dat datte²⁾ / vat vatten³⁾ / net netten / pet petten⁴⁾ / min minne / vin vinne / pin pinne / zin zinne⁵⁾ / put putten / schut schutten⁶⁾. Dees verdoubbelijnghe sprekende van veel geschiet die lainge vocalen niet zo dicmale / te weten: daten⁷⁾ / baten / vaten⁸⁾: neten / beten / peten⁹⁾: diren¹⁰⁾ / viren¹¹⁾ / minen / zinen: love¹²⁾ / grove¹³⁾ / hoven: zure / nature / alhier /a/e/i/o/u/ in deerste sijllaben lainc blivende / dat nau¹⁴⁾ luisterende ons d'oren leren / hou wel zij haer leste consonant niet doubbelerende / een vocale weh werpen¹⁵⁾.

*Tis even vele of ghij die lainge vocalen nomt grote a / e / i / o / u / lainge a / e / i / o / u / dubbel a / e / i / o / u / of elke letter twemael nomt / alleen als ghize onder⁺⁶⁸ die letteren niet en telt / dwelc alleen die korte vocalen / onder alle Taels letteren toukomt / ende dus lainge qualic ij. heeft gedaen¹⁶⁾ / of men most elke lainge vocale / een nieu eenvoudih maecsel en gedaente verzieren¹⁷⁾ / zo die Grieken hun lainge e. en o. hebben gedaen¹⁸⁾ / dwelc ons niet van node is der letteren natuur verstaende.

- 1) *in het enkelvoud eindigend op n of t.*
- 2) Het lijkt me onjuist om uit De Heuiteren woorden af te leiden dat hij hier alleen over substantiva spreekt: ook andere woordsoorten kunnen hier bedoeld zijn (we mogen overigens niet De Heuiteren *woorden* verwarren met Spiegels *wóorden* (= werkwoorden, verba)). Vgl. Van Heule II, p. 60: 'Alle een-silbige woorden / in de welke maer eene Vocael en is / ende die op het eynde maer eene Consonant en hebben die verdoubbelen hare leste Letters / als *Lip* heeft *Lippen*, *zin zinnen*, *wit*, *witte*, *dul*, *dulle*, etc.', waar ook over het meervoud gesproken wordt. Opvallend zijn bij Van Heule de zgn. meervoudsvormen op *e* en *en* die we beide bij De Heuiter ook aantreffen. Of De Heuiter bij *dat-datte* een substantief op het oog heeft, is me niet duidelijk. Creëert hij om wille van een voorbeeld zo maar een woord? (vgl. n. 4 bij p. 65). Hebben we te maken met de accusatiefvorm van het voornaamwoord *dat* (vgl. *MNIWb II*, kol. 74 en 78). Of met een congruerend voegwoord? (vgl. C.B. van Haeringen, *Congruerende voegwoorden*, in *Neerlandica*, 's-Gravenhage 1949, p. 246-259).
- 3) Zowel substantief als werkwoord zijn hier mogelijk bedoeld.
- 4) De door Kiliaan als Hollands vermelde vorm van *put*.
- 5) Doelt De Heuiter bij de laatste vier woorden op meervouden of op de ook voorkomende lange enkelvoudige vormen?
- 6) *schiettuig*, *pijl*
- 7) Als substantief of verbum onbekend.
- 8) Mv. van het substantief *vat*, of werkwoordsvorm.
- 9) *doopvader*.
- 10) *dieren*, vgl. p. 74; mogelijk dus in de bet. *duren* (adj.).
- 11) *vieren*, vgl. p. 74; mogelijk dus *vuren*.
- 12) Naast *lof*.
- 13) Naast *grof*.
- 14) *nauwkeurig*.
- 15) Geheel in overeenstemming met het advies van p. 83-84 om in open syllabe geen dubbel vocaalteken te schrijven, wat uiteraard samenhangt met hetgeen op p. 66 werd betoogd en toegelicht: we hebben niet te doen met korte vocalen, maar ook niet met volkomen lange; zie het betoog van W.J.H. Caron, *Rekking en verkorting van klinkers in open syllabe* in het Van-Haeringennummer van de *N Tg* 63 (1970), p. 16-20.
- 16) *en tot dusver op kwalijke wijze ij. heeft gedaan* (nl. geteld worden onder 'alle Taels letteren'; vgl. p. 63). Voor de betekenis van 'dus lainge' zie men L.C. Michels, *Bijdrage tot het onderzoek van Vondel's werken*, Nijmegen-Utrecht 1941, p. 152 vlgg.
- 17) *verzinnen*, *bedenken*.
- 18) Vgl. p. 37.

Hier uit mahmen mercken der thien vocalen natuur en gebruike / om die zelve in alle woorden oprecht bezigen / zonder diepzinnig des gemeen mans verstant voor deze reize hier meer af schrivende (datmen zeer wel zoude doen / ende int lainc) te beladen / want dat hun notelic is om weten / zullen zij vinden voor inde letteren / of hier na inde diphthongen en triphthongen. Alleen ziet tou dat ghij niet lichtvaerdig beziht lainge vocalen voor diphthongen / noh diphthongen¹⁾ voor lainge vocalen / melkander na bestaende²⁾ / dan daert verandering altemet³⁾ om zoutheit is eissende / of u lants⁴⁾ zede die ghij wilt volgen. Die melkander bestaen zijn: aa / ae / en ai / baat / baet / bait⁵⁾ / ij. en ie. dijr / dier / vijr / vier⁶⁾ / oo / oi / door / doir⁷⁾ / uu / ui / buuc / buic⁸⁾. Desgelijx inde korte vocalen met haer gebuur diphthongen / als: lang / laing⁹⁾ / ende / einde¹⁰⁾. Alle dwelc u d'oren wijs maken zullen +nau¹¹⁾ luisterende / of ghij vocalen hoort van eender of verscheiden na*ture / want zijne van eender nature¹²⁾ / moutent vocalen bliven: Zijne van verscheiden¹²⁾ diphthongen of triphthongen¹³⁾ / ten ware u dees twee puntkens .. boven een vocale staende / anders leerden daer ic hier achter meer af schrijven zal¹⁴⁾. Niet te min igelic zijn oordel latende / duinct mij dat alle landen¹⁵⁾ haer vriheit behoren te houden / in tgebruic meest der lainge vocalen en diphthongen / na eische haerder Talen / indien anders¹⁶⁾ niet die zelve te bottelic en plompelic weerstaet die nature van gout ront Nederlants¹⁷⁾ / als zommige plaetsen doen / schrivende en printende / eerden, voor airden, niet merkende¹⁸⁾ op d'onderscheit: Zij eerden met eerwaerdicheit haer overheit / zij airden¹⁹⁾ / d'airde om bezaien. Zij keerden thoi om drogen / Den voller²⁰⁾ kaerde²¹⁾ twollelaken. Tlant is verheert²²⁾ van een geluckih²³⁾ bouf / Zij zijn verhairt²⁴⁾ uit hun oude woonplaets. Den

- 1) Tekst: 'diphthongen'.
- 2) *veel van elkaar weg hebbend, sterk gelijkend op elkaar.*
- 3) *soms.*
- 4) *streeks, gewests.*
- 5) Vgl. p. 70-71.
- 6) Vgl. p. 74.
- 7) Vgl. p. 77-78. Het is wel opmerkelijk dat De Heuter hier twee voorbeelden geeft met vocaal / diftong voor *r*, terwijl dergelijke voorbeelden op p. 77-78 niet te vinden zijn. Inderdaad vinden we vóór *r* in gesloten lettergreep soms *oi* voor *oo* in *Nederduitse Orthographie*; vgl. p. 108 *oirdelen* naast *oordeel*, *oirlapel*, p. 105 *behoirlic* naast *behoorlicke*, p. 25 *oirdaer*.
- 8) Vgl. p. 72-74.
- 9) Vgl. p. 71.
- 10) Vgl. D, p. 115.
- 11) *nauwkeurig.*
- 12) Vul aan: *nature*.
- 13) Deze omschrijving vergelijkte men met die van p. 39 en 40. Daar wijst De Heuter vooral op de samensmelting, hier op verscheidenheid.
- 14) Vgl. p. 92.
- 15) *gewesten, streken.*
- 16) *tenminste.*
- 17) De Heuter gaat dus al uit van een taal die aan zekere normen voldoet. Die normen zelf werkt hij niet erg uit.
- 18) *lettende.*
- 19) *ploegden.*
- 20) *volder.*
- 21) *bewerkte met de wolkam.*
- 22) *beheerst*; de bet. *verwoest* lijkt me hier minder waarschijnlijk.
- 23) *het geluk op zijn zijde hebbend.*
- 24) *vertrokken.*

man heeft zijn gout onrehtelic vermeert / Den man heeft zijnen naem eerlic vermaert²⁵⁾
/ met meer duizenden dezer gelijk²⁶⁾.

25) *bekendheid gegeven.*

26) Waarschijnlijk uit vrees voor homoniemen keurt De Heuiter blijkens de voorbeelden *ee* i.p.v. *aa*, *ae* of *ai* voor *r* af; vgl. enigszins afwijkend D, p. 94.

Vande tsamenvoujijnghe der vocalen genomt diphthongen en triphthongen.

Eerst vande diphthongen of tweklainkers.

Der diphthongen en triphthongen definitie / of bepaliijnghe / beschrijvijnghe en nature / mahmen hier voor inde Lettertafels uitleggijnghe lezen¹⁾ / waer-omme niet van node is tzelve hier weder te verhalen. Alleen mout den Lezer +naerstih ont*houden dat zij gemaect warden van korte vocalen / alzo ic voor inde letter Tafel verhael²⁾. +70
Laet ons nu bezien wat kraht en gebruik die in t'Nederlants mogen en behoren te hebben door alle landen³⁾ / eerst die diphthongen / daer na die triphthongen handelende. Die Latinen geen Triphthongen kennende⁴⁾ / gebruiken maer vijf diphthongen / als: ae. au. ei. eu. oe⁵⁾. waer af zij tot dezen dage alleen au. en eu. alzoot behoort gebruiken⁶⁾. Die Grieken hebben twalef diphthongen^{6a)} / geen Triphthongen. Die Fransoizen gebruikenze beide. Den lezer mout hier naerstih⁷⁾ gedahtih wezen / dat alle diphthongen / als hun vocalen verscheiden geklaine toukomt / waer af ten minsten die twee mouten onthouden zijn / te weten: Deen hart en vol: dander zout / zaht / en eenvoudich luidende en uitsprekende / als hier na zal bliken klaerder inde diphthongen eu. en ou⁸⁾. Dus laet ons beginnen die stellende na d'ordre der vocalen.

ae.

Dees diphthonge den Hollander gemeen bestaet zeer na (als voor is gezeit⁹⁾) die lainge vocale aa. den Brabander en Flamiijnc gemeen / waeromme igelic in zijn lant zal touzien welke hij meest beziht. Angaende mij neme nu deen / dan dander / zonder verbonden willen zijn / na dat mij duinct die nature der woorden¹⁰⁾ te eischen. Tlatijn spreekt dees qualic als blote e. en om te weten dat het diphthonge is aldus ae¹¹⁾. gehaekt als voor: *aequus aequus*, + *aestas aestas*, *aeuum* * *aeuum*, *aestimo aestimo*, *aedifico aedifico*, &c¹²⁾. Den +71

1) Vgl. p. 39-40.

2) Vgl. p. 39, vooral noot 9.

3) *gewesten*.

4) Vgl. p. 40.

5) Vgl. Priscianus I 50: 'Sunt igitur diphthongi, quibus nunc utimur, quattuor (ae, au, eu, oe). i quoque apud antiquos e ponebatur et ei diphthongum faciebat'.

6) Over deze twee Latijnse diftongen spreekt ook Sexiagius, p. 222-226.

6a) Vgl. Mekerchus, p. 103 over het Grieks: 'Diphthongi sunt duodecim: novem propriae, tres impropriae'.

7) *goed*.

8) Vgl. p. 72-77; De Heuiter doelt hier op de diphthongi propriae en impropriae.

9) Vgl. p. 41 en 68.

10) De Heuiter geeft hier te kennen dat hij de spelling wil aanpassen aan de klank van het gesproken woord.

11) De ligatuur die we in verschillende Latijnse teksten aantreffen.

12) Vgl. Sexagius, p. 222: 'Neque me mouet quòd Latini diphthongum ae, de qua iam dicere instituo, item oe, de qua postea dicturus sum, vt e simplex hactenus pronuntiarint. Id enim perperam eos & fecisse, & facere, docti omnes testantur'.

Fransois gebruikt in dezer plaetse zeer overvloedig ai. zelden ae. *aesté*¹⁾ tot onderscheit van *esté*²⁾.

ai.

Die nature wijst waer dees gebeziht mout zijn / dwelc in dees navolgende woorden liht is om horen: geklanc / danc / stanc / zanc³⁾ / naiën / maiën / haiën / waiën / laiën / baiën⁴⁾ / uit welke woorden ic geheel ae. *banne*⁵⁾. Den Fransois gebruikt in veel woorden ai. qualic anders sprekende dan zij schriuen / daer wij ons mouten voor wahten / te weten: *ferai, nai, saint, serai*, met diergelijc⁶⁾. Doutste Latinen hebben ai. gebeziht daer hun nakomers voor genomen hebben ae. welke zij noh na⁷⁾ alle beide verandert hebben in lainge e. met teken van diphthonge / aldus ae. als *aulai, pictai, aquai, musai: aulae, pictae, aquae, musae*⁸⁾. Dees diphthonge bestaet mede die lainge vocale aa⁹⁾.

au.

Dees is den Hoochduits / dan Nederlander gemeender / hou wel veel Neerlantse plaetsen die zelve hart gebruiken¹⁰⁾. Dus niemant zijn vriheit nemende / begere die mijn ooc niet te verliezen / zeggende en schrivende: vrou / kou / rou / mou / voor: vrau / kau / rau / mau / te zeer der katten

1) *zomer*.

2) *geweest*; een bron hiervoor kon ik in de geraadpleegde Franse grammatica's niet vinden.

3) Alle vier de vbb. met nnl. *a* vóór *n* + velaar. Of wil De Heuiter hier een moullering aanduiden?

4) Alle zes de vbb. met Nnl. *aa*; vgl. over deze klank *ai* D, p. 110-112.

5) Duidelijke afwijzing van Sexagius, p. 223, vanwaar we vijf van de zes vbb. terugvinden: 'Vtcrius infinitiuos istos illorum verborum consequens est, hoc qui sequitur modo scribi debere / *naeen / maeen / waeen / zaeen / baeen / laeen / tametsi etiam nonnulli haec aliter scribant, idque etiam (si dijs placet), per y graecum*'.

6) Vgl. Sexagius, p. 224: 'Quàm ineptè vero Galli passim vtantur hac diphthongo *ai*, vel ex pueris nostratibus, qui Gallicum idioma in scholis non loquendo sed de libris discunt, deprehendere possumus, quum Gallicè *mais* sed, *main* manus, & similia pronuntiant, non vt Galli, sed secundum vtriusque literae *a* & *i* verum sonum, quum Galli non multò aliter pronuntient *main*, quàm nos quum meum, dicimus, vt nihil commune habet cum *a* & *i*. Voor citaten van Palsgrave en Meigret vgl. D, p. 113.

7) *later*.

8) Vgl. Quintilianus I vii 18: 'AE syllabam, cuius secundam nunc *e* litteram ponimus, varie per *a* et *i* efferebant; quidam semper ut Graeci, quidam singulariter tantum, cum in dativum vel genitivum casum incidissent, unde *pictai vestis* et *aquai* Vergilius amantissimus vetustatis carminibus inseruit'.

9) Vgl. p. 41, vooral noot 8.

10) Vgl. Lambrecht, p. C viii^v: 'au. Vought wel / in de naaruolghende / ende dierghelike silleben ende woorden / als *Baut / caud / dau / fautzoen / haut / kauten / lau / mauwe / nauwelic / pau / rau / sauwenier / tauwen / vauwen / zauten*. etc.'. De Heuiter's woorden zijn gericht tegen Sexagius, p. 224-225: 'Hac itaque diphthongo *au* scribenda censeo & ea quae dixi, & ista quae sequuntur, *schau* infumibulum, *baut* sagitta obtusa, *vrau* mulier, *trau* fides, *vau* plica, quae postrema nonnulli per duplex vel triplex *uw / trouw* & *vrouw* scribunt, quum vnicum sufficiat'; voor de klank van *au* vgl. D, p. 114-115.

gemeau¹⁾ uitdruckende. wel is waer dat au. wat gebroken niet zonder beval en minnelicheit klijnt / maer plat²⁾ genomen / ende daer voor ou. verwerpen / zo zommige steden doun om tgestadig gemeau neemt alle vriendelicheit +weh. T'latijn en * Fransois dees diphthonge matelic³⁾ bekent / sprekense beide wel en met ⁺⁷² beval⁴⁾ / diemen mah volgen / als: *aura, aurum, aures, auriga, audio, audax, ausculto, ausim, author: au, auquel, aultre, cause*, ende hier na wel den Neerlande in: nau / gau / kau / en zom ander⁵⁾.

ei.

Dees bestaat die lainge vocale ee⁶⁾. Dus dout hier als in ae. geraden is⁷⁾: geneiht / geneeht / gedreht / gedreht / geheit / geheet⁸⁾ / bescheit / bescheet / geleit / geleet⁹⁾. Deze gebruyct den Brabander / daer den Flamijnc (die ic volge) die vocale ij. als: wein wijn / zein zijn / mein mijn / reic rijc / deic dijc / leic lijc¹⁰⁾ volgende d'oude Latinen die dees diphthonge plegen te schriuen / daer hun nakomers tot dezer uren altoos geschreven hebben een lainge e. of i. als: *Neilus*¹¹⁾ *Nilus, aureei, argenteei, puerei, furei*, voor *aurei*¹²⁾, *argentei, pueri, furi* (daer Lucilius mede gect),¹³⁾ *Calleopeia, choreia* voor *Calliopëa, chorëa*¹⁴⁾. Nu bezigen die Latinen *ei*. niet dan in lettel woorden sprekende

- 1) *gemauw*; vgl. p. 79.
- 2) *zonder meer*; dus: wanneer men *au* gaat gebruiken in alle woorden waar je *au* en *ou* schrijft en spreekt.
- 3) *gematigd*; volgens De Heuiter komt deze diftong dus in het Frans niet zeer frequent voor.
- 4) *bevalligheid*.
- 5) In het Frans ontwikkelde de klank die met *au* werd aangeduid, van *a + o* naar 'o ou le son mixte' in de tweede helft van de zestiende eeuw. Het hoofdelement bleef *a*, het tweede deel werd van *o* tot een *oe*-achtige klank. Voor De Heuiter neem ik aan dat *au* hetzelfde klonk als in hedendaags Nederlands, terwijl de formulering van de verworpen klank doet denken aan lange, gerekte uitspraak van het eerste element. Vgl. D, p. 114-115 en aant.
- 6) De klanken, aangeduid met *ei* en *ee*, liggen niet ver uiteen en kunnen in hetzelfde woord gebruikt worden, zonder dat betekenis-verschil optreedt.
- 7) Vgl. p. 70.
- 8) *heet gemaakt*.
- 9) Hij kiest dus niet voor de Westvlaamse *e* of de Brabantse en Hollandse *ei*; ook in de tekst van *Nederduitse Orthographie* valt geen voorkeur te ontdekken; vgl. D, p. 115.
- 10) De Heuiter tracht hier fonetisch te spellen en propageert bovendien de *ei*-spelling voor de Brabantse uitspraak. Zijn woorden zijn waarschijnlijk gebaseerd op Sexagius, p. 226-227: 'Ac in primis per *ei* scribenda censeo quae nostrates communiter per duplex *ij* scribunt, vel olim per simplex *i* scribere soliti sunt: () Sunt autem quae puto, haec hisque similia, *ghei / meï / zëi / meïn / zëin / quum tu, me, illa, meum, suum, dicere volumus. Item beïten mordere, beït morde, bleï laetus, leïen pati*'; vgl. Lambrecht A ii^v: 'maar de bezonder faute van dézen (t.w. de Brabanders) es / () námende i ei', en Erasmus, kol. 936: 'Siquidem apud Brabantos, campestres quidam pro i, sonant diphthongum Graecam εi, quam evidententer audis quum nostrate lingua dicis *ovum* ()'.
- 11) Tekst: '*Neilos*'; vgl. ook het slot van noot 14.
- 12) Tekst: '*furei, aurei*, voor *argentei*' enz.
- 13) In de tekst ontbreekt de komma.
- 14) Vgl. D, p.48. Quintilianus I vii 15-16: 'Ditius duravit, ut e et i iungendis eadem ratione qua Graeci εi uterentur; ea casibus numerisque discreta est, ut Lucilius praecipit: *Iam puerei venere, e postremum facito atque i, Ut pueri plures fiant; ac deinceps idem: Mendaci furique addes e, cum dare furi lusseris. Quod quidem cum supervacuum est, quia i tam longae quam brevis naturam habet, tum incommodum aliquando. Nam in iis, quae proximam ubi ultima litteram e habebunt et i longa terminabuntur, illam rationem sequentes utemur e gemina,*

van veel / als: *treis, forteis, terribileis*¹⁾, en dat noh alleen hun Poeten of in drij of vier onvolmaecte woorden / *eia, hei*. Den Fransois spreect ei. in veel woorden wel²⁾ / als: *merueille, veiller*: qualic in *feit, feirent, seigneur, veint*, dees sprekende oft lainge j.³⁾ waren⁴⁾.

eu. en ui.

Die diphthonge eu. heeft deze tijt twe uitspraken. Deen hart op d'oude [†]maniere beide die vocalen uit*druckende / als die Latinen noh spreken: *heus, orpheus* ⁺⁷³ etc.⁵⁾ Dander minnelic der vocalen kraht bedwijnende en verdruckende⁶⁾ / als heden daehs die gout Fransois spreken doun / zeggende: *peu, feu, deux, eut, seigneur, lecteur, heur*⁷⁾. Maer want dit doude natuirlicste diphthongs uitsprake gevalst is om een zoute⁸⁾ vrouwelicke spraec te maken / daer d'ouders mannelic gesproken hebben⁹⁾ / als noh op dezen dage blijkt onder die Franse en Walse bouren / die *peu, feu*, en ander diergelike woorden harder uitspreken¹⁰⁾ / en manlicker / ja also die Latinen: *heus*, doun mogen die willen daer deze gevalste uitsprake¹¹⁾ plaets schijnt te hebben / onder den Flamijnc en Hollander / gebruiken en stellen inde plaetse van eu. oe. als daer den Brabander zeit¹²⁾: mogen / togen¹³⁾ / drogen / zogen / logen / pogen / hogen / spellen inde plaetse van meugen / teugen / dreugen / zeugen / leugen /

qualia sunt haec *aurei, argentei* et his similia'. Priscianus I 50: '() et *ei* diphthongum faciebat, quam pro omni *i* longa scribebant more antiquo Graecorum'; I 55: '() in aliis vero consonante sequente pro *ei* diphthongo longam *i* ponimus ut "Νειλος" Nilus'.

- 1) Vgl. Mekerchus, p. 123 over *ei*: 'Sed paullatim exolevit, adeò ut nunc ne accusativos quidem illos plurales omneis, *treis, parteis, scribamus*'.
- 2) *goed*.
- 3) *i*.
- 4) Vgl. D, p. 104, 116 en aant. en Caron, p. 132-133, noot 5.
- 5) De Heuiter wijkt hier duidelijk af van Sexagius, p. 228 die tenminste in *heus* de diftong tot de impropriae rekende: 'Ad horum rationem vel non admodum dissimilem pronuntiari debet Latinum heus. Item euge, & Tydeus, non verò ita duriter vt plerique faciunt quasi per *ε* scripta essent, & non per *e*, quod mollius quiddam sonat'. Maar Sexagius wijkt dan ook af van de gangbare opvatting, zoals hij zelf zegt. Vgl. D, p. 118.
- 6) Zie voor deze tegenstelling tussen de diphthongi propriae en impropriae ook p. 70 en aant. Merkwaardig genoeg lijken die impropriae het meest te voldoen aan de definitie die De Heuiter op p. 39 van diftongen gaf.
- 7) De eerste drie voorbeelden van De Heuiter zijn dezelfde als bij Sexagius op p. 228: 'Caeterum non assentior ijs qui Latinam diphthongum *eu* non admodum dissimili sono, atque *eam* de qua modo egimus pronunciant, quum ea alium sonum postulet, non dissimilem ab illo quem audis apud Gallos dum *peu* parum, vel *feu* ignem, *deux* duo dicunt'. De Heuiter werd hier dus zeker door Sexagius beïnvloed.
- 8) *zoete*; vgl. p. 75.
- 9) Dus met diphthongi propriae.
- 10) Inderdaad heeft de beschreven ontwikkeling in het Frans plaatsgehad; vgl. Caron, p. 37-40 en Thurot I, p. 443 en 517-518.
- 11) De Heuiter als luisteraar!
- 12) Weer: de waarnemer van het gesprokene!
- 13) *tonen*, of *trekken*.

peugen / heugen¹⁾ / moegen / toegen / droegen / zoegen / loegen / poegen / hoegen / etc.²⁾ waer dat d'oprehte uitsprake van oe. te passe komt / haerlij³⁾ nohtans niet ontweldigende met die Fransoizen die gevalste uitsprake van eu. maer keus daer af latende / ic nohtans liever oe. dan gevalste eu. gebruikende / angezien dopreht oude gebruik van eu. den Brabander klaer en opentlic uitdruct / in alle woorden daer den Flamijnc en Hollander (die ic volge) gebruiken ui. ende die zom die lainge vocale uu. den Hoohduits zeer gemeen / te weten: heus / huis / huus: leus / luis / luus: keus / kuis / kuus⁴⁾: +eut / uit / uut: * eul / uil / uul: beul / buil / buul: beuc / buic / buuc: keul / kuil / kuul: geul / guil / guul: veul / vuil / vuul: eu / ui⁵⁾ / uu / welke Brabantse⁺⁷⁴ woorden die zom niet met eu. maer met die Triphthonge eui. schinen geschreven willen zijn⁶⁾. T'latijn gebruct eu. zeer zelden / ten ware in Griecse woorden: *euge*, *eugium*, *eugeniae*, *eurus*, *eupatorium*⁷⁾. hier uit is genouh te bemercken die nature / kraht / en tgebruic der diphthongen ui⁸⁾. die t'Fransois wel⁹⁾ gebruct / te weten: *nuict*, *huict*, *fruict*, *construict*, *duict*, *depuis*, *fuict*, *bruit*, met meer ander / waerom ic vande zelve niet meer schriuen zal¹⁰⁾.

- 1) In deze werkwoorden - alle met *oge* - schijnt De Heuiter het Brabants te willen stellen tegenover het palatale Hollands en Vlaams; zie echter n. 2.
- 2) Voor deze *oe* zie p. 74-75 en aant. De Heuiter is dus van mening dat Hollander en Vlaming in deze woorden ten onrechte *eu* spellen, omdat met dat teken niet de juiste klank wordt weergegeven. Er bestond dus volgens hem een duidelijk uitspraakverschil in de verschillende gewesten. Het merkwaardige is dat De Heuiter hier - evenals op p. 74-75 - scherplange en zachtlange *o* over één kam scheert: *mogen* heeft immers zachtlange *o*, de andere voorbeelden alle scherplange! Vgl. ook D, p. 122-123.
- 3) *hen*.
- 4) Tekst: 'kuus /'.
- 5) Tekst: 'u'.
- 6) Vgl. Lambrecht A II^V: '() schrijft de Brábarter qwálic búten / ghemerct dat hy tselfde woord pronuncieerd ende uitspreect aldus / beuten: maar de bezonder faute van dézen es / dat hy de letter u qwálic naamd / zegghende eu ()' en Sexagius, p. 227-228: 'Diphthongus *eu* non longius distat ab *au* quam *a* ab *ē*: proinde ad eum modum quo *aut* scribimus quum vetus significare volumus, sic *eut* scribemus quum *e* vel *ex* dicere volumus, & consequenter *bēuten* extra, *flēuten* fistulae, *dēuuel* dyabolus, *bēuck* venter, *vēul* sordidus, *brēuken* vti, *verzēumen* omittere, *tēun* seps, *crēupen* repere, *dēuster* obscurum, *dēum* pollex, *hēus* domus, *vēust* pugnus, *bēuze* canalus. Quam autem inscitè haec scripserint nostrates per *u* & *y* Graecum *huys* domus scribentes, facile conuincetur cum per ea quae dicta sunt, tum per Gallos qui *huys* dicunt ostium, & *suys* sum, longe diuerso sono quam hic de quo agimus'. Zeven van de elf voorbeelden van De Heuiter vinden we dus bij Sexagius terug, wel weer een bewijs van diens invloed op De Heuiter; vgl. D, p. 117-118. De Heuiter wijst dus op het bestaan van diftongering in Vlaanderen en Holland; vgl. Caron, p. 118-119, n. 6. De Heuiter's woorden hoeven niet te wijzen op het samenvallen van *ui*¹ en *ui*² (vgl. p. 80 *eu*): de laatste werd in Brabant immers vaak als *ei* gerealiseerd! Vgl. ook D, p. 130.
- 7) Vgl. Janssen I, p. 32.
- 8) Die dus in Vlaanderen en Holland geschreven dient te worden waar de Brabander *eu* spelt, en elders voor klanken die dezelfde zijn als in de gegeven voorbeelden.
- 9) *goed*.
- 10) In het zestiende-eeuwse Frans hebben we met een dalende diftong te doen, dus ook in het Nederlands van De Heuiter; vgl. D, p. 127-128 en aant.

ie.

Dees diphthonge bestaat¹⁾ die vocalen ee. ij²⁾. zo ider in zijn lant³⁾ mah mercken / al voor: vier vijf / dier dijr / getier getijr / zier zijr / mier mijr / lier lijr / bier bijr⁴⁾. Voorts: bien been / stien steen / gien geen / allien alleen / gemien gemeen / ien een / vande welke ic altemet gebrucike ie. altemet ee⁵⁾. D'oude Latinen hebben deze mede gebrucit / eerst voor ei. maer zijn beide gestorven / als mede ai. hebbende hun plaetse ingenomen de lainge e. en j⁶⁾. Den Fransois gebrucit ie. wel⁷⁾: *mien, sien*⁸⁾, *tien, bien, premier, siege, viel, ancien*, met meer duizenden⁹⁾.

oe. en ou.

Die diphthonge oe. Flaenderen gemeen heeft gebuirschap met die vocalen o. oo. die ic vele¹⁰⁾ en gaerne daer voor meest gebrucike / om dat d'uitsprake

- 1) Vgl. p. 72 en n. 7 aldaar.
- 2) De Heuiter bedoelt de lange vocaal *i*.
- 3) *gewest, streek*.
- 4) Vgl. Sexagius, p. 202-203: 'scribe sanè per duplex *ii viir*, relicta inepta qua hactenus vsi sumus scriptura *vier*: sic pro vltima syllaba illius dictionis *fourbir*, quae apud nos cereuisiam denotat, scribe *biir*. Ad eundem modum pro vltima in *saisir* quae pedicillum significat, scribe *ziir*: & pro vltima in *vomir*, quae formicam significat, scribe: *miir*: & sicut Galli scribunt *vil vilis*, sic nos *wiil* rota, item *dijp* profundus, *brif* epistola, *dijffur*, *wiig* cunae, *ziin*, videre, *niit* nihil, *diir* animal, *liicht* mentitur, ac infinita similia, quae omnia nostri scibere consueuerunt per diphthongum *ie*, contra omnem tum rationem, tum aliarum gentium morem'. De eerste vijf voorbeelden van De Heuiter en Sexagius zijn dezelfde, wat op navolging van De Heuiter wijst. Opvallend is dat De Heuiter - in tegenstelling tot Sexagius - alleen voorbeelden geeft met *ie* of *ij* vóór *r*: wsch. wil hij zeggen dat de klankwaarde van *ie* en *ij* vóór *r* dezelfde is; vgl. D, p. 119.
- 5) Vgl. Sexagius, p. 231-232: 'verum nostrates communiter scribunt per duplex *ee Peeter* / vt & reliqua omnia quae hac diphthongo scribenda essent, abutentes interim eadem ad alium sonum, vt dictum est. Censeo igitur ad exemplum Gallorum scribendum à nobis *tien* digitus pedis, *bien* crus, *hier* dominus, *mier* plus, *tier* tener, *ien* vnus, *stien* lapis, *tuie* duo, *gien* nullus, *zie* mare, *lier* scala, *lieren* discere, *wienen* plorare, *zier* valde, *smieken* flagitare, *vliesch* caro, *allien* solus, *lienen* mutuaere, *vie* simultas, *iet* iusiurandum, *vriez* timor, *giest* spiritus, *biest* bestia, *giet* vadit, *wiet* scit, *hiet* iubeo vel calidum. Caeterum diphthongus haec interdum longa est, siue ex *e* longa conflata, interdum breuis: cuius discrimen non potes commodius accipere quam collatione harum duarum vocum *hiet* quum iubeo, & *hiet* quum iubeo vel calidum significat, vt posterius longum sit, quod propterea scribendum censerem duplici *ee*, vel simplici cui adderem, in signum accentum circumflexum ('). Weer is De Heuiter geïnspireerd door Sexagius, waarbij het opvalt dat De Heuiter voorbeelden alle op *n* eindigen.
- 6) De lange vocaal *i*.
- 7) *goed*.
- 8) Tekst: '*sien* /'.
- 9) Vgl. Sexagius, p. 231: 'Certè & huius diphthongi poterant nostrates à Gallis verum didicisse vsum quum scribunt *mien, tien, sien*, meum, tuum, suum, *bien* benè, *hier* heri, *Pierre* Petrus, (') en p. 203: 'Videre enim licet apud Gallos rectum huius diphthongi *ie* vsum in *sien, tien, mien, hier, miel, fiel, premier, dernier*', waar we weer een aantal voorbeelden van De Heuiter terugvinden. Op grond van de door Sexagius en De Heuiter gemaakte vergelijking met het Frans moeten we aannemen dat *ie* in deze woorden een stijgende diftong voorstelt. Of De Heuiter binnen het teken *ie* nog de tegenstelling ziet die Sexagius signaleert in zijn woorden die ik hier aan het einde van noot 5 citeerde, valt niet op te maken. Vgl. D, p. 119-120.
- 10) *graag mag* (verbum), of: *dikwijls* (adverbium)?

+volder en starker valt¹⁾. Onze schrijvers hebben dezer twe * diphthongen nature in veel woorden wel onderhouden / maer in den meesten dele qualic. Wel²⁾ schrijft +75 den Brabander: zoegē / broet *pain*, kloet / schoet / doet /³⁾ moet en meer ander dees gelijc⁴⁾. Den Flamijnc: moegen / toegen / gedoegen (die zom zeer hart met eu. en ander noh harder en onbehoorlicker met ue. schrivende)⁵⁾ zoen / gewoen / getoen⁶⁾. Maer qualic schriuen zij beide: boeck / doeck / kloeck⁷⁾ / moet / doet *faictes*, doen / goet / groen / hoet / voet / zoet / broen *couuer oefs*, broer / met duizent ander die met ou. aldus behoren geschreven te warden: bouc / kouc / douc / mout / dout / doun / gout / groun / hout / vout / zout / brout / brour / also ons leert die natuir en die Franse woorden dezen van geluit gelijc / te weten: *d'ou, bout, mout, goutte, voute*⁸⁾. Ic weet wel dat veel woorden dan in twifel komen *watmer*⁹⁾ mede meint / als in *gout / d'or of bon: zout / doulx, of salé: hout / du bois, vng chapeu, of tenez: mout / il faut, couraige, of d'ou on brasse la ceruoise: brout /¹⁰⁾ brassez, of la galline couue ses oefs*, en zo meer ander¹¹⁾. Maer dees zake nau over-

- 1) Hier prevaleert dus niet zozeer de gehoorde en gesproken klank, maar de gewenste klank, de welluidendheid van het Nederlands.
- 2) *goed*.
- 3) Tekst 'doet moet'.
- 4) Vgl. Sexagius, p. 229: 'Per *oe* plerique scribunt *zoe* sic, idque recte, cui consimiliter scribenda sunt *loes* cautus, *boem* arbor, *boen* faba, *doet* mors, *broet* panis, *hoet* caput, *hoech* altè, *roet* rubrum, *droeg* siccus, *schoet* sinus, *oer* auris, *moer* aethiops'. Op grond van de woorden die Sexagius met *oe* wenst te spellen, concludeerde ik dat door hem met *oe* worden weergegeven de woorden met scherplange *o* (vgl. D, p. 121-122). Van de voorbeelden bij De Heuiter hebben *broet, schoet, doet* (die we ook bij Sexagius vinden), *kloet* en *moet* eveneens scherplange *o*, evenals misschien *zoegē* (indien presensvorm bij *zogen*; vgl. D, p. 122). Deze woorden hebben dus een minder volle *o*-klank dan de woorden die zachtlange *o* hebben. Maar op p. 73 schreef hij nog dat scherplange *o* in Brabant als *oo* gerealiseerd werd. Is hij hier misschien slachtoffer van zijn propaganda voor *oo* geworden?
- 5) Men vraagt zich af of er alleen sprake is van *eu* (c.q. *ue*-)spelling en of die niet met *eu*-uitspraak kan samenhangen.
- 6) *Toegen, gedoegen* en *getoen* hebben scherplange *o*, de overige zachtlange. Was De Heuiter waarneming fout? Misschien. Maar in zijn voorbeelden staan slechts *g* en *n* achter *oe* en juist voor deze consonanten waren zachtlange *o*'s in scherplange overgegaan in het Zuid-oostvlaams; vgl. D, p. 122-123.
- 7) De Heuiter zal op p. 83 nadrukkelijk *ck* in absolute auslaut verwerpen. Schreef hij in deze drie voorbeelden met opzet zo, om de fout nog erger te maken?
- 8) Vgl. Sexagius, p. 230: 'Diphthongvs *ou* à Gallis, quibus non minus quam nobis frequens est, & scribitur & vsurpatur recte, vt dum *clou* dicunt clauus, *tour* turris, *bout* extremum, *toute* tota, *bouter* trudere, *sous* subter, *goutte* gutta. Ad horum exemplum scribere deberemus nostra quae ad eundem sonum proferimus. vtpote *doun* facere, *hout* galerus, *mout* animus, *gout* bonus, *vout* pes, *blout* sanguis, *vlout* fluxus, *drouch* gerebat, *houue* villa, *behouuen* egere, *schoun* calceus; quorum pleraque nonnulli per *oe* scribunt pro *schoun* *schoen*'. De grote overeenkomst in voorbeelden wijst weer op navolging door De Heuiter. De vergelijking met het Frans (vgl. ook p. 77) wijst erop dat het teken *ou* bij Sexagius en De Heuiter een klank verbeeldt die geheel of nagenoeg geheel gelijk is aan onze *oe*-klank, zeker in de tot nu toe gegeven voorbeelden.
- 9) *wat men er*.
- 10) Tekst: 'brout *brassez*'.
- 11) De Heuiter duidt hier dus op homoniemen.

leggende en wel inziende / bevin dat die voorzeide woorden zo wij die spreken / geensins met oe. mogen geschreven warden / min met uu. au. eu. ja zom qualic met ou¹⁾. om den voorzeiden twifel weh te nemen / maer schijnt dat wij inde zom / te weten daer o. hartste gehoort wart behoren te stellen die lainge vocale oo. als: goout / or. gout / bon. zoout / salé, zout doux en diergelike²⁾. Of die dit niet willen geheingen mouten liden ons hier te gebreken *enige* *ander* vocale om plat³⁾ te schrijven: or, salé, tenez, brassez, mout met veel meer ander / waer af mij duinct⁴⁾ +76 (latende igelic zijn vrij oordel) dat wij inde zom dan zouden behoren die triphthonge aou. te gebruiken / te weten: gaout / or. zaout / salé, haout / du bois. maout⁴⁾ / pour brasser, braout / brassez. raout /⁵⁾ repentez⁶⁾. Maer want⁷⁾ dees Triphthonge den schriver onbekent is⁸⁾ / indien imant⁹⁾ hier aou / nok oo. niet behaecht / maer wilt liever behouden ou¹⁰⁾. zo mout ghij verstaen dat alle vocalen (zo voorzeit is en die Latinen leren¹¹⁾) thien of twalef verscheiden geluits klainc voorts brengen / dwelc want ons gemeente te lainc ende te doincker waer te verclaren / onthout dees voorzeide twe alleen naerstih. Deen is hart / luide en starc: Dander zaht / stil en krainc zo ic voor vande diphthonge eu. mede betoont hebbe¹²⁾ / dwelc u meest wijs maken zullen a.o. en u. zo ziliij¹³⁾ mogen weten / die Brabanders / Flamijngen / Geldersen en Hollanders / dic horen spreken en wel konen oordelen / lettende op woorden daer au. oe. en ou. vallen. Voorts is waer datmen in alle talen des werelts / veel woorden vint van eender letteren¹⁴⁾ / nohtans in verscheide redenen¹⁵⁾ verscheide zaken betonende¹⁶⁾ / als in onze tale zijn dees: T'kint heeft een zout wezen / zuldij te middage thuis wezen? Tis den zesten dezer maent / maent u schulden in¹⁷⁾. Hij bad God om gracie / hij is tot Aken int bad. Hij leit te bet / ghij mouter *bet an. Tis die zeste weke / ic weke van kern. Luit die klokke / speelt op * die luit. Hou heet den¹⁷⁾ +77 man / heet het water. Zij zagen eken bart¹⁸⁾ / zij zagen hem komen. Dat misdaet is vergeven / den Konijnc is vergeven / met meer duizenden¹⁹⁾. Mede is onmogelic van enige vocalen diphthongen te maken die geheel

- 1) Het teken *ou* voldoet De Heuiter in een aantal gevallen dus ook eigenlijk niet.
- 2) Vgl. Van Heule I, p. 5: 'Men zoude nae onze uytspreek *Hoout, Stoout, Soout*, mogen schrijven / om het verscheyden uytspreeken van de *ou* te onderscheyden / maer dewijl / het vermeerderen van eene *o* zeer groote veranderinge zoude maeken / zo hebben wy *ou* ende *ou*, (welk is als *oouw*) ()'.
- 3) *duidelijk*.
- 4) Tekst: 'maout,'.
- 5) Tekst: 'raout,'.
- 6) Kende De Heuiter deze triftong als teken misschien van Meigret die hem b.v. in *pauvre* schrijft: *paouvre* (Livet, p. 57)?
- 7) *omdat*.
- 8) Vgl. ook p. 79.
- 9) Tekst: 'jmant'.
- 10) Iets wat De Heuiter zelf ook doet.
- 11) Vgl. p. 65.
- 12) Vgl. p. 72-73; ook hier weer de diphthongi *propriae* en *impropriae*.
- 13) *zij, zijlieden*.
- 14) *woorden die hetzelfde geschreven worden*.
- 15) *zinnen*.
- 16) *aanduidende*.
- 17) *vorder... in*.
- 18) *eiken plank*; met name *eken* is Vlaams.
- 19) Vgl. voor deze benadering van homoniemen D, p. 126 en de daar aangegeven literatuur.

zullen uitdrucken die slibberachtige draaijnge onzer toingen / daerom datmen mout nemen altoos die naestgelikende diphthongen of triphthongen / als inde voorzeide woorden zijn ou. ou. aou. angezien die penne onmogelic is ons toinge te volgen¹⁾. Ooc is waer datmen hoort door die Nederlanden diphthongen spreken en vocalen / die onmogelic waer met onze letteren uit te drucken / dus datmen die naest gebuiren neme / of die gemeen sprake totter letteren nature gewen te dalen / dwelc ic bekenne zeer swaer om doun wezen / ia in tgeheel onmogelic²⁾. Dus laet alledijnc schriuen alzoot luit en klijnc / want als Quintilianus wel zeit: Letteren zijn alleen gevonden om tgeluit onzer spraken te bewaren / ende als geleende panden den Lezer getroulic dat haer bevolen is / voor ogen te leggen³⁾. oe. spreken nu die Latinisten qualic met e. als voor: *poena, coenum, coelum, coena: pena, celum, cenum, cena*⁴⁾. Die Fransoizen kennen oe. zeer zelden *oeuure, oef*, maer ou. zeer wel / als: *bout, tout, pour, nous, tour, gouuerner, trouuer, soubz.* altoos ou. zacht en zout⁵⁾ / nimmermeer hart gebruikende⁶⁾.

oi.

+Dezer nature is gout te kennen / in deze navolgen*de woorden: *beroit / doit / goit / hoit / koi / loi / moi / oit / noit / poit*⁷⁾ / *toit / vloit / zoi*⁸⁾. Voorts in deze: *kloinken / droinken / voinken / hoingen / zoinc / kloinc / moinc*⁹⁾ / *proincken / roincken / stoincken / toingen / voingen / wroingen / zoingen* en dezer

- 1) Het (geschreven) teken kan dus niet altijd de klank ten volle weergeven.
- 2) Men schrijve dus zoveel mogelijk in overeenstemming met het gesprokene; is dit niet mogelijk, benader de klank dan met de gebruikelijke tekens. Een tweede mogelijkheid is: spreek niet meer van die ongecultiveerde klanken, zodat ons tekensysteem het gesprokene wél volledig kan weergeven. Vgl. ook zijn verwerping van *ao, eo* en *ue* op p. 81; verder p. 85 en D, p. 83 en Hellinga, *Opbouw*, p. 103-104.
- 3) Quintilianus I vii 30-31: 'Ego (nisi quod consuetudo obtinuerit) sic scribendum quidque iudico, quomodo sonat. Hic enim est usus litterarum, ut custodiant voces et velut depositum reddant legentibus, itaque id exprimere debent quod dicturi sumus'.
- 4) Vgl. ook Sexagius, p. 229: 'Sed & ex his cognoscere licet quomodo & apud Latinos diphthongus haec *oe* pronuntiari debeat'. Deze woorden van Sexagius lijken - gezien het *debeat* - ook een veroordeling in te houden van de bij de Latinisten in zwang zijnde uitspraak van *oe*.
- 5) Als diphthongus propria dus.
- 6) Vgl. D, p. 125 en aant. aldaar; de klank van Franse *ou* komt overeen met Nnl. *oe*.
- 7) *drinkt; pooien*, een zestiende-eeuws woord, vooral gebezigd voor het drinken van geestrijke dranken.
- 8) Vgl. voor deze woorden met Nnl. *ooi* ook Sexagius, p. 229-230: 'Quae autem per diphthongum *oe*, & quae per *oi* scribenda sint non melius dijudicabis quam ex collatione dictionum, *noet* necessitas, quam per *oe* scripsimus, & *noit* nunquam, quam per *oi* scribendam aurium sensus praecipit: quemadmodum per *oi* scribendum est etiam *genoit* inuitatus, *gedoit* occisus, sonat enim istud *doit* exilius quiddam, quam *doet* mors. Item *beroit* facultatibus exutus, *hoi* foenum, *vloi* pulex, *koi* caula, *moi* pulcher, *noi* inuitus', waaraan ik van p. 242 nog '*oit* vnquam', van p. 243 '*doit* occide', van p. 244, '*loien* plumbata' toevoeg. Ook in de voorbeelden bestaat dus weer duidelijke relatie tussen Sexagius en De Heuiter.
- 9) *monnik*.

gelijk¹⁾ j. hier zo notelic als in ai²⁾. nohtans van a. en o. starker vocalen dan zij is³⁾ zeer verdoinkert wardende / meest daer n. volht die mits haer natuirlic getin⁴⁾ alle vocalen wat verdoinkert⁵⁾. T'fransois gebruict oi. in zommige woorden qualic / als: *disoit, estoit, viuoit, faisoit, auoir, vouloir, tresoir, noir* met meer duizent / sprekende dees woorden of zij geschreven waren met oo. als: *disoot, estoot, viuoot, faisoot*, etc. Maer in dees navolgende / en dezer gelijk spreken zij oi. wel: *moi, soi, toi, quol*⁶⁾.

Waerschuwe.

Want alle diphthongen en triphthongen / uit haer nature lainc zijn / alzo bekent is die t'Latijn en Griex een lettel gesmaect hebben / ia al die daer op letten wil⁷⁾ / is onnotelic t'Neerlants in t'spreken en schriuen beswaren met uitdruckijnghe der lainge vocalen / te weten: maiën / naiën / waiën / zaiën / leiden / zeiden / draiën / frai / genai / gekrai / gedrai / is niet van node te schriuen: maaijën / naaijën / waaijën / zaaijën / leijden / zeijden⁸⁾ / draaijen / fraaij / genaaij / gekraaij / gedraaij⁹⁾. Desgelijx oordelt in alle ander vocalen en diphthongen / maeschap¹⁰⁾ van lainge vocalen zijnde.

Vande triphthongen of driklainkers.

Gelijc die triphthongen den gemeen man¹¹⁾ altoos onbekent zijn geweest / uitgenomen zeer weinigh / daer nohtans die zelve ons met die Fransoizen gemeen +79 zijn: alzo om die nu bekent te maken bidd'ic den goutwilligen Lezer

1) Alle voorbeelden dus met Nnl. *o* vóór *ng* of *nk*.

2) Vgl. p. 71.

3) Vgl. p. 41, noot 6.

4) *geklank*.

5) Het komt me voor dat De Heuiter hier doelt op de nasalerende invloed die *n* op de voorafgaande vocaal heeft. Of moeten we hier, evenals bij *ai* op p. 71, aan mouillering denken?

6) De Heuiter stelt in deze woorden *oi* in auslout tegenover *oi* vóór dentaal; in het laatste geval hoorde men in het Frans de *i* niet meer, maar een lange vocaal *o*; vgl. Erasmus, kol. 938: 'oi diphthongus Gallis quibusdam est familiarissima, quum vulgari more dicunt, mihi, tibi, sibi' (waarbij hij in margine vermeldt: 'moi, toi, soi'); 'aut quum pronunciant fidem, legem, ac regem' (in margine: 'foi, loi, roi'): 'Hic enim audis evidenter utramque vocalem o, et i'. Deze zelfde klank moeten we dus voor het Nederlands van De Heuiter aannemen in beide hier-boven genoemde groepen woorden met *oi*, zij het dan ook dat in het laatste geval, de woorden dus met Nnl. *o* vóór *ng* of *nk*, het *i*-element minder duidelijk gerealiseerd werd. Vgl. verder D, p. 124-125.

7) Vgl. Janssen I, p. 30.

8) Waarom niet consequent ook *leeijden* / *zeeijden*? Waarschijnlijk omdat De Heuiter deze schrijfwijze in het geheel niet kende, in tegenstelling tot b.v. de spelling *maaijen*.

9) De Heuiter keert zich hier duidelijk tegen Sexagius, p. 223 die in deze woorden *ae* wil spellen: 'Vterius infinituos istos illorum verborum consequens est, hoc qui sequitur modo scribi debere, *naeen* / *maeen* / *waeen* / *zaeen* / *baeen* / *laeen* / tametsi etiam nonnulli haec aliter scribant, idque etiam (si dijs placet), per *y* graecum, de cuius vera prolatione apud grammaticos maxima, si qua alia, altercatio est ()'

10) *verwant*.

11) *de gewone man*.

op haer nature / nau¹⁾ wel ende naerstih te willen letten / al ere hij daer van oordele / dwelc gedaen hebbende / twifel niet of zij zullen met alle geleerden beliden dat zij ons Nederduits zo notelic zijn / als die diphthongen²⁾.

aeu.

Deze triphthonge hoortmen openlic in: blaeu / flaeu / graeu / haeu³⁾ / klaeu / laeu / paeu / raeu / alle der drij vocalen geluit tsamen in ene sijllabe gesmolten haer openbarende⁴⁾ / dat alle triphthongen eigen is: hier voor te schriuen: blaau / flaaui / graau / haau / klaau / laau / paaui / raau / zult door onnotelicke gapijngge een zoute sprake / hart maken⁵⁾.

aou.

Deze triphthonge in geen ufenijng zijnde / wart openlic ende klaer in veel woorden gehoort / daer ghij af lezen mocht voor inde diphthonge oe. ende ou. ende diet gelieft mahse ufenen en bezigen⁶⁾.

eau.

In gemeen den Flamijnc en Hollander / als men klaerlic hoort in bleau-ën⁷⁾ / geauën / meauën / preauën⁸⁾ / reauën⁹⁾ / schreauën / teau¹⁰⁾ / teauën¹¹⁾. Maer hou wel dees den Fransois mede gebruikt / zeggende: *eau, beau chapeau*¹²⁾, nohtans bezige ic

1) *nauwkeurig*.

2) Sexagius, p. 233 spreekt ook over de triftongen, maar beschrijft er slechts één: 'Habemus & triphthongos, quas in aliud tempus statueram differre, cum alijs multis minutioribus, quòd crassissima quaeque & vnde reliqua minutiora dependent, discentibus primum offerenda sint. Verum ne ingeniosis, qui haec diligentius fortassis examinare volent, desit materia minutiora illa per se discutiendi, de vna tantum triphthongo dicam, quam vel rudiores eò minus reijcere poterunt, quòd à Gallis iam dudum recepta sit, tametsi non censeam vt promiscuè recipiamus, quibus illos vsos inuenimus, sed cum delectu, quum ratione constare dignoscemus'.

3) Bij het ww. *hauwen*, 'met een grauw naar iets of iemand bijten', of bij het subst. *hauw*, 'dop, peul'; vgl. D, p.220, noot 161.

4) Vgl. ook de omschrijving op p. 40.

5) De Heuiter verwerpt de spelling *aau* dus omdat hij spelling-pronunciation vreest met een 'gapende' *aa*. Het onderscheid dat hij maakt tussen de woorden met *au* en *aeu* is niet gefantaseerd: het berust op een reëel uitspraakverschil dat voortkomt uit de herkomst van het eerste element: de woorden met *aeu* gaan terug op *â + w*, de andere niet; vgl. D, p. 128-129.

6) Vgl. p. 76.

7) *schreeuwen*.

8) *heimelijk wegnemen*.

9) *een dode afleggen*; of: *vernielen*.

10) *vertroeteld mens, sukkel*.

11) *Teeuwes*; of pl. bij *teau*.

12) Een stijgend-dalende klank, met *a* als top; vgl. D, p. 95.

hier voor liever met den Brabander die ⁺lainge e. als: gewen / prewen / mewen / *
rewen / schrewen / tewen. Igelic volge dat hem tzoutste schijnt en best behaecht¹³⁾. ⁺80

13) Vgl. Lambrecht p. D I^f: 'eau. Schikt haar voeghelic / in de naar uolghende ende dierghelike
silleben ende woorden / als Leau / Meaus / reastroa / gheauwen / zeusch / etc.' en
Montanus, p. 106: 'Leaw, eaw, ic schreaw, zeitmen voor Leew, eew, ic schreew', waardoor
zeker voor het Vlaams de woorden van De Heuiter bevestigd zijn. De voorbeelden van De
Heuiter vertonen niet hetzelfde beeld als die van Lambrecht, bij wie ze alle teruggaan op
wgm. *ai* of *ë*. Het is in elk geval wel opmerkelijk dat De Heuiter hier zo duidelijk propaganda
maakt voor een fraaie taal.

eui.

Dits een platte¹⁾ Hollandse Triphthonge plaets hebbende in deze en dezer gelijke woorden: geleui / speui / reui / leui / freuit / heuike / daer den Flamijnc en Brabander meest bezigen die diphthonge ei / te weten: gelei / spei / rei / lei²⁾.

ieu.

Is van niet veel woorden rijc / als is aeu. en oui. maer nohtans bekend in dees en dezer gelijc: nieu / hieu / stieu³⁾. Den Fransois seit: *Dieu, lieu*⁴⁾.

oui.

Dees konen wij geensins lochenen⁵⁾ in duizentih⁶⁾ woorden / nohtans den meesten dele der Nederlanden onbekent / en zeer ongeschictelic daer voor bezigende ou. en oe. als blijkt in: foui / roui / koui / moui / krouiën / glouiën / houiën⁷⁾ / kouiën / bouiën / mouië / rouiën / schouiën / snouiën / touiën⁸⁾ / vlouiën / wouiën / zouiën⁹⁾. In zommige woorden gebruikt hier den Hollander oei. als voor / mouië / moeië¹⁰⁾. oui. is den Fransois mede bekend / als:

- 1) *gewone*.
- 2) In het Westvlaams en in sommige gebieden van Brabant wordt nog *ei* gehoord in woorden met *ui*². Overigens lopen *ui*¹ en *ui*² ook volgens De Heuiter in Brabant wel dooreen, getuige zijn woorden op p. 74 bij *ui* 'welke Brabantse woorden die zom niet met eu. maer met die Triphthonge eui. schinen geschreven willen zijn'. Vgl. D, p. 129-131.
- 3) *stoeide? stouwde?* gezien *houwen - hieu* waarschijnlijk het laatste. Bij *Twe-spraack* en Van Heule I en II vinden we slechts de eerste twee voorbeelden. Lambrecht: p. D II^v 'ieu. Vought wel in de naaruolghende ende dierghelike silleben ende woorden / als Mahieu / nieu / brieu / wieu / rieursch / etc.'.
- 4) In deze Franse woorden viel in de zestiende eeuw dezelfde klank te horen als in Nnl. *nieuw*; vgl. D, p. 131.
- 5) *lochenen*.
- 6) Hier: *duizenden*.
- 7) Gezien de in noot 9 nog te citeren woorden van Sexagius: *hoeden, mutsen*; gezien de woorden van De Heuiter op p. 105, 'kouiën te houiën': *hoeden, bewaken*.
- 8) Niet in *WNT; MnIWB, VIII*, kol. 422, verwijst naar *tuden*, dat ik evenwel niet op de juiste plaats aantrof.
- 9) Misschien plur. naast *soe* (goot) dat ik in *MnIWB VII*, kol. 1457, aantrof? Van de zeventien voorbeelden van De Heuiter vinden we er zeven bij Sexagius terug, zij het soms in wat gewijzigde vorm; vgl. Sexagius, p. 233: 'Sic in proposito, quum videmus illos scribere *mouiller*, quum madefacere dicunt, quare non vtemur eadem triphthongo quum similem sonum signare volumus? vt quum *mouiken* amitam, *bouien* compedes, *mouien* sollicitare vel molestare, *houien* galeros, *houillen* carbones illos Leodienses, *kouien* vaccas dicimus', en p. 242: '*houie* custodia, *bouien* compedes', p. 244: '*Jlouien* fluere', en p. 245: *rouien* virgae, *spouien* festinare'. Vgl. D, p. 131-133.
- 10) De Hollander spreekt hier dus geen *oe*-achtige, maar een *oo*-achtige klank uit; vgl. D, p. 133.

mouiller nat maken / *touiller* tsamen rouiren¹⁾ / *fouiller*, *brouiller*, met veel meer ander²⁾.

uae.

Deze waer niet ontfaenbaer³⁾ / ten ware wa. uit tmiddel van veel Neerlantse woorden gebannen wart / daer voor stellende u. ende dan schrivende +voor: dwaers / swaer / swaert / tuwaert / duaers / suaer / * suaert / tuaert / nohtans alzo tvelt niet wel +81 noh konende houden alzo u. hier gaarne zoude veranderen in va.⁴⁾ ende den Brabander in veel woorden / voor uae. zoude gebruiken uie. als: duiers / suiert / etc.⁵⁾.

Dits genouh vande diphthongen en triphthongen / gemaect van verscheide korte vocalen⁶⁾. Die meer diphthongen wil gebruiken dan dees thien die ic gestelt hebbe / mah doun dat hem gelieft / want ic wel weet datter meer geufent warden / ja tot dertienen tou / waer af die drij ao. eo. ue. als harde onbequame⁷⁾ diphthongen (want die gout ront⁸⁾ Nederlants mah derven) willens en wetens van mij ahtergelaten zijn / nohtans daer van op notelicke plaetsen vermanende hier na⁹⁾. Ofmen meer triphthongen vint dan ic stelle / wil ic niet onkennen¹⁰⁾ / want igelic zal door dezer nature metter tijt gaislaen die zijn lant gebruiet / ende meschien noh vinden die t'Nederlant toukomen. Vande zeven zijnde drij aeu. ieu. oui. meest in ufenijng¹¹⁾.

- 1) Met name voor / treffen we in Nederlandse woorden de mouillering met *oui* uitgedrukt aan; hier ook voor *r*; vgl. D, p. 133-134.
- 2) In *oui* gaf *i* in de zestiende eeuw de mouillering aan; vgl. D, p. 133 en aant.
- 3) *in gebruik*.
- 4) De Heuiter neemt hier duidelijk stelling tegen Sexagius, p. 204-205: 'Circa vocalem *u* non minimus error commissus est à nostratibus, quippe qui ea quae hac vocali eaque simplici scribenda erant, scripserunt per duplicem, eamque maiorem (vt vocant) *w* / ut dum *swaer* grauis, *dwaes* fatuus scribunt: quum tamen ad exemplum Latinorum, quum suadeo, persuasus, & consueui dicunt & scribunt, vel etiam Gallorum, quum *suiure* sequi, *duict* conuenit, *induit* inductus, *suys* sum, *nuict* nocet, dicunt & scribunt; potius scribendum erat *zuaar* & *duaas* per simplex *u*'.
- 5) Vgl. Sexagius' spelling op p. 233: '*duiërs* transuersus, *zuiërt* gladius'.
- 6) Vgl. p. 39 aant. 9 en p. 70.
- 7) *lelijke*.
- 8) *welluidend*; hier dus alweer een aanwijzing dat De Heuiter niet slechts zuivere spelling voorstaat, gebaseerd op het gehoorde, maar ook een welklinkende, beschaafde taal.
- 9) Vgl. p. 41 en 75, en vooral p. 85. Heeft De Heuiter in deze passage misschien Goropius Becanus op het oog die in *Hermathena*, p. 56 13 diftongen vermeldt: 'Nec porrò hac tantùm tenus, sed numero etiam diphthongorum, vt indicaui, superamus & Graecos & Latinos: quandoquidem integras è mixtis duarum vocalium sonis vsurpamus, Ae videlicet, Ai, Ao, Au, Ei, Eo, Eu, le, Oe, Oi, Ou, Ve, Vi. () in Ao, cuius sonum in *Scaon* pro pulchro, & in *Scaonlandia* pro pulchra regione, audietur. Allemanni ipsi A rotumdam litteram apicis loco imponunt. *Baom*, *Baum* () alii *Boom*, in quibus nos sumus, pronuntiant. E cum o coiens habebis in *Heot* / pro capite, si Campanum Brabantum audies loquentem; cui *Hoet* pileus, *Heot* caput, denotat. Nos *Hoot* efferimus'.
- 10) Mogelijke drukfout voor *ontkennen*.
- 11) Hebben we hier te doen met een part. constr., of dienen we *zijnde* te beschouwen als drukfout voor *zijn de*. Vgl. voor de geboden informatie p. 80 onder *ieu*.

Waerschuwe.

Die letter q. kan met twe vocalen geen diphthongen / noh met drij geen triphthongen maken / gelijk hier blijkt: quaemt / quaelt / queelt. quaet is geen triphthonge / dan alleen diphthonge ae. ende in queelt lainge vocale ee. In quijt / quist / quelt / quam / en meer dezer gelijk is geen diphthonge / want haer u. alleen dient om met ander vocalen te vougen en verenigen / zomen ¹nau luisterende klaer hoort¹) / luidende anders * niet die voorseide woorden / dan of aldus zonder u. geschreven stont / ⁸² quaemt / qaelt / qeelt / qaet / qijt / qist / qelt / qam dienende alleen u. om k. en q. t'onderscheiden en verscheiden geluit te geven²) / dwelc die Fransoizen uit die Latijnse Poëterie merkende / ja mede een weinich uit der Romeinen haerder Meesteren spraec horende / hebben q. geheel tot k. getrocken ende een af gemaect / dwelc onze Taels uitsprake geheel vliet ende ontkent. Den meesten deel der diphthongen komen / zo wel in dbegin als middel en einde der woorden / te weten: aert / airden³) / aut⁴) / einde / ouders / oit / iet / uit. Maer die triphthongen beminnen tbegin der woorden niet / of tmout enih onvolmaect woort wezen⁵).

Zommige regels in t'gemeen dienende om wel spellen en schriven, so wel in redens⁶) als woorden.

Eerste Regel.

Alle woorden eindende met j.⁷) mahmen stoutelic schriven met ij. want reden zulx geensins tegen is gevoulende⁸) / dat vocalen in deinde der woorden komende en starc luidende / mitsdien lainc zijn / te weten: blij / ghij / zij / wij / vrij / hij / lij / mij / prij / hier int einde meest gevoulende t'geluit der lainge vocalen ij. zeer weinich die korte i. dwelc u dees navolgende woorden daer zij beide in elc woort eens komen / wijs mogen maken: beminnijnge / ⁹win*nijnge / vinnijnge⁹) / verminderijnge / verquistijnge / berispijnge / lispijnge¹⁰) / twistijnge met meer dees gelijk¹¹). In dees ⁸³ navolgende hoordij korte i. alleen: listih / quistih / berispih¹²) / lispih¹³) / twistih / verminderih¹⁴).

- 1) De Heuiter gaat dus weer niet uit van het schriftbeeld, maar van de klank.
- 2) Het teken *u* heeft dus geen eigen klankwaarde, maar heeft slechts deiktische functie.
- 3) *ploegden*; vgl. p. 69, noot 19.
- 4) *Wsch. oud*; vgl. voor deze verworpen spelling (en uit-spraak) p. 71.
- 5) De Heuiter houdt zich hier niet zozeer bezig met foneemdistibutie als wel met tekendistributie. Ook Lambrecht doet dit in dl. 2 van zijn spellingboek.
- 6) *zinnen*.
- 7) Bedoeld is de lange vocaal *i*.
- 8) *omdat het met geen enkele regel in strijd is*.
- 9) *vinding*.
- 10) *gelispel*.
- 11) Zowel in *blij* als in *winnijnge* hoorde De Heuiter dus een lange vocaal; vlg. hiervoor D, p. 101-104.
- 12) *geneigd tot berispen*.
- 13) *Wsch. geneigd tot lispem*; vgl. *WNT VII*, kol. 2499 waar deze plaats als enige vindplaats wordt opgegeven.
- 14) *geneigd tot verminderen*.

Oordelt desgelijx van woorden / eindende met a.e.o.u. want zelden vindij woorden die een lainge vocael zonder ander twemaal hebben¹⁾.

II.

Schout in alle manieren als venijn gestaerte woorden / dan zelden daert nature of verchierijng eist²⁾ / welke nature bouen mate zeer bemint / korte redenen³⁾ met gesnouide woorden⁴⁾ / waer in t'Hebreus alle bekende talen te boven gaet. Dus spreekt noh schrijft niet: ene / twee / drije / vire / vive / zesse / zevens / allevene / twaleve / maer: een / twe / drij / vijr / vijf / zes / zeven / aht / negen / thien / elf / twalef⁵⁾. Desgelijx in ander woorden / latende⁶⁾ ons Rijmmakers quade zede die dicmale woorden lelicke / onnatuurlicke staerten anhaingen / om te sluiten een qualijck klijnckende vaers.

III.

Laet varen woorden te schriuen met onnotelicke vocalen en consonanten / als dicmale warden bevonden c.d.e.g.h.i.ij.p.s.w. Te weten: in oirzaecke / wat douter e. en c⁷⁾? Ghelijcke⁸⁾ / wat douter h. ij? Ick / wat douter c. of k? Verclaersen / wat douter e. en s⁹⁾? Godt / wat douter t. of d? Geclaing¹⁰⁾ / *wat douter g? dwaing / dwijngghen / zijngghen / toing*ghe / hoingghe¹¹⁾ wat douter deen g. en h? egene¹²⁾ +84 / wat douter deerste e? nompt / kompt / wat douter p¹³⁾? schrijft oorzaak / gelike / ic of ik / verclaren / got of god¹⁴⁾ / geclainc / dwainc / dwijngen / zijngen / toinge / hoinge / gene / nomt / komt /

- 1) Het gaat hier duidelijk over geschreven taal.
- 2) *behalve in die gevallen waar uitspraak of taalverfraaiing het noodzakelijk maken.*
- 3) *zinnen.*
- 4) *korte woorden.*
- 5) Zoals uit de woorden van de voorafgaande regel I blijkt is De Heuiter, geen voorstander van de Hollands-Brabantse e-apokope: waarschijnlijk was die hem geheel onbekend. De Heuiter verzet zich hier tegen een zuidwestelijk, met name Oostvlaams, dialectverschijnsel: van een aantal lagere telwoorden komen daar naast onverbogen ook verbogen vormen voor; vgl. D, p. 98 en Goropius Becanus, *Francica*, p. 25: '() sed sic, vt à Flandro quopiam instructus videretur, maximè dum *Seuene* pro septem, & *eleue* pro vndecim, *Twaleue* pro duodecim pronunciaret'.
- 6) *nalatende.*
- 7) Tekst: 'c:'.
- 8) Tekst: 'Ghelijcke wat'.
- 9) Kende De Heuiter deze gesproken nevenvormen van *verklaren* niet? Of verzet hij zich misschien tegen deze - voor hem mogelijk onbeschaafde - Vlaamse vorm? Vgl. D, p. 165-166 en A. Weijnen, *De oriëntatie van de dialectstudie*, Zutphen 1958, p. 7-8.
- 10) Tekst: 'Geclaingk wat'.
- 11) *hong*. Merkwaaardig genoeg verwerpt De Heuiter deze dialectvorm naast *hing* niet.
- 12) Hier geldt hetzelfde als vermeld op p. 83, noot 9: kende De Heuiter het zuidelijk gesproken *egene* niet, of vond hij het onbeschaafd?
- 13) Ook hier weer: hij kent de uitspraak met *p* niet, zodat *kompt* naar zijn mening niet overeenkomt met het gesprokene, of hij verwerpt de uitspraak *kompt* als onbeschaafd; vgl. D, p. 147-148. Ook door Duitse grammatici werd deze epenthetische *p* wel verworpen; vgl. Jellinek I, p. 140, noot 2.
- 14) Vgl. p.44.

tis lihter / en even vele¹⁾. Achter / achten / acht / mach / dach / zach / lach / of: achter / ahten / aht / mah / dah / zah / lah is even vele / niet meer c. van doun hebbende dan der Latinen / ah / en wah / zomen *voorseide* behoort te schrijven / als mede al deze navolgende zonder c. en dezer gelijc: reht / sleht / kneht / weh / niht / diht / stiht / gewiht / noh / doh / zoh / troh / gekuh / geruht / geduht / luht / niet vreems zijnde dat wij woorden met h. na vocalen sluiten / als inde letter h. voor gezeit is²⁾. Nieuwe / zouwen / vrouwen / brouwen / rouwen / vouwen / bouwen / touwen / mouwen / weduwe / wat hebben dees in tmiddel des woorts van doun wa. u. bide o. genouh tonende dat zij tsamen die diphthonge ou. maken / en daerom niet gescheiden mogen zijn / want waer zulk niet men zoude schrijven: niewwe / zovwen / rovwen / tovwen / vrovwen / etc. dwelc want niet wezen mah daer u. vocale komt / ist genouh die *voorseide* woorden / en ander aldus te schrijven / wilde die gewoonte: nieuë / zouën / vrouën / douën / brouën / rouën³⁾ / vouën / bouën / touën / mouën / weduë⁴⁾. Onderhout tzelve (diet gelieft) die de *voorseide* woorden met die diphthonge au schrijft⁵⁾ / vrauën / rauën / dauën / ja in alle vocalen / diphthongen en ⁺triphthongen / want het zouthheit int * spreken / en gemac int schrijven zal brengen. +85

IIII.

Schout⁶⁾ in alle manieren harde diphthongen en triphthongen⁷⁾ / an te nemen daer t'Zeus⁸⁾ en Hollants⁹⁾ om begett wort / ja zom onnotelic t'Flaems¹⁰⁾ mede willen beswaren / en dat door de platte¹¹⁾ uitsprake / of te dicmale melkander ontmoutijnghe der vocalen¹²⁾ / dwelc die Grieken in hun Tale bemerckende / hebben gevonden die betreckende van twe vocalen in een / dat die Latinen / *Contractio* nommen / als voor: *pi-e-o*, *vo-a-o*, *chriso-o*, *piö*, *voö*, *chriso*¹³⁾ om de *voorseide* gapijnghe te vlieden / dat wij mogen volgen

- 1) De Heuiter verzet zich dus tegen het schrijven van letters die voor het weer-geven van het gesprokene volkomen overbodig zijn, en tegen letters die wel werden uitgesproken, maar hem onbeschaafd voorkwamen of waarvan hij niet wist dat ze in bepaalde streken gehoord werden.
- 2) P.49.
- 3) Tekst: 'rovën'.
- 4) Bij Sexagius vinden we slechts voorbeelden met de diftong in absolute auslaut; ook hij schrijft daar geen *w*. De Heuiter spelt slechts zelden de *w*, zoals *nieuwe* (p. 23), *vrouwen* (p. 26); zie D, p. 142.
- 5) Hoewel hij in deze woorden *au* op p. 71 heeft afgewezen.
- 6) Brabants-hollands voor: *schuwt*.
- 7) Ook gezien de voorbeelden duidt De Heuiter hier niet op de diphthongi *propriae* die o.a. op p. 72 en 73 besproken werden.
- 8) Vgl. ook p. 93-94.
- 9) Vgl. ook p. 41, 79 en 80.
- 10) Vgl. ook p. 41, 79 en 93.
- 11) *gewone, gebruikelijke*.
- 12) Vgl. p. 77: 'Ooc is waer datmen hoort door die Nederlanden diphthongen spreken en vocalen / die onmogelic waer met onze letteren uit te drucken / dus datmen die naest gebuiren neme / of die gemeen sprake totter letteren nature gewen te dalen'.
- 13) Vgl. voor de juistheid van deze mededeling Niedermann, p. 87.

als harde diphthongen / of triphthongen¹⁾ ons Tale vreemt maken / of die zelve veranderen in lainge vocalen of zouter diphthongen²⁾ / als voor aa. nemende ae. of oo³⁾. voor oai. oi⁴⁾. voor eae. ie / of ee⁵⁾. voor ao. ae.⁶⁾ voor eo. ee⁷⁾. voor ue. oe⁸⁾ / of iet anders dat u beter behaecht alst minnelicker valt / want ider behoort te zouken zijn Tale te verzouten en verlihten / geen schande rekenende te volgen in als⁹⁾ t'beste en natuirllicste.

- 1) Vgl. n. 7 vorige p.
- 2) Tekst: 'diphthonge'.
- 3) De groepering van deze reeks is *Nederduitse Orthographie* niet geschematiseerd en dus wat onduidelijk. Mijn indeling berust dan ook op waarschijnlijkheid. De vervanging van *aa* door *ae* lijkt in tegenspraak met p. 41: '() daermen qualic die Diphthonge ae. schrijft'. Maar op p. 41 sprak De Heuiter over het teken *ae* dat de gehoorde klank niet voldoende weergeeft, terwijl hij hier ervoor pleit niet *aa* te zeggen, maar *ae*, de wat palataler klank. Waarschijnlijk was *aa* voor De Heuiter wat 'wijdergapende' (Van der Schuere p. 40; vgl. D, p. 110) dan *ae* en vond hij dit geen fraaie klank. Hij kiest dan voor het Hollands, tegen Brabants en Vlaams (vgl. p. 70, *ae*). Waarop zijn voorstel *aa* door *oo* te vervangen steunt, is me niet duidelijk. Misschien dat *Twe-spraack*, p. 19: 'De *lonici* van ouds ende nu de Westphalinghen ende Overlanders sprekenze (t.w. *aa*) uyt de mond wat rond treckende ende klinckt bynaest als onze afghetekende / ó' een bijdrage tot verklaring van De Heuiter's uittaling vormt. Weijnen, *Dial.*, p. 211 wijst erop dat met name o.a. in Vlaanderen en Brabant *aa* verdonkerd wordt tot *oo*. De Heuiter zou dan dus voorstellen om het teken aan de klank aan te passen.
- 4) Het teken *oi* doet bij De Heuiter dienst o.a. voor Nnl. *ooi*. Deze laatste klank werd soms als *oai* gerealiseerd; vgl. Lambrecht, p. D III^V: 'oai of oay. Es wel vougheude / in de naaruolghende ende dierghelike sillaben ende woorden / als Hoay / doaiën / beroaid / goaiën / vloaiën / broaiën / op zijn Brabánts / voor broaden: noaid / etc.'. Zie voor Goropius Becanus p. 81, noot 9. Vgl. ook *Twe-spraack*, p. 37: '() maer in *móy*, *póy*, *hóy*, *róy*, *ghóy*, *dóy*, *óyt*, *beróyt*, *hóórdy* voor de / y / het gheklanck vande *Jó* / by ons afghetekent t'welck zommighe wel ghemerckt hebben die *oayt*, *beroayt*, etc. zó ghezeyt is schryven'. Ook *Twe-spraack*, p. 32-33: '() óóck is de / oi / de óy in *móy*, *beróyt*, *nóyt* alte ghelyck / hoe wel in deze wóórden het gheluyd vande ó ende niet van / o / voor de / y / ghehóórt word / t' welck andere voor ons óóck wel ghemerckt hebben schryvende *moay*, *beroayt*, etc. maar de / oa / is gheheel vreemd / ende nieu'.
- 5) Bedoelt De Heuiter hier dezelfde woorden als die Lambrecht, p. C viii^V, met *ea* schrijft: 'Eakappel / eaden / eafvrouwe / deagh / weak / gheheal / leanen / ean / leap / earbaar / heasschen / heat / gheau / meaze etc.'? Zelf schrijft De Heuiter in deze woorden inderdaad *ee* of *ie*, vgl. p. 74.
- 6) De Heuiter verwerpt hier waarschijnlijk de Vlaamse uitspraak van *aa* die hij op p. 41 al signaleerde.
- 7) *Eo* verwerpt De Heuiter ook op p. 81 als een 'harde onbequame' diftong. Doelt De Heuiter hier op dezelfde woorden als Goropius Becanus met *eo* opgeeft in het citaat op p. 81, noot 9?
- 8) Vgl. ook p. 75 over *oe* 'die zom zeer hart met eu. en ander noh harder en onbehoorlicker met ue. schrivende' en de verwerping van *ue* op p. 81. Lambrecht schrijft met *ue* de woorden met Nnl. *eu*. Vgl. *Twe-spraack*, p. 36-37: 'Der koeyen eyghen gheluid zyn wy ghewoon uyt te beelden met / oe / in *zoet*, *ghoed*, *vroed*, *boet*, *hoeden*, *roeden*, *voeden*, etc. welck gheluid ghemeenschap hebbende met het gheklanck van / o / ende / e / meen ick daar mede by ons ouders wel afghebeeld is: zommighe bezighen hier voor / ue / niet menende het scrale gheluid by ons voren de / u / toe-gheëyghent: maar der Westfalinghen / u / die zonder / e / by henluy dit zelve gheluyd in *du*. bykans uytbrengt'.
- 9) *alles*.

V.

V. ende I. consonanten schrijft zo ic hier dou / of op dees maniere / of aldus v.j. tzij die komen in dbegin of middel der woorden / maer vocalen blivende schrijft inden beginne der woorden / beginnende met een nieuë reden aldus *V.I.* maer komende in dbegin der woorden / van een gedurende *reden¹⁾ / voorts int middel oft einde van een nieuë / of gedurende *reden²⁾ / anders niet dan aldus: u.i.³⁾. +86

VI.

Waht u int leste der woorden / eindende in consonant die zelve te verdoubbelen / also zom zonder reden doun schrivende: will / still / geschill / prill. matt / platt / vatt / datt / aff / gaff / laff en meer dezer gelijc / daer nohtans een⁴⁾ l. f. en t. genouh zijn⁵⁾.

VII.

Alle woorden beginnende met c. nohtans luidende als k. schrijft met k. als knape / kneht / kit / komen / kopen / kou / kool / kruit / kluit / kuil / latende c. alleen plaetse int middel / en einde der woorden (als voorzeit is⁶⁾) nimmermeer inden beginne / want tzelve in onze tale toubehoort / t'natuurlic geluit van k. Woorden⁷⁾ beginnende met sc. vouht altoos h. bij / om der voorzeider twe consonanten hartheit te verzouten / tzij inden beginne of middel der woorden⁸⁾ / als voor: scriven / scrijft / scult / scamen: schrijft / schriven / schult / schamen / en ander dezer gelijc⁹⁾.

VIII.

Gewent u te schriven s. en z. daer zij behoren deen in danders plaetse nimmermeer stellende / want met eender mouite aen neemdi goude en quade geweenten¹⁰⁾. Mede is hier inne gelegen een vande plompste misbruiken die

1) *een aan de gang zijnde zin.*

2) *zin.*

3) Vgl. p. 55 en D, p. 106-107, 138, 149-150; in hoofdletter is er voor De Heuiter dus geen verschil tussen *j* en *i* en *v* en *u*.

4) *één.*

5) De Heuiter schijnt zich hier te verzetten tegen spelling volgens de regel van de gelijkvormigheid die we b.v. zien toegepast in *Hanneken Leckertant* en gepropageerd door De Hubert, vgl. D, p. 89. Het vb. *gaff* maakt echter waarschijnlijk dat De Heuiter het principe van deze spelling niet doorzag.

6) Vgl. p. 50-51 en 64 + aant. en D, p. 155-156.

7) Tekst: 'woorden'.

8) De Heuiter spreekt hier niet van het slot, wsch. i.v.m. regel IX op p. 87.

9) Verzet De Heuiter zich tegen *sk*-uitspraak van Noord-Holland, de Meierij en zuidoostelijk West-Vlaanderen; vgl. D, p. 169? Of verwerpt hij alleen de spelling *sc* die we b.v. aantreffen in de werken van Cornelis Everaert?

10) *gewoonten*. Uitvoerig sprak De Heuiter hierover op p. 60-62.

onder onze Taelschrijvers mogen bevonden warden / alzo¹⁾ die tweede is in tquaet gebruc der letteren x. dat ooc naerstih mout onderhouden zijn / alzo ic daer geleert en bewezen²⁾ hebbe³⁾.

*IX.

V tale int spreken en schriven zal zeer verzahten / indien u gelieft metter tijt afbreken / en verlaten d'oude gewente van veel consonanten int middel en einde der woorden bij een te brengen / daer inde derde regel af gesproken is⁴⁾ / ende men hier uit noh mah mercken. Nederlants / Nederlantsch. Mens / mensch. wens / wensch. Crants / Crantsch⁵⁾. Dans / Dantsch. Pens / Pensch / in welke woorden groote hartheit maken drij consonanten / met mouiten en slainx⁶⁾ geblaze melkander zonder noot uit den mont stotende / maer sprekende van veel / kiest dat u gelieft / menschen / Nederlantschen / of mensen / Nederlantsen / etc.⁷⁾. Angaende mij / d'ooh altoos hebbende op een zachte tale / bezige altemet deen / altemet dander⁸⁾.

+87

X.

Waht woorden te spreken diemen geensins zoude konen⁹⁾ schriven / maer zo zere in u is laet die penne en mont samen overkomen. Alle landen zondigen hier / maer meest Hollant / Vrieslant / en boven al Zelant / met die Flaemse zekant / sprekende vocalen en diphthongen / die geen penne zoude weten te schriven / in hou konstige geleerde hant ooc gestelt¹⁰⁾.

XI.

Zijt voorzihth met verkiezijng¹¹⁾ te leren gebruiken woorden redens binnende¹²⁾ / als zijn: ende / en / dit / dat / van / hem / haer / hun / tot / in /

1) *zoals*.

2) *laten zien*.

3) Vgl. p. 59-60 en aant.

4) Vgl. p. 83-84 en aant.

5) De *C* is tegen het principe dat hij in r. VII nog maar juist herhaald heeft. De spelling met *ts* (ch) komt ook bij Kiliaan en in de Teutonista voor; mogelijk in zwang gekomen i.v.m. ontleening uit het Duits; Duitse invloed misschien ook in het volgende woord dat overigens aan het Frans *danse* werd ontleend. In *Dantsch* is misschien ook, gezien *Dans*, te denken aan een drukfout.

6) *slangen*; vgl. p. 48 en 54.

7) Vgl. ook p. 88-89.

8) De Heuiter verwerpt dus *sch*-spelling in absolute auslaut, in tegenstelling tot Sexagius die onderscheid maakt tussen woorden met en zonder ogm. *sk*; vgl. D, p. 168-169.

9) *kunnen*.

10) Vgl. De Heuiter's opmerkingen op p. 41, 85, 93-94.

11) *graagte, voorkeur*.

12) *woorden die woorden verbinden*. Gezien de voorbeelden bedoelt De Heuiter andere woorden dan *Twe-spraack*, p. 69: 'welcke de reden binden dat zyn *Kóppelinghen*, ()' of Van Heule I, p. 70: 'Koppelinghe is een woort / welk de woorden Spreuken ofte Redenen te zamen Koppelt ofte vougt ()'. De Heuiter's verzameling is een allegaartje.

+met / uit / en meer dees gelijke van eender syllaben¹⁾ / welke zo dic*male niet
gebeziht mogen zijn als den mont eist / angezien zij alsdan een reden hart binnen²⁾ +88
/ en zonder noot en beval³⁾ dicmale weder lossen⁴⁾ / maer met smake en oordel
gebeziht / verzouten en verlihten die zelve⁵⁾ boven maten / dwelc igelic den tijt ende
eigen oren / beter dan laingwoordige regels wijs maken zullen.

XII.

Om wel van joinx die kinderen leren die letteren tsamen vougen⁶⁾ datmen spellen
nomt / voor d'eerste onthout als u thien geboden nimmermeer diphthongen /
triphthongen / noh zommige consonanten te scheiden / zeggende aldus: moui-ken
/ koui-ë / roui-ë⁷⁾ / twe sijllaben / koui / roui / flaeu⁸⁾ / nieu / meau⁹⁾ een sijllabe¹⁰⁾ /
behorende mitsdien al die letteren tsamen te nommen eermen twoort nomt / niet
gelijc zom aldus qualic spellen: mo-uiken / ko-ui-ë / ro-ui-ë / ko-ui / ro-ui / fla-eu /
ni-eu / me-au daer zij die natuir der diphthongen door breken / en hun zelve
ontwennen die kennisse¹¹⁾. Desgelijx dout in diphthongen / rae-ken / mae-ken¹²⁾.
Onderhout tzelve als korte en lainge vocalen tsamen komen / ge-aart / ge-eert /
ge-ijnct / ge-oost¹³⁾. Angaende consonanten hun nature zal igelic zelve wizen
tgemackelicste en behoirlicste om spellen / zonder hier om met idele¹⁴⁾ zorhuldicheit
Meesters en kinders te beladen. want nature leert datmen aldus behoort te spellen:
men-schen / wen-schen¹⁵⁾ / pen-schen / bemerckende dat c. en h. *hier half*
overvloudih zijn¹⁶⁾ / dus dat niemant aldus zoude spellen: mens-en / wens-en / +89
pens-en. Desgelijx oordeelt van andere woorden / in gelijke / en ongelijke zaken.

XIII.

- 1) In het verband van woorden die bestaan uit één lettergreep, is het eerste voorbeeld wel misplaatst.
- 2) Gezien de voorbeelden bedoelt De Heuiter ook hier: woorden die op een of andere wijze verbanden leggen.
- 3) *zonder dat het nodig en fraai is*; vgl. ook p. 72 voor dit woord.
- 4) Gebruik van deze woorden kan dus ook tot gevolg hebben dat de verbanden losser komen te staan.
- 5) T.w. de opgesomde woorden.
- 6) Vgl. p. 36, 41 en 69.
- 7) Tekst: 'rou-ië'.
- 8) Tekst: 'flaes'; gewijzigd gezien 'fla-eu' verderop.
- 9) *meeuw*; vgl. p. 79-80 + aant.
- 10) Vgl. p. 36.
- 11) *bekendheid ermee, inzicht erin*; event.: *herkenning ervan*.
- 12) Deze beide voorbeelden zijn voor De Heuiters doen merkwaardig gespeld met *ae* (vgl. D, p. 110).
- 13) Op p. 92-93 zal De Heuiter in deze woorden het trema schrijven.
- 14) *nutteloze*.
- 15) Tekst: 'wen-chen'.
- 16) Vgl. p. 87.

Om kort te schrijven dient zeer der Grieken Apostrophe (dat onder ander betekenissen te zeggen is verwerpijnge) bide Fransoizen van hun ontleent¹⁷⁾ /

17) Vgl. Livet, p. 23: 'En effet, à l'exemple des Grecs, nous mettons d'ordinaire, après la dernière consonne d'un mot, une apostrophe ('). Les Latins ne marquaient jamais la suppression d'une lettre ou d'une syllabe (').

dwelc geschiet¹⁾ als twee vocalen (tzij korte of lainge) melkander in verscheide woorden ontmouten²⁾ deen in d'einde / dander in d'beginne / verslinnende dan twoort dat met een vocale begint die leste vocale van tvoorgaende woort dat met een vocale ent / latende tot een teken³⁾ in d'einde des leste⁴⁾ woorts een half maenken⁵⁾ / aldus 'gekeert / alzo in deze navolgende woorden blijkt: onze ere achterlatende ist al verloren. Schrijf kort aldus: onz'eer' achterlatend'ist al verloren. Maer alzo dit in die volgende vocalen niet altoos wart geufent / mede dat onze Tale niet zere gequelt is met vocalen melkander dic ontmoutende / als doun die Grieken en Fransoizen / alzo wild'ic wel dat alle schrijvers nau⁶⁾ onderhilden tkort spreken en schrijven / dat wij vermogen door die consonanten d. en t. achterlatende die mouielicke en dicmale onzen reden brekende woorden: het / den / die / dat / te / als hier: t'kort gebet / t'mouiëlic kint / t'groot geluc / t'klein verstant / t'harde geveht / d'einde des ⁺Jaers / d'eerste mijns levens / d'oude zede / d'eerste * plaetse / d'oude man / tsamen ⁺⁹⁰ gaen / met ontellicke dezer gelijk⁷⁾ / daermen anders zoude mouten zeggen: het / of dat kort gebet⁸⁾ / het mouiëlic kint / het groot / het kleine / het of dat einde des Jaers / het eerste / die oude zede / die eerste plaetse / den ouden man / te zamen gaen. Maer gelijk d'Apostrophe wel en matih gebruikt zeer⁹⁾ verzout / en verchiert een reden¹⁰⁾: alzo onmatih en hart gebeziht / onchiert / verhart en verduistert die zelve boven mate / ende meest die gene die geüfent wart niet in verscheide woorden / maer in een woort tzelve scheurende / en met grote hartheit bina van een / twee makende / gevende mitsdien die mensen inval¹¹⁾ / al of ons wat onbekent nieus luste / en daeromme willens en wetens doinkerheit int schrijven annemende / alzo wij zommige Rijmers en Lijtdichters¹²⁾ stout / en overvloudih nu ter tijt vinden gedaen te hebben / om haer mate in zekeren angenomen zin te houden staan / uit welker bouken wij deze lettelt woorden om ander na bemereken en oordelen¹³⁾ gestelt hebben.

1) T.w. de *verwerpijnghe*.

2) Vgl. Lambrecht, E I^r: 'Apóstrophus, es te zegghen tzámen hortijnghe van vocálen'.

3) Tekst: 'tekenen'.

4) *laatstbesproken*.

5) Lambrecht, p. E i^r: 'ean half maantgin'.

6) *nauwkeurig*.

7) Vgl. Goropius Becanus, *Hermathena*, p. 58: '& vt in magna copia & varietate breues simus; omnia vocabula, quoad eius commodè fieri potest, ad vnam syllabam redigimus, vel capite, vel medio, vel cauda resecta. Sic pro *het hoot* / dicimus *Thoot*; pro *des mans* / *Smans*; pro *des Vrous* / *Svrous*. In compositione item vocum non frequentes modò sunt syllabarum excisiones; sed, quo maior etiam lenitas esset, aspirationes crebrò exclusae. Porrò si quando monosyllaba vocula breuitate sua non satis expletura videtur aures; in fine E adiciimus, postrema consonanti aliquando duplicata. Sic pro *Bed* / *Bedde*; pro *Heb* / *Hebbe*; *Goot* / *Goode*'. Vgl. ook Van der Schuere, p. 62.

8) Waren voor De Heuiter *het* en *dat* aan elkaar gelijk, of wil hij zeggen dat het teken *t'* zowel *het* als *dat* kan voorstellen. Opvallend is het in elk geval dat De Heuiter zeer vaak *die* schrijft waar het lidwoord *de* verwacht zou worden.

9) Tekst: 'zeer'.

10) *zin*.

11) *idee, indruk*.

12) *Lieddichters*. Voor deze *ij*-spelling, vgl. p. 74.

13) *om andere woorden aan de hand van deze voorbeelden te zien en te beoordelen*.

g'loften.	} voor {	geloften.
hem'len.	} voor {	hemelen.
gh'rehticheit.	} voor {	gerehticheit.
lied'kens.	} voor {	lidekens.
scham'len.	} voor {	schamelen.
m'om.	} voor {	mijn om.
eu'ghe.	} voor {	ewige.
mag'ren	} voor {	mageren.
+ ongh'lucs.	} voor {	onghelux.
	+91	
tuig'nis.	} voor {	tuigenis.
vleug'len.	} voor {	vleugelen.
ond'r.	} voor {	onder.
heil'ghen.	} voor {	heiligen.
vogh'len.	} voor {	voghelen.

Dusdanige / en dezer gelike / alzo¹⁾ ic wel wilde datmense in Rhime zeer soberlic en zelden gebruiecte / ia bina nergens dan daer²⁾ noot dwijngt: alzo³⁾ is mijn zinne datmenze buiten Rhime nimmermeer zal bezigen / latende die woorden geheel ende tot meerder klaerheit in haer natuirlicheit⁴⁾.

XIIII.

Tekenen die volkomen en onvolkomen redenen / met datter toubehoort bewizen⁵⁾ / volgende die Latinen neemt deze⁶⁾: *././././?/(?)*.⁷⁾

. Dit betekent de voorgaende redens einde / met een nieuë redens begin / mogende daerom die zelve nieuë redens eerste letter groot maken / ende u aseme starc verhalen⁸⁾.

, Dit betekent datmen den aseme lezende mede wel mah verhalen / maer ogen noh zinnen van tgeschrijf keren / angezien datmen geheel onvolmaecte reden heeft / zo lainge dees tekenen duren⁹⁾.

1) *omdat*.

2) *bijna nergens dan alleen maar*.

3) *daarom*.

4) *ware gedaante*.

5) *duidelijk maken, verduidelijken*.

6) Tekst: 'deze. /'.

7) Tekst: '0 / .. /'. Ook Lambrecht besteedt aandacht aan de leestekens, Sexagius niet. De Heuiter beschouwt, zoals uit het volgende zal blijken, de leestekens niet alleen als symbolen met syntactische functie, maar ook als tekens die het goede lezen (technisch) bevorderen.

Zie D, p. 173 en Joh^a. Greidanus, *Beginselen en ontwikkeling van de interpunctie, in 't biezonder in de Nederlanden*, Zeist 1926, p. 223.

8) Vgl. Lambrecht, p. E ii^f: 'es in Griecsche ghenaaemd periodus, in Latine clausula, of terminus, dats slot of hende der réden / ende werd ghesteld thenden eanen vullen zin'.

9) Naast, treffen we ook / als kommateken aan:, na Romeinse letter, / na Gotische; vgl. D, p.

173. Lambrecht, p. E i^v-Eii^f: 'of aldus / es in Griecsche ghenaaemd Comma: in Latine incisio, dats een sneekin of schrabbekin / het welke men zett naar eanen haluen / of ghebróken zin / in verhálen zijns hasems / tgheend datter naar volght / van stonden an daar by voughende'.

: Dit vermaent ons van eens redens scheursel¹⁾ inde minste of meeste helft / daerom starker den aseme mogende verhalen dan in dit / , / teken / *maer * niet zo starc als in dit . teken / noh des volgende redens eerste letter groot mogende schrijven²⁾. ⁺⁹²

? Dit zetmen als die voorgaende reden mout gelezen zijn / ofmen imant³⁾ starc iet vraehde / dats te zeggen tis een vraeh teken als hier blijkt: hebt ghij zulke woorden gesproken?⁴⁾.

() In dese half manen besluitmen alle redenen / die notelic in tmiddel van een begonnen reden vallen / ende om datmense in d'einde vande zelve reden niet wel⁵⁾ kan brengen / wart zij in twe half manen besloten / om dat⁶⁾ den Lezer zoude weten waer hij vergaderen⁷⁾ mout t'leste vande gebroken reden / met haer ander afgesneden dele / dwelc die voorseide twe half manen tonen⁸⁾. Wel is te verstaen⁹⁾ dat ic hier nomme een reden / niet een geheel volbraht hooftwerc¹⁰⁾ / maer tzelve in hondert duizent kleine redenen gedeilt / om t'menschen verstant / oordel / en gedeinc¹¹⁾ in geen verstroitheit te brengen / den hoingerigen Lezer dicmale rust / ende tgedeinc in lainge schriften beter onthoudijnge te geven.

.. Deze twe puntkens boven enige vocael gevonden / leren dat die zelve met haer gebuir vocalen geen diphthonge noh triphthonge maect / maer een vocael op haer zelven blijft en alleen¹²⁾ uitgesproken mout warden / en mitsdien twoort een sijllabe lainger makende dan oft diphthonge oft triphthonge ware / als hier blijkt: geäht / geënt / beïnt / geöpent / geüfent. Desgelijx verstaet *daer lainge en korte vo*calen tsamen komen / als geäart / geëert / geijnct / geöost / geüurt¹³⁾. Voorts die vocalen ⁺⁹³ komende na diphthongen en triphthongen / als naiën / vlaiën / kraiën / kouiën / mouiën / rouiën / en meer ander dees gelijc. Vande voorseide tekenen zuldij in dit en ander bouken exemplen genouh vinden.

1) *scheiding*.

2) Lambrecht, p. E ii^r: ': es in Griecsche ghenaa^md Colon, in Latíne membrum dats leddeal / of middelmatigh tusschenshead der réden / het welke men zett achter eanen twifelachtighen / dats vulhenden / maar niet zo vulhendt / of tgheen datter na^uolght / en maghcher noch bistaan / om den vullen zin t'hebben'.

3) Tekst: 'jmant'.

4) Lambrecht, p. E ii^r: '? in Latíne ghenaa^md Interrogatio, dats vrághe / als men ieman/of hem zelven iet vraaght: zomtijds beslutende den ghehealen zin / ende zomtijds niet: ende alsse den vullen zin sluutt / dan moeder een hoafdletter na^uolghen'.

5) *goed*.

6) *opdat*.

7) *verbinden*.

8) Lambrecht, p. E ii^v: '() es in Griecsche ghenaa^md Parenthesis, in Latíne Interpositio, dats tuschenstellinghe van eanigh propoost / op hem zelven / tusschen twea half cirkels: zonder twelke / de begonnen zin / blijft éven wel in zijn gheheale'.

9) *Men houde hier goed voor ogen*.

10) *geheel uitgesproken gedachte*.

11) *denkvermogen*.

12) *afzonderlijk*.

13) Tekst: 'geaärt / geeërt / geijnct / geöost / geüurt', waar dus in de eerste twee gevallen het trema onjuist geplaatst is. Merkwaardig is 'geijnct' in deze reeks, waar we ons kunnen afvragen of we met een trema te doen hebben. De eerste vier voorbeelden ook op p. 88, waar blijkt dat het trema achterwege blijft wanneer een afbrekingsteken wordt gebruikt.

XV.

t'Nederlants een gemeingelde Tale makende¹⁾ / volg'ic die nature van alle lants spraken²⁾ die t'zuverste hunder talen / niet juist in dit of dat lant stellen (hou wel deen Lant en Stat beter spreekt dan dander) maer inder verstandihsten en meest der geleerden gewente / ende ooc ufenijng des Edeldoms / die in alle talen altoos zeer gezocht heeft die haer te zuveren / ende uit des gemeens slijm³⁾ te helpen⁴⁾. Mede heb ic exempel ande Grieken genomen / die vier lants goude talen in ufenijng hebbende / te weten: *Ionica, Attica, Dorica, Aeolica*, die vijfste noh daer uit gesmeert hebben / die zij nommen *Gemeen tale*⁵⁾: aldus heb ic mijn Nederlants over vijf en twintih Jaren gesmeert uit Brabants / Flaems / Hollants / Gelders / en Cleefs⁶⁾ / dwelc diet gelieft mah mij helpen beteren en riker maken: diet niet gelieft bij tzijn bliven / want mijns veranderijnx oorzaak⁷⁾ is geweest / merkende t'Flaems allene te zeer gevalst wezen / door d'oude hanterijng⁸⁾ en bestier der Fransoizen⁹⁾ / t'gemeenschap van t'lelic Zeus en ontellicke vermeerderijng der letteren¹⁰⁾ en *sijllaben / int begin / middel / en einde der * woorden: t'Gelders / Cleefs / en Gulix door handelijng¹¹⁾ +94 der Hoohduitsen / die deze gelanden¹²⁾ na te blazen frai duinct. t'Brabants door t'gestadih gewoon der Duitse en Bourgonse Princen¹³⁾ / heeft mede een vreemde heuike¹⁴⁾ omgehaingen / en zonder dat¹⁵⁾ ist niet te prizen / mits¹⁶⁾ t'lelic gegaap der diphthongen / bina in alle woorden plaets eissende / en t'lainc gelei¹⁷⁾ der vocalen daer zij gout buitens lants¹⁸⁾ door te kennen zijn / gelije die Hollanders door tgeblaet¹⁹⁾ en eigen woorden afbijsel en half eetsel / dwelc niemant nemen²⁰⁾ zal of ic met

1) Vgl. p. 30.

2) *dialekten*.

3) *modder*.

4) Vgl. Erasmus, kol. 921: 'Laudantur in hoc genere quidam, qui non ita pridem exorti, medium genus inter Monachos et Laicos, domi suae docendis pueris quaestum uberem facere dicuntur, quanquam hoc aucupium et a Monachis quibusdam affectari coepit' en *Twe-spraack*, p. 11-12: 'Dan dit is zwaarlyck ghemene mans bedryff / Ghód zal moghelyck enigh Vórst daar toe verwecken (als hy in Vrancryck an Franciscum ende in Italyen an verscheyden Princen ghedaan heeft) die de Nederlandse gheleerdheid vorderen zal'.

5) Het koine.

6) Deze streektaalen zal hij voor een groot deel hebben gehoord tijdens zijn reizen en omzwervingen; vgl. D, p. 20-24.

7) *de aanleiding tot mijn (voorstellen tot) spellingwijziging*.

8) *omgang, verkeer*.

9) Vgl. *Twe-spraack*, p. A5v-A6r: 'Dat nu onzer voorouderen Nederlandsche tale zó verstandigh ende ryck is gheweest / zietmen in hare schriften ghants vreemd zynde van alle schuim der vreemder talen: de welcke namaals door vreemde Heren ende vreemdtongighe landvooghden met der zelve ghezinde / begraven is gheweest met invoeringhe eens bastaards tale. Deze heeft tót nóch toe als een slavonische Ismael den meester ghemaackt ende t'huis inne ghehad'. Ongetwijfeld duidt ook Spiegel hier op de Franse invloed op het Nederlands.

10) Vgl. zijn verzet tegen de *s* in *verclaersen* op p. 83.

11) *verkeer, omgang*.

12) *de bewoners van deze streken*.

13) *Vorsten*.

14) *mantel*.

15) *afgezien daarvan*.

16) *wegens*.

17) *klank, geluid*; vgl. D, p. 130.

18) *buiten hun gewest*.

19) Vgl. ook p. 41.

20) *opvatten*.

enige lants tale genuihthe name²¹⁾ te schimpen / angezien dat in alle spraken des werelts

21) *alsof ik er plezier in had met enig dialekt.*

die oit geweest hebben / ende noh zijn deze verscheidenheit der uitspraken /
 afbitijngē / en leidiņgē¹⁾ der sijllaben / openijngē en betreckijngē des monts / door
 overvloudicheit der vocalen / diphthongen of consonanten / melkander dic
 ontmoutende altoos geweest is / ende noh blijft / niet alleen van Lant tot Lant²⁾ /
 maer van Stat tot Stede / van Dorp tot Dorpe / van huis tot huize / ia van mens tot
 mensche / eensdeels om dat God daer door zijn almogentheit wil tonen / zo wel als
 door verscheidenheit van elker menschen wezen / stemme en zeden van doun:
 eensdeels om frai geesten³⁾ eerlic zinwerc⁴⁾ te laten / om brengen tot bequaemheit
 / zouthheit en lihtheit / dat hunlij duinct wezen onbequaem / onzout en swaer. Anders⁵⁾
 t'Flaems (maer⁶⁾ zuver plat⁷⁾ Flaems) heeft in veel woorden zijn eigenheit⁸⁾ / en zahte
 uitspraec / *mits t'klein en zacht gebruik * der diphthongen bij Brabant en Hollant te
 geliken. t'Brabants is in duitspreken vol van geluit / en krahtih bizonder die de⁺⁹⁵
 diphthongen wat matigen. Thollants lerende kort spreken en ongestaart⁹⁾ / en
 gebreect geen minnelicheit die de vocalen anders¹⁰⁾ kan zout geluit geven / zo deen
 plaets veel meer dout dan dander. t'Gelders en Cleefs is rijc / en naerstih in tzouken
 van eigen woorden / geen vreemde onder t'Nederduits beminnde¹¹⁾. Want dat¹²⁾
 etlicke menschen willen verantwoorden¹³⁾ igelic te behoren zijn kinderen laten na
 spreken de tale / gemeen¹⁴⁾ woorden / en uitsprake zijns Vaderlants¹⁵⁾ / hou gevalst
 en belahc die mah zijn / mercken niet dat alle talen onder die Gemeenten¹⁶⁾ zijn
 geboren / maer door die Geleerden en Edelen geschaeft en gezuvert / wien die
 gemeente voorts gevolht is / alzo tot Athenen en Roman heeft gebleken die vol
 geleerde Edelmannen zijn geweest / welcke wel bemercten dat deze onderste
 nature¹⁷⁾ trect tot verwiltheit / ia dicmale mits haerder stofs onbequaemheit tot valse
 veranderingen der gedaenten / en zaken die zij in bevel heeft¹⁸⁾ tot haer eerste
 natuurlicke bequaemheit te brengen / waer tegens zij zagen boven alle verstants
 begrijp des opperste natuirs kraht werkende / veel gouts in doun. Dus om die zelve
 te helpen begaven alle haer verstants krahten tot dienste der simpele gemeen
 menschen noot / eerst wetten en leefregels in t'geestelic en waerlic¹⁹⁾ *stellende dat
 zij tsamen in menihten vredelic mohten leven / daer na * huizen⁺⁹⁶

- 1) Als tegenstelling t.o.v. *afbitijngē*; *rekking*.
- 2) *van streek tot streek*.
- 3) *schrander vernufften*.
- 4) *loffelijke (of: nuttige) verstandelijke arbeid*.
- 5) *Van de andere kant*.
- 6) *te weten*.
- 7) *gewoon*.
- 8) *karakteristieks*. Het nu volgende gedeelte is te zien in tegenstelling met het voorafgaande, waarin de verkeerde eigenschappen van de dialecten werden besproken.
- 9) *zonder einde, zonder slot*; de Hollanders spraken immers geen slot-*n* uit.
- 10) *tenminste*.
- 11) M.b.t. deze typisch Gelders-Kleefse puristische tendens heb ik nog geen andere getuigenissen kunnen vinden.
- 12) 'Want dat': *omdat*.
- 13) *verdedigen*.
- 14) *gewone, gangbare*.
- 15) *streek*.
- 16) *het volk*.
- 17) 'onderste nature' hier wsch. gebruikt in de betekenis: *lagere volk* (in tegenstelling tot geleerden en edelen).
- 18) 'in bevel heeft': *moet*.
- 19) *wereldlijk*.

tegens des lohts¹⁾ veranderingen en bemuirde steden / tegens ongerusts²⁾ geweld
 bouwende / voorts haer verwilde³⁾ taels uitsprake temmende en zuverende. Ten
 lesten komende tot bizonder / leerden dairden⁴⁾ bouën / d'onkruid uit wien / die bomen
 snouiën / die wateren besluiten / verscheide beesten tot behouflicheit⁵⁾ temmen /
 die Vrikonsten⁶⁾ en alle wetenheiden⁷⁾ door wijsselicke besnouiinge / scheidijng
 en bepaliinge uit hun doinkere verwoustheit tot geregeltheit liht om begripen / konstelic
 brengen. Dit bemerckende behoort nimant verstandihs onredelic⁸⁾ te vinden in oude
 en ioinge mensen die tale besniden en zuveren / niet meer danmen onredelic vint
 / een kint geboren met een hazemont / of span-are⁹⁾ door sniden helpen / t'hooff
 zetten / bulten en kromme vouten/ door gouden touzih beletten/t'schelu¹⁰⁾ zien /
 tgeziht bedwijngende / t'stamelen door lanssem spreken zeer helpende. Dit is
 d'oorzake mijnder gemeingelder spraken / van haer zelven rijc genouh te vertalen¹¹⁾
 / al dat t'verstant begrijpt¹²⁾ / uitgenomen lettel woorden / toukomende die Vrikonsten
 / en datter an haingt met etlike andere dijngen die ons voorvaders niet gekent hebben
 dan door komste der Grieken en Romeinen / die hunlij die zaken lerende / die namen
 mede gelaten hebben¹³⁾. Die wij uit t'Latijn behouden (latende nu ter tijt rusten /
 doordel en waniinge van den geleerden Joannes Goropius Becanus¹⁴⁾) zijn die
 namen der Vrikonsten / voorts: + natuur¹⁵⁾ / wijn / element / fortun / faem / let*ter /
 somme / triomfe / ruiet / regel / exempel / testament (tot onderscheit van uterste *97
 wille) ordre / venijn / offeren / contrari / kamer / graen / conscienti / punt / poorte
 / muir / schriuen / lezen / kandelaer / sober / fundament (zom grontwerc) wijc / papier
 / penne /

- 1) *weersgesteldheid.*
- 2) *onrust, opstand, oorlog (als zn. niet in WNT).*
- 3) *verwilderde, onbeschaafd geworden.*
- 4) *Vgl. voor deze spelling p. 69.*
- 5) *behoefte; nut?*
- 6) *Artes liberales.*
- 7) *wetenschappen.*
- 8) *onverstandig, dom.*
- 9) *vergroeiing van de tongriem.*
- 10) *Vlaamse vorm voor scheel.*
- 11) *in (Nederlandse) woorden uit te drukken.*
- 12) *Dit woord gebruikt in de hedendaagse betekenis, of in die van omvat, in zich heeft.*
- 13) *Een opvatting die ook Lipsius voorstond; Van der Mijle, *Lingua Belgica*, p. 100 verzet er zich tegen.*
- 14) *Goropius Becanus verkondigde immers in zijn werken dat het Nederlands de oudste taal zou zijn; vgl. *Twe-spraack*, p. 103: 'nochtans acht Becanus de onze / voor de outste ende volkomenste taal des werlds / uyt de welcke meest alle talen haren oorsprong hebben. () Hy bruijckt na myn óordeel ghoet bescheyd', waarna Spiegel de verdere argumentatie geeft.*
- 15) *Vgl. *Twe-spraack*, p. 111: 'ia datmen alser enighe wóorden voorvallen diemen meent uyt het Latyn te spruyten / daar van wy gheen andere der zelve betekenis hebben / als *natuur, glory*, ende zulcke / die wel naarstelyck na zócht om te spueren / ófse óóck uyt onze grondwóorden bestaan: want zó Becanus acht / komt *natuur* van *na* ende *ur*, dat beghin óf oorspronckelyckheit betekent (), alzó óóck *natuur, na-het-ur*, na het oorspronckelycke' etc.*

fonteine / met veel meer ander duizenden over veel hondert jaren / onze lants poorters en burgers gewarden¹⁾ / maer²⁾ te zeggen:

<i>Ambassadeur.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ Gezant.
<i>diligent.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ naerstih.
<i>absent.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ ontegenwoordih.
<i>rebel.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ weerstridih / werbauih / weerspannih of weersporih.
<i>venditie.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ vercopijnghe / koopdah / boulhuis.
<i>prouisie.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ bezorgijnghe.
<i>iusticie.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ reht / of rehtvaerdicheit ³⁾ .
<i>occasie.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ gelegentheit.
<i>ignorancie.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ onwetenheit / of onbekentheit.
<i>perfectie.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ volmaectheit.
<i>doleancie.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ beklagijnghe.
<i>circunstantien.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ omstanden.
<i>accidentien.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ touvallen.
<i>disturbancie.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ verstroitheit / of ongeregeltheit.
<i>excusatie.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ ontschuldijnghe.
<i>administratie.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ bestierijnghe.
<i>victualie.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ notruft.
<i>lieutenant.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ stehouder.
<i>gouuerneur.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ bestierder.

1) Ook Jan van den Werve, *Den Schat dev Duytscher Talen* (Antwerpen 1577) en Lambrecht, *Het Naembouck* (Gent 1562) verzetten zich niet tegen het gebruik van deze woorden. Vgl. hiervoor en voor de juistheid en onjuistheid van De Heuiters etymologische schets D, p. 70.

2) Tekst: 'maert'.

3) Tekst: 'rehtvaerdiheit'; vgl. bv. 'onrehtvaerdicheit', p. 99.

⁺ <i>conuocatie.</i>	{ daer wij hebben om zeggen +98	{ tsamenroupijnge.
<i>corroboracie.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ bevestijnge.
<i>menaceren.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ dreigen.
<i>restitueren.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ weergeven.
<i>condoneren.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ vergeven.
<i>tempereren.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ matigen / of meingelen.
<i>affectien.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ genegentheden.
<i>passien.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ hartziecten.
<i>partien.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ ziden.
<i>minjoot.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ minnelic.
<i>verjolien.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ verbliden.
<i>banquerout.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ achter-uit-varen.
<i>douarie.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ bileven ¹⁾ .
<i>bisquict.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ schipbroot.
<i>murmureren.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ preutelen / t'onvreden zijn.
<i>affectedatie.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ belustijngje / annemijngje.
<i>proces.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ gedijng.
<i>none.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ middage.
<i>definitie.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ bepalijsje.
<i>diuisie.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ splitijsje.
<i>communiceren.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ gemenen.
<i>reduceren.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ weerbreingen.
<i>plaisant.</i>	{ daer wij hebben om zeggen	{ genuihlic.

met hondert duizent dezer gelijke²⁾ / die onze schrijvers en rijmmakers³⁾ frai duinct om bezigen / en rijmen mede sluiten is al eens⁴⁾ gedaen / gelijc die⁵⁾ hun eigen kleinogien⁶⁾ en juwelen laten inde kisten leggen bederven / en ⁺zonder bezigen vergaen/zoukende noh*tans met mouiten en arbeit/anderlij⁷⁾ die hun t'ontlenen ⁺99 of geheel onthouwen⁸⁾ / dwelc niet alleen teken is van grote onrechtvaardicheit / maer mede van grove⁹⁾ menschen trage onahtzaemheit¹⁰⁾. Andere woorden / als: tornoiën / heraut / baincket / dansen / trompet / hanteren / harnas / bec / met veel dezer gelijc / houd'ic dat meer die Fransoizen vande Duitsen / dan zij vande Fransoizen geleent mouten hebben¹¹⁾ / alzo die Duitse tale veel hondert jaren ouder is dan die tegen-

1) *vruchtgebruik* (o.a. van een door de man aan zijn vrouw geschonken huwelijksgoed).

2) Ook Van den Werve en Lambrecht (vgl. p. 97, noot 1) schijnen zich tegen het gebruik van deze woorden in het Nederlands te verzetten; vgl. D, p. 71-72.

3) *dichters*.

4) *volkomen hetzelfde*.

5) *degenen die*.

6) *kostbaarheden*.

7) *aan anderen*.

8) *onrechtmatig in bezit houden*.

9) *weinig beschaafd*.

10) *onverschilligheid*.

11) Volgens geraadpleegde etymologische woordenboeken is De Heuters bewering zeker niet voor alle woorden staande te houden; vgl. D, p. 72-73 en aant. en W. von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Tübingen 1968-heden.

woordige Franse¹⁾. Ooc wil ic niet ontkennen / dat wij etlicke woorden vande Fransoizen / of tsamen vande Latinen houden die wij niet behoren te verwerpen / angezien geen tale ter werelt zo zuver noh rijcke men vint / die niet enige bequame woorden van haer gebuiren ontleent / als wij doun in: manieren / brodderen / schrijn / met zom ander dees gelijk²⁾. Maer boven al wild'ic wel dat igelic hem naerstih wahte te staan na vreemde uitlantse gebuir³⁾ woorden / als ons den noot daer tou niet en dwijngt / welke lelicheit nu ter tijt van zommige nieusgierige⁴⁾ Geesten / zonderlijnge⁵⁾ bemint en belust wart / om door verscheide nieuheit bide simpele Gemeente⁶⁾ in ahtijngte te komen / daer nohtans dit gebrec vande Latinen genomt: *Affectatio*⁷⁾: tot alle oude tiden bide geleerden als venijn / gevliet en geschout is geweest. Neemt dees lettel woorden (onder grote menihte) voor teken / en exempel:

+verlof.	{ voor +100	{ oorlof.
feilen.	{ voor	{ missen / of gebreken.
gefeilt.	{ voor	{ gemist.
wederspreker.	{ voor	{ tegenspreker.
verdihten.	{ voor	{ vermeesteren.
beroupen.	{ voor	{ verzouken / of eischen.
bemouiën.	{ voor	{ mouiën.
voorgeslagen ⁸⁾ .	{ voor	{ voorgenomen.
tuht.	{ voor	{ deucht.
vertrouwen.	{ voor	{ betrouwen.
jver.	{ voor	{ natuur: maer wel met groote begeerlicheit of jaloursheit ergens van trecken.

- 1) Vgl. *Twe-spraack*, p. 2: 'Eerst moet ghy weten / dat de Fransóysen ghesproten zyn vande Vranken die nóch Vranken-land bewonen ende Duits spreken: óóck dat de huydighe Franse taal / na den onderghang des Roomschen Rycks / uyt de Roomsche óf Latynsche ende Duitsche spraack / gheraapt is: ende dat het Duits een oude eyghen taal is'.
- 2) Wat *manier* en *schrijn* betreft is De Heuiter's bewering zeker juist. Van *brodderen* is de etymologie niet duidelijk. De Heuiter propageert dus zeker geen extreem purisme, vgl. D, p. 68-69 en *Twe-spraack*, p. 110-111: 'Int verriken onzes taals / zoud ick verstaan datmen uyt elcke verscheyden Duytsche spraack / ia uyt het *Deens*, *Vries*, ende *Enghels*, de eyghentlyckste wóórden behóorde te zoeken / van de welke de ene deze / de ander de andere alleen int ghebruyck ghehouden hebben: ia datmen alser enighe wóórden voorvallen diemen meent uyt het Latyn te spruyten / daar van wy gheen andere der zelve betekenis hebben () die wel naerstelyck na zócht om te spueren / ófse óóck uyt onze grontwóórden bestaan'. Spiegel wil dus gaan annexeren, zoals ook Goropius Becanus zo vaak doet.
- 3) *uit aangrenzende landen*.
- 4) *op nieuwicheden beluste*.
- 5) *zeer*.
- 6) *het gewone volk*.
- 7) *gekunsteldheid*; vgl. Quintilianus VII iii 56-58.
- 8) In de tekst ontbreekt de punt.

In welke woorden gout te mercken is dat zij vander Nederlantsen gebuiren (wonende tuschen Nederlandt en Hoohduitslant) zonder noot genomen zijn / en alleen door nieusgierige¹⁾ onwetenheit belust / of geaffecteert werden²⁾, meer dan wonder ist / dat dees menschen niet mercken natuurlicker te wezen spreken datmen terstont mah verstaen en begrepen warden / dan na laing gepeis³⁾ / ende dat hier om in alle talen eigen woorden gezocht en bemint warden / altoos eerst die eenvoudigen (of *simplicia*) ende ons dees gebrekende / dan eerst die gemaecte (of *composita*) nemende.

XVI⁴⁾.

Mij verstout hebbende t'oirdelen van wel Nederduits te schriuen ende ⁺spellen / zal mij voorts ver*vorderen⁵⁾ die Neerlantse Schoolmeesters mijnen zin⁶⁾ t'openen⁷⁾ ⁺¹⁰¹ / hou zij haer Schoolkinderen inden beginne behoren t'ufenen. Als zij dan die letteren zullen beginnen te leren / waht⁸⁾ hun die zelve van achteren⁹⁾ te doun opzeggen / also dat zonder bate¹⁰⁾ tgedeinc¹¹⁾ beswaert / ende haer joinc klein ongeüfent oordeel¹²⁾ boven maten verdoinckert / maer vraeht altemet¹³⁾ inden a.b.c. wat letter is dit / of wat letter is dat / zonder t'getal of haer plaetse aanzien / om te weten of zij leren als menschen / of als papegaiën. Den a.b.c. wel kennende leertse spellen / naerstih onderhoudende tvoorseide en gaislaende op de nature der vocalen en consonanten / die niet gescheiden willen zijn / als mede op die nature der diphthongen en triphthongen zo voor gezeit is / ende dat zulx hun leerbouc inhoud¹⁴⁾ / dwelc ic altoos¹⁵⁾ wel wilde dat voor deerste wel gespelt Neerlants ware¹⁶⁾. Want indien zij in haer eerste bouc / gewennen aende oude quade spellinge / niemant is zo sleht van oordeel¹⁷⁾ / of hij kan openlic bemercken / datmen met grote mouiten en verdrietelicken¹⁸⁾ arbeit / die joinge verstandekens qualic zal op een nieuwe¹⁹⁾

1) *op nieuwicheden uit zijnde.*

2) 'geaffecteert' verwijst uiteraard naar 'Affectatio' van p. 99. Spiegel maakt geen onderscheid tussen Hoogduits en Nederduits blijkens *Twe-spraack*, p. 110: 'Ick spreek (met Becanus) int ghemeen vande duytsche taal / die zelve voor een taal houdende / dóch dat de zommighe wat te hóogh / andere wat te laegh spreken / ende dat de Nederzaxense óf Mysense spraack (vande welke wy ghekomen zyn) de middelbarichste ende vriendelyckste is / de welke van Brug af tot Ry ende Revel toe streckt / wel iet wat inde uyt spraack verschelende'.

3) *nadenken.*

4) Tekst: 'XVII'.

5) *proberen.*

6) *opvatting.*

7) *duidelijk maken.*

8) *pas ervoor op.*

9) *in omgekeerde volgorde.*

10) *nut.*

11) *geheugen.*

12) *inzicht.*

13) *nu en dan.*

14) *en dat dit de inhoud van hun leerboek is.*

15) *in elk geval.*

16) *dat het allereerst in een goede Nederlandse spelling zou zijn geschreven.*

17) *dom.*

18) *moeilijke, onaangename.*

19) *weer.*

doun verleren / dat zij eens angenomen hebben ende dwijngen aen te nemen / dat
hunlij ongehoort en ongezien is²⁰⁾ / brengende

20) *wat ze nog nooit gehoord en gezien hebben.*

en werpende tuschen haerlij oirdel¹⁾ en gedeinc²⁾ / ongeschichte berourijng tot grote kreinkijng en verstroijng³⁾ der zelve / welke twe godlicke krahten⁴⁾ der zielen / een wijs en verstandih Meester / niet min en behoort te ⁺zouken om te brengen tot der Eingelen gelikenisse⁵⁾ / (daer alle grote verstanden na porren) als die zelve ⁺¹⁰² te vervullen / met t'gene dat hij gaerne leren zoude / want door dicke⁶⁾ veranderinge van meesters⁷⁾ / van bouken / en maniere van leren / wart hunlij gedeincke⁸⁾ of memorie gekreinct: d'oordel geen vasticheit noh plaets konende nemen / verstroit / dat is door wanijngen⁹⁾ of opinien die inde joincheit tot geen slot¹⁰⁾ konen geraken / noh hunlij daer tou gebrengen (ic swige hier van menschen in geenderhande disciplinen behooric geüfent) boven alle geloof verdoinckert / welc mishant¹¹⁾ mout niet alleen in alle menschen / maer mede in alle jaren van ons leven geschout¹²⁾ warden / die anders¹³⁾ een weinich wil kruipen uit onwetenheits grote en afgrijsselicke veltleger¹⁴⁾ / daer menih mens (God wilt beteren) zeer deerlicken / noh met groot behagen ende opgeblazen¹⁵⁾ hartmout¹⁶⁾ zeer wel in te vreden leeft / nergens door bedroogen dan¹⁷⁾ eigen zinnelicheit¹⁸⁾ / die de menschen onmenschende / metter tijt geheel beestelic maect / al dwelc waer te wezen openlic in alle houken des werelts bethonen / die wercken ende vruchten komende van ende uit alzulke verleide bedrogen menschen / waer in zeer te beclagen is t'verdoinckeren des redens¹⁹⁾ / kreincte²⁰⁾ des gedeinx²¹⁾ / ongestadicheit des oordels²²⁾ / blintheit der vijf zinnen / ontschakijng²³⁾ des Godlicke beelts²⁴⁾ / ende mitsdien een gehele gemene ontmenschijng / dwelc ⁺haer bedrigelicke / onkonstellicke woorden met boze * wercken gemeingt altoos uitgeven²⁵⁾. In dezer zake materij nebbe ic mij wat lainger ⁺¹⁰³ laeten trecken²⁶⁾ / dan dit boukens voorneme²⁷⁾ wel is eissende / mits die grote genegentheit die ic altoos hebbe gehat / tot die goude en behoirlicke instructie die alle joincheit behoort te hebben / als haer notelic wezende om voorts te geraken /

- 1) *inzicht.*
- 2) *geheugen.*
- 3) *verzwakking en bederf, verwarring.*
- 4) T.w. 'oirdel en gedeinc'.
- 5) Vgl. 2 Sam. 14, 20.
- 6) *veelvuldige.*
- 7) Tekst: 'meesters'.
- 8) *geheugen.*
- 9) *ideeën.*
- 10) *samenhang.*
- 11) *fout, of: ongerief.*
- 12) *geschuwd.*
- 13) *tenminste.*
- 14) *kamp.*
- 15) *gezwollen.*
- 16) *hoogmoed, innerlijke stemming.*
- 17) *dan door.*
- 18) *behagen in zichzelf, tevredenheid over zichzelf.*
- 19) *verstand.*
- 20) *verzwakking.*
- 21) *geheugen.*
- 22) *verstand, inzicht.*
- 23) Tekst: 'ontscakijng'; vgl. p. 87, onder VII; *het wegroven.*
- 24) Vgl. Gen. 1, 26-27.
- 25) *opleveren.*
- 26) *gaan, meeslepen.*
- 27) *bedoeling.*

ende dat met zo lettelt quetsijnghe haerlieder oordels²⁸⁾ ende gedeinx²⁹⁾ / alst mogelic kan wezen. Dus laet (als *voorseit* is) haerlij eerste leer-bouken / wel gespelt *Nederlants* zijn³⁰⁾ / om daer in / ende an te gewennen. Dit bouc³¹⁾ / twe / drij / viermale (nade verstanden zijn) uitgespelt hebbende / weder tot den beginne kerende leertse lezen / dwelc vast hebbende laet haerlij t'bouc van buiten

28) *verstand.*

29) *geheugen.*

30) Vgl. p. 101.

31) T.w. dit leerboek.

leren / tot gedoctor¹⁾ in d'eerste bouc datter niet²⁾ op valt te zeggen / en desgelijx int twede / zij met t' derde mogen die penne anvaerden³⁾ (zijn zij niet te joinc / anders laet hun vrij in doude bouc den tijt versliten / om ras⁴⁾ te warden int lezen en spellen / want vrouh school gaen heeft dees deucht⁵⁾ in / dat ghij geen straetvarkens vout) maer al vore zal den meester hun deze mine Lettertafel⁶⁾ / op een blats zide gestelt uitschrijven oft doun kopen / tot dartikel daer ic spreke vander letteren nature en kraht⁷⁾ / tzelve doun van buiten leren ende wel verstaen eer zij beginnen letteren te maken / haerlij dicmael vragende vande scheidijnghe der letteren⁸⁾ / want die scheidwoorden⁹⁾ betekenen / en waerom die letteren gescheiden mouten zijn (te weten om de kraht te leren kennen) waer * op volkomen van buiten wetende t'antwoorden / geeft haer stoutelic¹⁰⁾ voorschrift¹¹⁾ / pen / ijnc / en pampier om +104
leren na schrijven / nau touziende op tmaecsel der letteren en spellinghe der woorden inde consonanten / vocalen / diphthongen en triphthongen altemet¹²⁾ hun een woort dounde schrijven dat in haer voorschrift niet en staet / hebbende een triphthonge / twifelachtige diphthonge / of lainge vocael van doun / waer door zij in korten tijt zeer gewent en geüfent zullen warden tot der zelve¹³⁾ onderhoudijnghe¹⁴⁾ / maer gelijk ic zeer begere / dat zij inde voorseide maniere van spellen ende lezen geüfent zullen warden: alzo begere ic wel zo zere/ datmen haerlij voor deerste een Meester bezorge die wel¹⁵⁾ schrijft / om te gewennen aen een klare / ronde effen letter¹⁶⁾ (al kan icze zelve niet maken) schuwende doinckere / gekante / oneffen / en alle spitige beluste letteren¹⁷⁾ / want die ioinceit terstont aen neemt / ende zeer liht volht dat natuurlic is / dout arbeit zonder baet / in tgene dat belust of geäffecteert¹⁸⁾ wert. Indien die¹⁹⁾ schole komen outahtih²⁰⁾ / of ankومende²¹⁾ van begrijp zijn / meugt deze wel terstont naden a.b.c. geleert te hebben der letteren scheidijnghe mede doun leren / want alsdan den Meester en leerjoinge min mouiten zullen hebben in t'spellen. Maer die te joinc of te laet ankومende zijn / geensins²²⁾ om geen verstanden t'overvallen / noh inden beginne vervaren / welke twe punten hondert duizent ioingers die Vrikonsten²³⁾ hebben doun verlaten *(gelijc menih * ioince man die Vrikonsten verlaet / menende genouh te weten / +105

- 1) *volleerd.*
- 2) *niets.*
- 3) *ter hand nemen.*
- 4) *snel, vaardig.*
- 5) *voordeel.*
- 6) Vgl. p. 38-41.
- 7) P. 41.
- 8) P. 39.
- 9) *termen* (gebruikt bij het verdelen van de letters in vocalen, consonanten etc.).
- 10) *zonder angst.*
- 11) *model, geschreven voorbeeld.*
- 12) *soms.*
- 13) T.w. van lange vocaal diftong en triftong.
- 14) *goed gebruik.*
- 15) *goed.*
- 16) *een duidelijke, rondgeschreven, regelmatige letter.*
- 17) *onduidelijke, hoekige, onregelmatige en alle vervelende, van lussen voorziene letters.*
- 18) *van krullen (lussen) voorzien en gekunsteld (op onnatuurlijke manier geschreven).*
- 19) *zij die.*
- 20) *ouder.*
- 21) *lett.: groeiend; i.c. snel.*
- 22) *moet u het zojuist gezegde niet doen.*
- 23) *Artes liberales.*

ende van als¹⁾ behoirlic²⁾ volleert te zijn eer hij daer wel half³⁾ in is) waer tou geen schrijvers iaren konen stellen⁴⁾ / maer mouten tzelve bevelen⁵⁾ die wijze inzichticheit (die in dees zake alleen mout wercken) dees Meesters kinderen last anvarende⁶⁾ / welke niet verstants genouh hebbende om zulx t'onderscheiden waren bequamer / swinen en kouïen te houïen dan joingers te leren. Waeromme alle bestierders der Gemeenten en Overheden niet min touzihs hier behoren te bezigen / dan die zelve door behoorlicke eerlicke Gehoorzaamheit / in rust en vrede te houden.

T'slot.

Dit is tgene dat mij notelic⁷⁾ heeft geduinct onze Neerlantse Gemeente voor d'eerste te vermanen / om wat beter hunlij gewennen te lezen en schrijven / dan tot dezen dage gedaen is geweest / want die int Griex en Latijn geüfent zijn is dit boucken niet geschreven / wel wetende datmen dees zake veel breder ende lainger zoude mogen handelen / ende veel wonders⁸⁾ (nu den gemeen man onbekent ende niet geheel notelic) af schrijven / angezien al datter die Latinen ende Grieken af geschreven hebben / nu ter tijt t'honderste dele niet te vinden is / nohtans zo weinih niet zijnde datter over gebleven is / of een paert / ia twe zouden die genouh te trecken hebben. Peist goude ⁺vrienden / hou rijc God almah*tih in zijn wetenheit ende kennisse mout wezen / angezien dat geleerde en geüfende geesten / van ⁺106 hem ontfaingen hebbende op drij of vijf en twintih letteren natuir / kraht / scheidijnge / deilijnge / ende weder vougijngje / zo veel gevonden hebben te bemerken en voorts te leren / wel wetende dat op alzulken grontwerc⁹⁾ noh Hemelsche timmerage¹⁰⁾ zoude mogen komen / daeromme hou klein dit werc schijnt den gemeen man te wezen / geensins willende verlaten / noh zonder zeer wel doormerct te hebben verbigaen¹¹⁾. het zoude (weet ic wel) den Duitsen lezer wonder geven¹²⁾ / wilde ic hier die mouiten anvaerden om te verhalen wat mannen int Griex ende Latijn / zo van d'ouden als van onzen tijt geärbeit hebben in dusdanige materie / ende noh meer wonders zolt¹³⁾ inbreingen dat ic begonste te vermellen¹⁴⁾ d'wonder profijt en bate dat deze zake brengt / wanneer wij van kinderen mannen warden / latende¹⁵⁾ tzelve om de laincheit / die in sware / doinckere / en ongenuihlicke materien / onangenam en mouiëlic is. Maer indien enige

- 1) *alles.*
- 2) *in voldoende mate.*
- 3) *half volleerd.*
- 4) *ten aanzien waarvan schrijvers niet kunnen zeggen wanneer het zover is.*
- 5) *overlaten aan.*
- 6) *op zich nemende.*
- 7) *noodzakelijk.*
- 8) *dingen waar men zich over verbaast.*
- 9) *fundament; vgl. p. 97.*
- 10) *bouwsel, gebouw.*
- 11) *Voor de duidelijkheid van de zin leze men komma's achter: geesten, vougijngje, leren, komen, noh, hebben.*
- 12) *verbazen.*
- 13) *zou het; mogelijk Oost-nederlandse vorm.*
- 14) *vermelden.*
- 15) *achterwege latende.*

weetlustige menschen / meer en breder van dusdanige zaken begeren geleert te warden / zullen Latinisten genouh altoos ende over al vinden / die dit tegenwoordih¹⁾ werc / schaven / verbeteren en vermeerderen zullen / of belieft²⁾ hunlij die penne inde hant niet te nemen / om in dees kleine materie hun tijt te sliten / en zinnen mede quellen / zullen nohtans (hop'ic) niemant +ontzeggen³⁾ / minnelic ende menschelic⁴⁾ te ant*woorden op tgene daer zij zullen na gevraecht werden / als +107 anders⁵⁾ tzelve zal geschien niet om schimpen of quellen / maer door een opreht hart / twelc zouct ende begeert te leren / ende alzomen dusdanige menschen van God en redens wegen / volkomen antwoord (van darmen weet) schuldih is: alzo wil reden geensins datmen deerste⁶⁾ een woort zal antwoorden / om geen *duvels* of *calumniateurs*⁷⁾ (welke twe woorden dienen den genen die geneiht zijn / ende genouht nemen⁸⁾ alledijnc int arhste en quaetste te vatten en anderlij thuis ende buiten huis te quellen / plaetse noh oirzaec⁹⁾ te geven / u te quellen / besprijngen ende sarren / alzo geschreven staat: *wilt geen rosen voor varkens stroien, op dat zij haer niet omkerende, u in-varen*¹⁰⁾. maar op ander plaetse staat: *den hongerigen breect u broot*¹¹⁾. Voorts hopende dat met dit klein bouxkens lerijnghe / die goutgunstigen haerlij voor d'eerste zullen laten genugen / wetende datmen geender Meesteren noh leerjongeren verstanden / in een zake te voren niet geüfent / behoort t'overvallen / maer met korte klare redens¹²⁾ en verscheide exempels / die zelve nieuwicheit / haerlij eerst gout te doun vinden / om die zelve redens nau doormerct¹³⁾ hebbende / en op de voorschriften wel gelet / zij kiezen mogen dat haerlij gelieft / blivende bij d'oude / of dit nieu volgende / altoos¹⁴⁾ wat zij doun of laten zullen is mijn wahtijnghe¹⁵⁾ klein / zijnde te vreden haerlij zo vele voor gedaen te hebben / +dat door dit boux*kens uitgeven / en lezen zij wijs zullen warden / wat op de zake ende materie vande +108 Nederduitse spellijngen te bemerken / ende te zeggen valt / dwelc altemet¹⁶⁾ dounde bidd'ic een zake / dat al eer imant zal oirdelen hij peize dat dees zaex oordeel alleen toukomt / d'oren gelijc vande verwen of coleuren d'ogen / vande dicten / brenden ende leingden tgevouil¹⁷⁾ / vander smaeken den mont / van tgeruic die neuze. Angezien dan dit bouxkens stof meest gelegen is in geluits en klainx / behoirlic ja natuirlic onderscheit / die daer af begeert schepen vonnisse te geven / bidd'ic noh eens dat hem ge-

- 1) *voor u liggend.*
- 2) *indien liet belieft.*
- 3) *weigeren.*
- 4) Tekst: 'menschelic'; vgl. p. 87 onder VII.
- 5) *tenminste.*
- 6) *terstond.*
- 7) *calomniateurs, lasteraars.*
- 8) *plezier hebben in.*
- 9) *aanleiding, reden.*
- 10) Mat. 7, 6, met de bekende variatie op *parels voor de zwijnen werpen.*
- 11) Ps 146, 7.
- 12) *uiteenzettingen.*
- 13) *met aandacht bezien.*
- 14) *in elk geval.*
- 15) Lett. *het bewaken, bespieden*; i.c: *oplettend toezicht ten aanzien hiervan.*
- 16) *nu en dan.*
- 17) Tekst: 'gevouil'.

lieve d'oirlepel¹⁾ dicmale inde hant te nemen / ende zijn oren te zuveren / voorts stout opt kussen gaen te zitten / om uitspraec te geven²⁾. Indien niemant na mij / dees zake meer gelieve inde hant te nemen³⁾ / ende ic mah verstaen baet daer imant door ontfaen te mogen / wil niet verloven⁴⁾ / noh heb niet verlooft dat zelve te doun / indien God die Here mij leven ende blijfplaetse⁵⁾ / daer ic door zijn genade zitte / gelieve te jonnen zonder door Inlantse twistoorloge (die ons lainge jaren deerlic gequelt hebben / noh vreesselic dreiht⁶⁾) gedwoingen te warden / mijn zinnen elders te keren / ziende dat menschen hulp krainc / en raet⁷⁾ bedrigelic is / biddende mijn Meelanders / ende zonderlijnge alle geestige⁸⁾ vernufte⁹⁾ schoolmeesters (die dit boucken is tougeëigent) der joingeren welvaren / als haer eigen baat zoukende / deze minen gewilligen arbeit in daincke nemende / ten besten ⁺willen keren / en mij hel*pen zonder geschimp (daer menih mens eilaes riker en milder af is / dan van ⁺109 tgene dat die gemeente raat / of baat mah geven) daer¹⁰⁾ ic zal mogen bevonden warden / gemist¹¹⁾ en geslapen te hebben / peizende dat deze zake in haer zelve swaerder is / dan den gemeen mens waent en verstaet / en daerom niet wonder waer / al schreefmen van dees materie veel lainger en breder dan hier voor d'eerste is gedaen. Ic hope korts int lihte te laten komen / zo int Latijn als Nederduits / die Historie (dat is geschiedenis) der Konijngen / Hertogen / ende Graven van Bourgonien / t'Nederlants op deze lere¹²⁾ geprent en gedruet¹³⁾. Aldus om dat¹⁴⁾ niemant dan ter tijt vreemt geve¹⁵⁾ / niet vinnende zijn gewente spellijng / ufene hem hier in een weinij tijts / verwahtende daer en tuschen die volbreijngijng van minen arbeit / ende Christoffel Plantijns getrouwe naersticheit.

Vaert wel.

- 1) lepelvormig instrument om de oren mee te reinigen.
- 2) *vonnissen*.
- 3) *bestuderen*.
- 4) *plechtig zweren*.
- 5) *overblijfplaats*.
- 6) De Heuiter doelt hier op de Tachtigjarige Oorlog.
- 7) T.w.: menschen raet.
- 8) *wijze*.
- 9) *verstandige*.
- 10) *op plaatsen waar*.
- 11) *gedwaald*.
- 12) *volgens deze manier van spellen*.
- 13) De Heuiter *Rerum Burgundicarum* waarop hier wordt bedoeld, verscheen in 1583-1584 inderdaad bij Plantin in Antwerpen, maar alleen in de Latijnse editie; vgl. D, p. 34-35.
- 14) *opdat*.
- 15) *zich verbaze*.

+ *Iason de Heuiter* ¹⁾

Als een werc met arbeit²⁾ eens³⁾ is volbraht
 Hou laing ooc den tiit

Loopt⁴⁾ met piin en striit,
 Des arbeiders krainc
 Met, of zonder dwainc

Hii is verheugt, ooc van wiet wart veracht⁵⁾.

Hii peist als een mouder zonder storen⁶⁾,
 Ic zie nu miin kint,
 Dat miin hart bemint,
 Ic hebt gedragen
 Veel lainge dagen,
 Door Goods gracii ist van mii geboren.

Den lantman zuirlic⁷⁾ arbeit naht en dah,
 Om eens vercrigen
 Door swaerlic higen⁸⁾,
 Vruhten veel en schoon,
 Vit des hemels throon,
 Daer hii met ziin kinders af leven mah.

Den koopman ooc allesins onbevreest,
 Zietmen stout⁹⁾ ziin liif¹⁰⁾,
 Ja kinders met t'wiif,
 Stellen in genai
 Van fortuins¹¹⁾ gedrai,
 Om eens¹²⁾ te vercrigen, dat hii zouct meest.

Is tmenschen verstant alleen verboden,
 Voorts te brengen zaen

+Dat het heeft gelaen¹³⁾?

Maht niet ziin gemait
 Dat het heeft gezait?

Van waer komen ons dees straffe boden¹⁴⁾?

+110

+111

- 1) Vgl. p. 8.
- 2) *inspanning, moeite.*
- 3) *eenmaal.*
- 4) *duurt.*
- 5) *van wie het ook wordt veracht.*
- 6) *onophoudelijk.*
- 7) *zwaar.*
- 8) *zwoegen.*
- 9) *zonder aarzelen.*
- 10) *leven.*
- 11) *lots.*
- 12) *eenmaal.*
- 13) 'heeft gelaen': *bezit, draagt.*
- 14) *geboden, bevelen.*

Mah tmenschen verstant voor quaet en gout¹⁾
Niet laten bliken
In alle wiken,
Riuiere en stroom,
Ziin komenschap vroom²⁾,
Ziin woukere³⁾ groot, en winnijnge zout?
Waert om horen, is hem niet gegeven⁴⁾?
Ist al tegen wint⁵⁾
Dat tverstant begint?
Alle gezelschap,
Schout het verstants klap⁶⁾?
Neen, neen, het dooht⁷⁾ ooc hier wat int leven.
Dus weh, weh al ghii quade⁸⁾ klappers boos,
Men aht doh op u
Niet een hair meer nu,
Men wil u niet meer,
Ghii ziit zonder eer,
Ghii ontdect⁹⁾ doh zelve u valsheit loos.

- 1) *voor iedereen.*
- 2) *zijn uitstekende waar.*
- 3) *winst.*
- 4) *Is hem niets gegeven dat het horen waard is.*
- 5) *Heeft het de wind niet mee.*
- 6) *taal, woorden.*
- 7) *is goed.*
- 8) *slechte.*
- 9) *legt bloot.*